

Colloquium Anatolicum

22₂₀₂₃

100

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI
KUTLU OLSUN

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Colloquium Anatolicum

22

• 2023 •
II

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklal Cad. Merkez Han, No:181 Kat:2 34435 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel: 0090-212-2920963
E-mail: colloquiumanatolicum@gmail.com - www.turkinst.org

COLLOQUIUM ANATOLICUM

22

ISSN 1303-8486

**COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi, TÜBİTAK-ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranmaktadır.**

COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi uluslararası hakemli bir dergidir,
yılda bir kez yayınlanmaktadır.

© 2023 Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Her hakkı mahfuzdur. Bu yayının hiçbir bölümü kopya edilemez.
Dipnot vermeden alıntı yapılamaz ve izin alınmadan elektronik, mekanik,
fotokopi vb. yollarla kopya edilip yayınlanamaz.

Editörler/Editors

Metin Alparlan
Ali Çiftçi
Gürkan Engin
Eylem Özdoğan

Misafir Editor/ Guest Editor

Benjamin S. Arbuckle

Tasarım ve Uygulama

Bahadır Erşık

Kapak Fotoğrafi

Cevdet Merih Erek, Direkli Mağarası

Atatürk fotoğrafı için Nezih Başgelen'e teşekkür ederiz

Baskı/Printing

Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No:202/A Bağcılar-İstanbul
Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99 - Sertifika No: 29487

Yapım ve Dağıtım/Production and Distribution
Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.
Tel: +90 (212) 244 75 21 Fax: +90 (212) 244 32 09
info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Bilim Kurulu / Consilium Scientiae

Adolf HOFFMANN (Berlin)	Jeroen POBLOME (Leuven)
Alexandru AVRAM (Le Mans)	Joachim MARZAHN (Berlin)
Aliye ÖZTAN (Ankara)	Kemalettin KÖROĞLU (İstanbul)
Andreas SCHACHNER (İstanbul)	Lidewijde de JONG (Groningen)
Belkıs DİNÇOL (İstanbul)	Mark WEEDON (London)
Cahit GÜNBAĞTI (Ankara)	Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul)
Catherine M. DRAYCOTT (Liverpool)	Oğuz TEKİN (İstanbul)
Cem KARASU (Ankara)	Önhan TUNCA (Liège)
Coşkun ÖZGÜNEL (Ankara)	Önder BİLGİ (İstanbul)
Daniel SCHWEMER (Würzburg)	Rene LEBRUN (Leuven)
David HAWKINS (London)	Sevil GÜLÇUR (İstanbul)
Elif Tül TULUNAY (İstanbul)	Stefano de MARTİNO (Trieste)
Felix PIRSON (İstanbul)	Theo van den HOUT (Chicago)
Gocha R. TSETSKHLADZE (Oxford)	Turan EFE (İstanbul)
İlya YAKUBUVICH (Chicago)	Vedat ÇELGİN (İstanbul)
İnci DELEMEN (İstanbul)	Wolfgang RADT (Berlin)
Jak YAKAR (Tel Aviv)	

13 Nisan 1934 Bergama'nın güneybatısındaki antik sağlık ocağı Asklepieion'un tiyatrosunda Mustafa Kemal Atatürk ve beraberindekiler (Arkeoloji ve Sanat Yayınları arşivi).

SUNUŞ

Cumhuriyetimizin 100. yılında, *Colloquium Anatolicum*'un 22. sayısını yayınlamaktan kıvanç duymaktayız. 2023 yılının sadece ülkemiz için değil Dünya için türlü türlü zorluklar ile yaşanmış olmasına karşın, geleceğe umutla bakmaya devam etmekteyiz.

Dergimizin bu sayısındaki ilk beş yazı, Enstitümüzün 10 Mayıs 2022'de düzenlediği "Mağara Kazılarıyla Anadolu Prehistoryası" başlıklı çevrimiçi çalışmaya katılan meslektaşlarımıza aittir. Anadolu'nun değişik bölgelerinde farklı dönemlere ilişkin mağara kazı ve araştırmaların, ülkemizde özgün yöntemlere sahip yeni bir alanının gelişmesine katkı sağladığı açıkça görülür. Kuşkusuz arkeolojideki saha uygulamaları araştırma soruları, dönem ve buluntu yerlerinin yapısal özelliklerinin yanı sıra alanın coğrafi ve jeolojik özellikleri dolayısıyla da çeşitlilik gösterir. Ülkemizde arkeolojik bilgi üretiminin gelişimi için dönemselsel ve bölgesel çeşitlilik kadar, bu durum da büyük önem taşır.

Türkiye'deki arkeoloji geleneği, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan arazi çalışmaları ve gelişen müzecilik anlayışıyla yüz yılı aşkın bir süredir bilgi üreten, Cumhuriyet'in kuruluşu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün çabalarıyla da bu üretimi evrensel değerler çerçevesinde sürdürme gayreti içinde olan bir geçmişe sahiptir. Ülkemizdeki arazi çalışmalarının başlangıcı ile Dünya'da arkeolojinin bilimsel bir disiplin olarak gelişimi esasında koşut bir süreç izler. Üniversitelerimizde 1930'lu yıllardan itibaren açılmaya başlayan arkeoloji, eskiçağ tarihi ve eskiçağ dilleri bölümlerinde, başlangıçta yurt dışında yetişen genç Türk araştırmacı ve ağırlıklı olarak Alman bilim insanları tarafından yetiştirilen kuşaklar, bugün ülke topraklarının genişliği ve tarihsel derinliği bakımından hâlen yetersiz de olsa çok sayıda araştırma yapmakta ve ülkemizde bilimsel açıdan canlı bir ortam bulunmaktadır. Bütün bu süreç boyunca, arkeoloji ve tüm eskiçağ bilimleri belki de diğer hiçbir alanda olmadığı kadar uluslararası iş birlikleri ve ortak çalışmaların çeşitliliğiyle disiplinin evrensel çerçevesini korumayı başarmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi, ikinci yüzyılda da bilimin ulusal kimliklerden bağımsız, evrensel değerler ve bilimsel önceliklerle belirlenen bir çalışma ortamında sürdürülmesi temennisi ile...

Saygılarımızla,
Editörler Kurulu

İçindekiler

İsmail BAYKARA - Ece EREN - KURAL - Didem TURAN Ayşen AÇIKKOL - Naoki MORİMOTO - Wataru MORİTA M. Kenan AGRAS.....	1
Orta Paleolitik Dönem İnsanlarının Akdeniz Kıyı Şeridine Adaptasyonu – Üçağzlı II Mağarası Kazısı / Hatay <i>The Adaptation of Middle Paleolithic Humans to the Mediterranean Coastline – Üçağzlı II Cave Excavation / Hatay</i>	
İsmail ÖZER.....	29
Kuzeybatı Anadolu'da Yeni Bir Paleolitik Dönem Buluntu Alanı: İnkaya Mağarası <i>A New Paleolithic Site in Northwest Anatolia: Inkaya Cave</i>	
Cevdet Merih EREK.....	47
A Terminal Natufian Technocomplex on the Boundary of the Middle Taurus Mountain Range And Pazarcik Plain: First Results From Yusufun Kayası Cave in Kahramanmaraş <i>Orta Toros Sıradağları ve Pazarcık Ovası Sınırında Bir Son Aşama Natufian Teknokompleksi: Kahramanmaraş'taki Yusufun Kayası Mağarası'nın İlk Sonuçları</i>	
İrfan Deniz YAMAN.....	61
Elbistan Keçe Mağarası Arkeolojik Araştırmaları <i>Archaeological Research in Elbistan Keçe Cave</i>	
Deniz SARI.....	75
Recent Studies at Bilecik Gedikkaya Cave in Northwestern Türkiye <i>Bilecik Gedikkaya Mağarası'nda Son Çalışmalar - Kuzeybatı Türkiye</i>	

Erge YURTDAŞ - Müge ŞEVKETOĞLU	89
Klepini-Troulli: A Coastal Neolithic Settlement in Cyprus and Possible Mainland Interactions <i>Klepini-Troulli: Kıbrıs'ta Bir Kıyı Neolitik Yerleşimi ve Olası Anakara Etkileşimleri</i>	
Hamza EKMEN	117
İnönü Mağarası'nda Bulunan Geç Tunç Çağı'na Ait Damgalar Üzerine Gözlemler <i>Observations on Stamps Dated to the Late Bronze Age Found in İnönü Cave</i>	
Emre ERTEN - Necmettin ERAYDIN	133
Dorylaion'dan Yeni Bir Mezar Yazıtı: Gaius Cercenius Domitius Aelianus <i>A New Grave Inscription from Dorylaion: Gaius Cercenius Domitius Aelianus</i>	
Hüseyin KÖKER	147
“Grade and Composition of the First Money in Anatolia” ve “Anadolu'da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı” Başlıklı Maktelelerin Eleştirel Bir Değerlendirmesi <i>A Critical View of Two Papers: “Grade and Composition of the First Money in Anatolia” and “Anadolu'da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı”</i>	
Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri	168
Colloquium Anatolicum Directions for Authors.....	170

Orta Paleolitik Dönem İnsanlarının Akdeniz Kıyı Şeridine Adaptasyonu – Üçağzlı II Mağarası Kazısı / Hatay

The Adaptation of Middle Paleolithic Humans to the Mediterranean Coastline – Üçağzlı II Cave Excavation / Hatay

İsmail BAYKARA – Ece EREN-KURAL – Didem TURAN
Ayşen AÇIKKOL – Naoki MORİMOTO
Wataru MORİTA – M. Kenan AGRAS*

DOI: 10.58488/collan.113249

Anahtar Kelimeler: Orta Paleolitik, Hatay, Levant, Hayvan Kalıntıları, Levallois

Üçağzlı II Mağarası, uranyum tarihlendirme yöntemine göre 75,000- 42,000 yıl öncesine tarihlendirilmektedir. Bu çalışmada, 2021 yılında Üçağzlı II Mağarası'nın Büst tabakasında bulunan malzeme incelenmiştir. Hayvan kalıntılarında toynaklılar ve denizel yumuşakçalar yoğunluktadır, yumuşakçalar beslenmenin yanı sıra süs nesnelerinin yapımında da kullanılmıştır. Levallois endüstrisi baskın olmakla birlikte yonga ağırlıklı üretim, tek kutuplu Levallois çekirdekler, kenar kazıyıcılar ve uçlar da (Mousterian ve Levallois) bulunmaktadır. Bu özellikler, Büst tabakasında bulunan yontmataşların "Tabun C tip" endüstrisine benzediğine işaret etmektedir.

Keywords: Middle Paleolithic, Hatay, Levantine, Faunal Remains, Levallois

The Üçağzlı II cave, according to the uranium series dates, is dated between 75,000 and 42,000 BP. This research specifically examines the material from the 2021 layer Bu (B-upper) of Üçağzlı II. The fauna is characterized by ungulate and marine molluscs, utilized for both dietary and ornamental purposes. While the Levallois industry dominates in layer Bu (B-upper), flake-based production, unipolar Levallois core, sidescrapers, and points (Mousterian and Levallois) are also present. These features suggest that lithic collections from layer Bu bear resemblance to Mousterian assemblages of the "Tabun C type."

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 21 Haziran 2022, Kabul Tarihi: 16 Haziran 2023

İsmail BAYKARA, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, Şehitkamil, Gaziantep, Türkiye, iibaykara@gmail.com. ORCID: 0000-0002-3778-0261
Ece EREN-KURAL, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, eceren@ankara.edu.tr. ORCID: 0000-0003-2811-2189
Didem TURAN, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye, didemturan114@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8375-1296
Ayşen AÇIKKOL, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sivas, Türkiye, aacikkol@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1086-9749
Naoki MORİMOTO, Laboratory of Physical Anthropology, Graduate School of Science, Kyoto University, Japan. morimoto@anthro.zool.kyoto-u.ac.jp. ORCID: 0000-0002-8367-4777
Wataru MORİTA, Department of Anthropology, National Museum of Nature and Science, Ibaraki, Japan. wmorita@kahaku.go.jp. ORCID: 0000-0002-7443-400X
M. Kenan AGRAS, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, Şehitkamil, Gaziantep, Türkiye, kenanagras12@gmail.com. ORCID: 0000-0002-6967-0876

Giriş

Anadolu, coğrafi konumu ve iklimsel yapısı nedeniyle Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar arasında bir geçiş bölgesidir. Pleistosen Dönem’de Afrika’dan çıkarak kuzeye doğru ilerleyen Homo cinsi üyeleri Kafkaslar ve Balkanlar’a geçerken Anadolu Yarımadası’nı bir geçiş olarak kullanmışlardır (Otte *vd.* 1998; Güleç *vd.* 1999; Slimak *vd.* 2008; Kuhn *vd.* 2009a; 2009b; Lebatard *vd.* 2014; Chevalier *vd.* 2015; Baykara *vd.* 2022; Bulut *vd.* 2022; Özçelik, Karahan 2023). Afrika’dan yaklaşık olarak 2-1,8 milyon yıl önce gerçekleştiği düşünülen ilk hominin göçünün izleri dünyanın birçok yerinde de tespit edilmiştir (Bar-Yosef, Goren-Inbar 1993; Ron, Levi 2001; de Lumley *vd.* 2005; Presnyakov *vd.* 2012; Harmand *vd.* 2015; Stringer, Galway-Witham 2018; Zhu *vd.* 2018; Bergström *vd.* 2021). Tüm bu bulgulara rağmen insanların geçmişte kullandıkları göç rotalarını arkeolojik kanıtlar doğrultusunda tahmin etmek hala çok zordur. Bu kapsamda, Geç Pleistosen Dönem kalıntılarını barındıran Üçağzlı II Mağarası, özellikle 60 bin yıl öncesinde insanın kökenine ve göç yollarına ilişkin önemli sorulara cevap verilebilecek, Türkiye’de Mousterian endüstrisinin anlaşılabilmesini, Orta Paleolitik Dönem insan davranışlarının ortaya konulmasını ve bu dönem insan hareketliliklerinin belirlenmesini sağlayacak arkeolojik kalıntılara sahiptir. Bu nedenle, bu makalede Hatay’ın Yayladağı ilçe merkezinin 13 km kuzeybatısında, Asi Nehri’nin 14 km güneyinde, Meydan Köyü sınırları içerisinde yer alan Üçağzlı II Mağarası’nın 2021 yılı çalışmalarından elde edilen arkeolojik kalıntıları değerlendirilecektir.

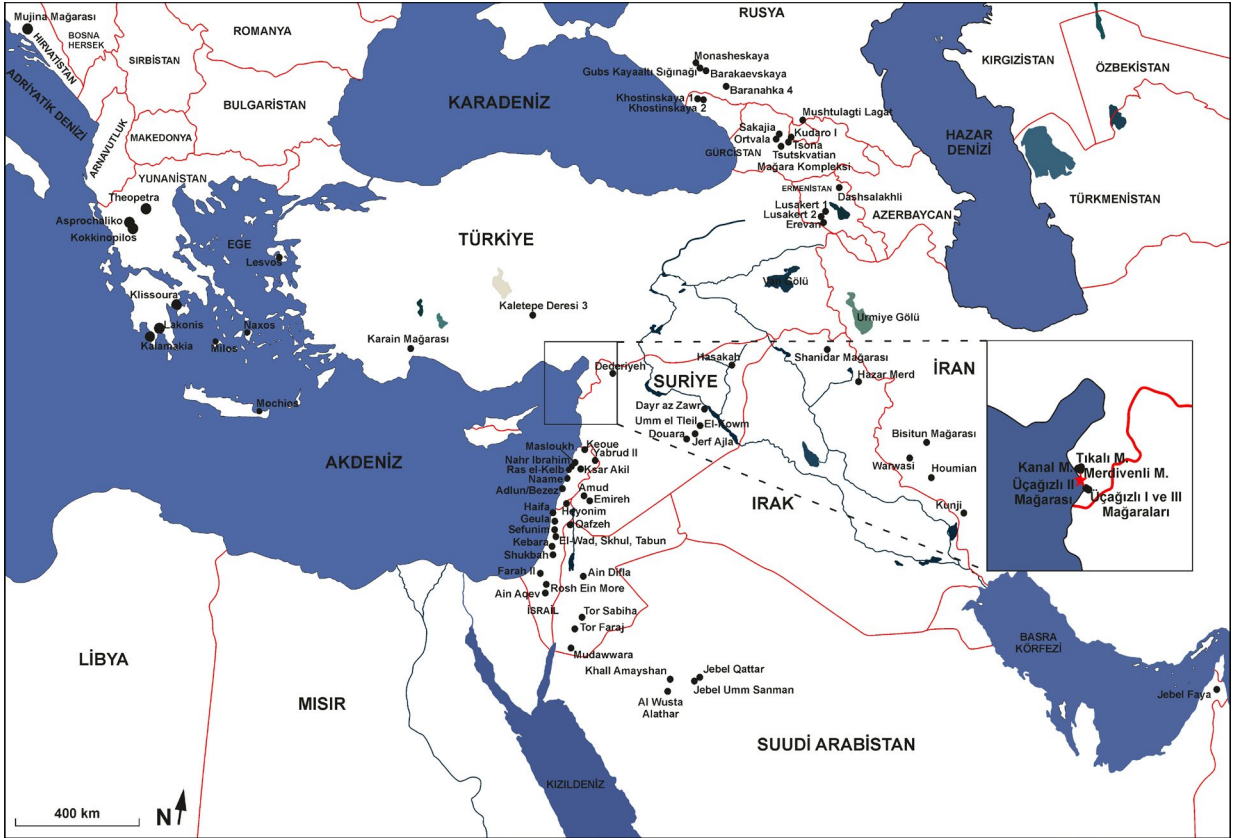
Üçağzlı II Mağarası’nın Genel Jeolojisi ve Araştırmalar

Üçağzlı II Mağarası, Doğu Akdeniz’de Levant Bölgesi kıyı şeridinin en kuzeyinde, Toros Dağları ile Anadolu Platosunun kesiştiği bölgenin güneyinde, Türkiye-Suriye sınırının ise birkaç km kuzeyinde bulunmaktadır (Fig. 1). Mağara dik bir kayalık sahil içerisinde, deniz seviyesinden yaklaşık 7 m kadar yükseklikte ve 56 m genişliğinde dalgalı bir kireçtaşı kıyı platformunda yer almaktadır (Fig. 2). Kuzeyinde Asi Nehri ve yaklaşık 7 km uzunluğundaki Asi Deltası bulunmaktadır. Özellikle deniz seviyesinin alçak olduğu dönemlerde delta ovasının daha geniş bir alanı kapladığı düşünülmektedir (Baykara *vd.* 2015). Asi Nehri’nin güneyinde Üçağzlı I, Üçağzlı II ve Üçağzlı III mağara kompleksi yer alırken, nehrin hemen kuzeyinde Merdivenli (Orta Paleolitik) (Bostancı 1965; Baykara *vd.* 2016), Tıkalı (Orta Paleolitik) (Şenyürek 1959) ve Kanal Mağaraları (Geç Üst Paleolitik) (Bostancı 1965) bulunmaktadır (Fig. 1). Asi Nehri deltasında bulunan tüm bu mağaralar Doğu Akdeniz kireç kayaları içerisinde yer almaktadır. Üçağzlı II Mağarası öncelikle su altında açılmaya başlamış ve daha sonra tektonik etkilerle yükselerek günümüzdeki konumunu almıştır. Mağara oluşurken tünel biçimli dört oda ise dalgalar kireç kayaçlarını döverken açılmıştır (Fig. 2 ve 3).

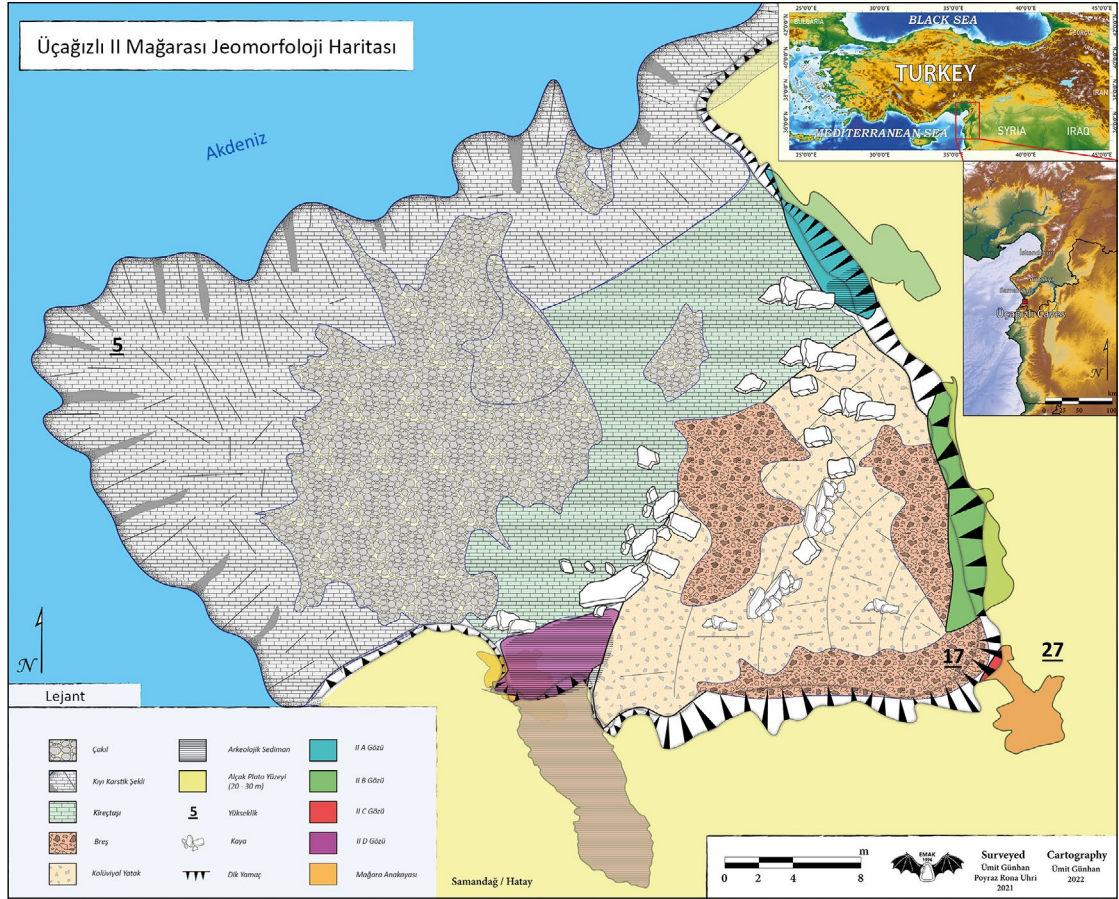
Mağara içerisindeki korunmuş arkeolojik katmanlar, günümüz deniz seviyesinden yaklaşık 11 m yükseklikte, 14 m uzunluk ve 5 m genişliğindeki dar karstik bir oda olan D

odasında bulunmaktadır. D odasının girişi içeriden genişleyerek açılır ve giriş kısmı kuzey-batı-güneydoğu doğrultuludur. Dar sayılabilecek, yaklaşık 56 m²'lik bir alanı kaplamasına rağmen yaklaşık olarak 2,5 m derinliğinde arkeolojik katman içermektedir. D odasının hemen yanında çökmüş olan A ve B odaları yer almaktadır. C odası ise mağaranın kuzey doğusundaki yamaçtan kolüvyal akıntıyla gelen moloz akıntısıyla kapanmış ve olasılıkla mağaranın Pleistosen Dönem'de kullanılan en büyük mekanıdır. A odasının duvarında bulunan kemik ve çakmaktaşı içeren kırmızı renkli arkeolojik çökeller, arkeolojik sedimanın daha geniş bir alanı kapladığını göstermektedir (Baykara *vd.* 2015; Baykara *vd.* 2021). Bu durum olasılıkla C odasında da Paleolitik Dönem'e ait dolgular olabileceği düşündürmektedir, fakat ağır moloz kütesi henüz alandan kaldırılamamıştır.

Üçağzılı II Mağarası'nın yaklaşık olarak 2,5 m'lik arkeolojik dolgusu içerisinde belirlenen tabakalar arasında steril bir tabaka bulunmamaktadır. Mağaranın tarihlendirilmesinde ise uranyum serisi yöntemi kullanılmıştır. Mağaranın doğu duvarındaki deniz kumunun hemen üstüne temas eden akmataşlardan (*flowstone*) örnekler alınmıştır. Bu örnekler göre, arkeolojik birikintilerin altında oluşan deniz kumu birikintisi $75,287 \pm 461$ yıl öncesine (MIS 5a'nın hemen sonrası) tarihlendirilmiştir. Bu durum mağaranın

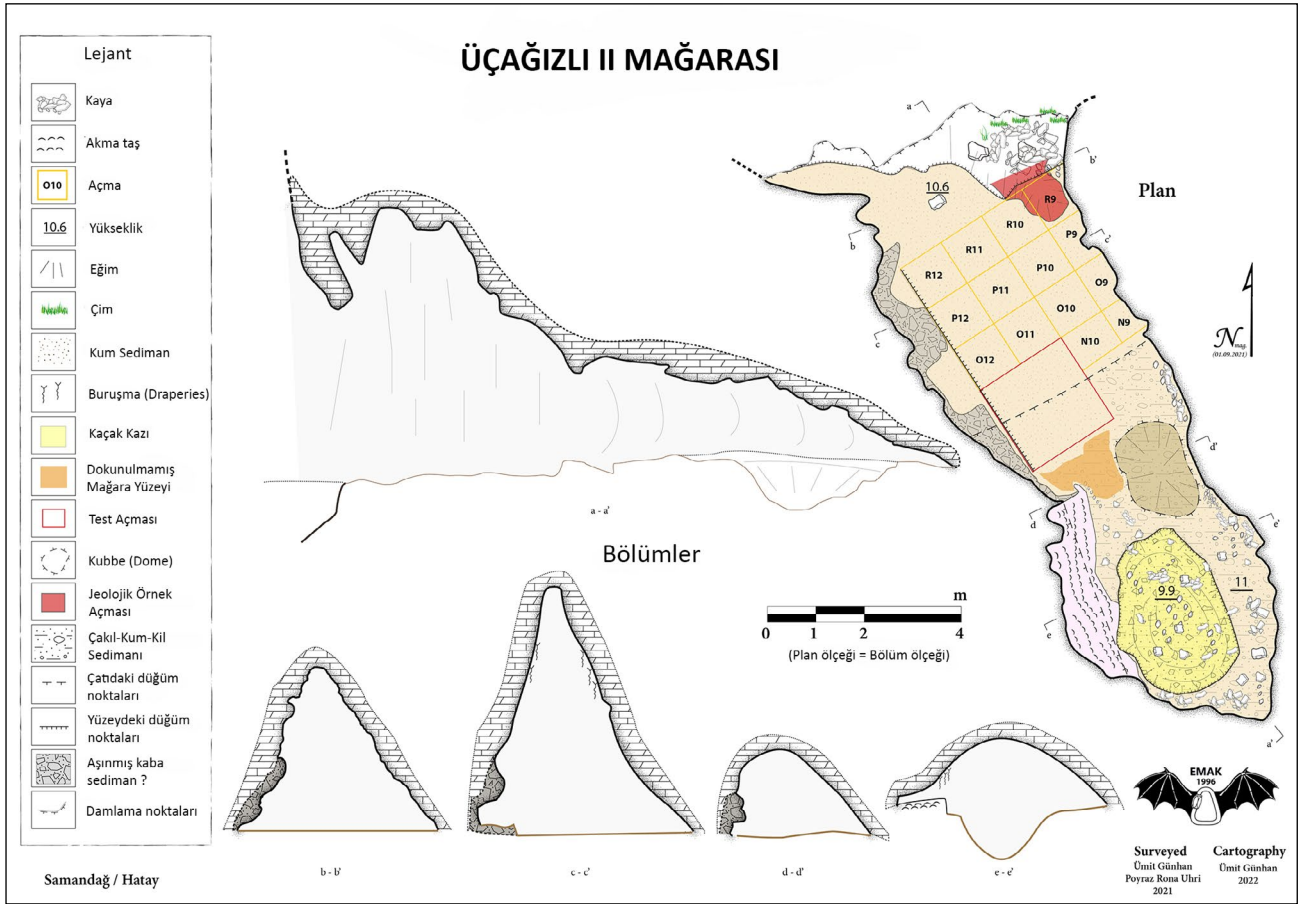
Figür 1: Orta Paleolitik Dönem yerleşim alanları dağılımı ve Hatay bölgesi Paleolitik Dönem yerleşim alanları

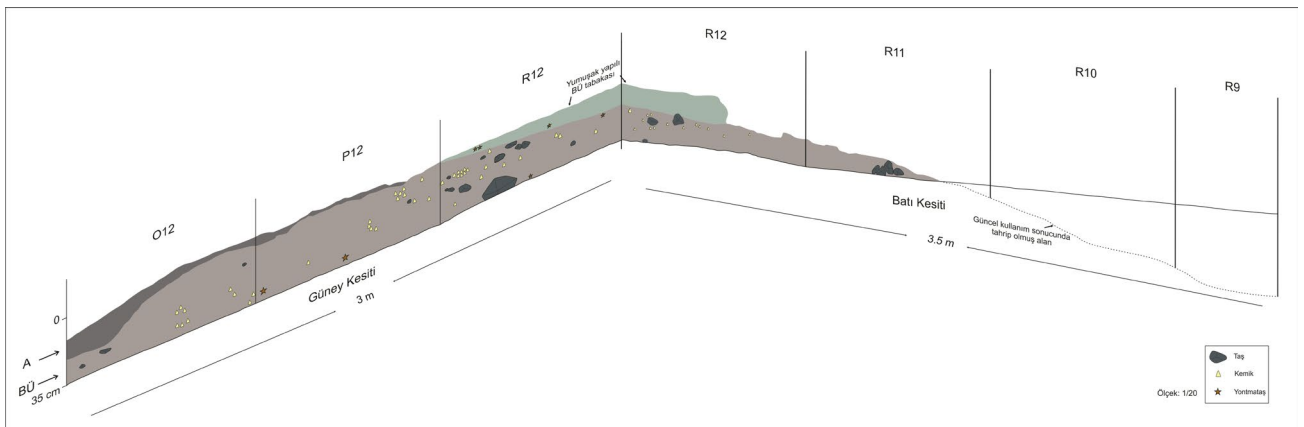
Figür 2: Üçağzılı II Mağarası genel jeoloji haritası (Çizim Ü. Günhan)

insanlar tarafından bu tarihten sonra kullanıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, deniz kumu çökeltisinin üzerinde bulunan ve mağaranın doğu duvarındaki arkeolojik birikintilerin akmattaşlar ile temas ettiği yüzeyden de uranyum (U/Th) tarihlendirmesi yapılmıştır. Yapılan tarihlendirmeye göre mağaranın en üst katmanı $42/46.000 \pm 1689$ yıl öncesine tarihlendirilmiştir. Ayrıca, B tabakasının alt kısmından ve C tabakasının içinden alınan örnekler termolumininas tarihlendirmesi uygulanmış, ancak herhangi bir sonuç elde edilememiştir (Baykara *vd.* 2015). 2020 yılı çalışmalarında ise B^{üst} tabakasından karbon 14 (C14) tarihlendirmesi için hayvan kemiklerinden örnekler toplanmış ama kemiklerde kolojen tespit edilemediği için sonuç alınamamıştır.

Üçağzılı II Mağarası'ndaki 2021 yılı çalışmaları, yeni belirlenen 1x1 m'lik ölçülere sahip P9, O9, N9, R10, R11, O11, N11, R12 ve O12 plankarelerinde gerçekleştirilmiştir (Fig. 3). Kazılar sırasında -35 seviyesine ulaşılmış, 2020 plankareleri de dahil olmak üzere tüm alan aynı düzleme getirilmiştir. Ancak mağaradaki stratigrafi, eğimden kaynaklı olarak her açmada farklılık göstermektedir. Yüzey tabakası N9 plankaresinde 10 ile 21 cm kalınlığında iken N11 plankaresinde yaklaşık olarak 3 cm kalınlığındadır (Fig. 4). Yüzey

Figür 3: Üçağzlı II Mağarası D bölümü jeolojik haritası ve çalışılan plankareler (Çizim Ü. Günhan)

Figür 4: Üçağzlı II Mağarası güney ve batı kesitleri

topağını içeren A tabakası R₁₁, R₁₂, O₁₁, O₁₂ plankarelerinde ise 2 ila 8 cm arasında değişen bir kalınlığa sahiptir. Diğer taraftan mağaranın güncel kullanımı ve toprak aşınmasından kaynaklı olarak bazı plankarelerde A tabakası bulunmamaktadır. Örneğin R₁₀ plankaresinde kazı çalışmaları doğrudan B^{üst} tabakasından başlamıştır. Yine P₉ plankaresinin büyük bir kısmında da (a, b, c alt kareleri) A tabakası bulunmamaktadır.

Orta Paleolitik Dönem'e tarihlendirilen mağaranın toprak yapısı da plankarelere göre farklılıklar göstermektedir. R₁₀ plankaresinde B^{üst} tabakası -25 seviyelerine kadar yumuşak koyu kahverengi yapıda olup bu seviyeden sonra sertleşmeye başlamıştır. R₁₁ tabakasında -5 seviyelerine kadar yumuşak gri küllü yapıda A tabakası gözlenirken, bu seviye sonrasında -35 cm'ye kadar gri küllü sert yapıda olan B^{üst} tabakası bulunmaktadır. R₁₂ plankaresinde ise -10 seviyelerinden sonra gözlenen B^{üst} tabakası hafif sert gri küllü toprak yapısına sahipken, bu plankarede -30/-35 seviyesi arasında sert gri küllü toprak ile karışmış kırmızı toprak bulunmaktadır. O₁₁ ve O₁₂ plankarelerinde -5 seviyesinde koyu gri yer yer sert küllü yapıda taşlaşmış B^{üst} tabakası gelmektedir. Bu plankarelerde yaklaşık olarak -20 seviyelerinden sonra ise sert yapıda kırmızı *terra-rosa* toprak gelmeye başlamıştır. O₁₁ a, c ve O₁₂a plankarelerini kapsayan alan ise önceki yıllarda yapılan müdahaleler nedeniyle güncel toprakla dolmuştur. Belirtilen alanlar içerisinde değişiklik göstermekle birlikte genel olarak -5 seviyesinden -25 seviyesine kadar yumuşak toprak gözlenmiştir. Bunun yanı sıra O₁₁c'de -20/-25 seviyeleri arasında D tabakasına ait deniz kumu ve B tabakasına ait küllü toprak yapısı karışık olarak tespit edilmiştir. Olasılıkla alana sonradan müdahale edilmiş, mağaranın iç kısmındaki kaçak kazı çukurundan çıkarılan toprakla doldurulmuştur. N₁₁ plankaresinde eğim olduğu için yüzey toprağı her yerde aynı kalınlıkta olmamakla birlikte yaklaşık 3 cm derinliğindedir. B^{üst} tabakasında toprak yapısı oldukça yumuşak ve siyahımsı kahverengidir (Fig. 4).

Mağara içerisindeki eğim ve mağaranın güncel kullanımından dolayı O₉, P₉, N₉ plankarelerinde yüzey toprağını içeren A tabakası siyahımsı kahverengi ve oldukça yumuşak yapıdadır. Mağara yakın geçmişte ağıl olarak kullanıldığından A tabakası içerisinde güncel toprak ile hayvan dışkısı da yer almaktadır. Bu plankarelerde yaklaşık olarak -20 seviyelerinden itibaren yumuşak koyu kahverengi toprak yapısı ile B^{üst} tabakası gelmeye başlamıştır. Ancak bu açmalarda toprak yapısı çok yumuşak olduğu için ve güncel hayvan faaliyetleri sonucunda -30 seviyelerine kadar A tabakası ile B^{üst} tabakası birbirine karışmıştır. Buluntular arasında, Orta Paleolitik Dönem'e tarihlendirilen yontmataş buluntular ile hayvan kemikleri ve deniz kabukları yer almaktadır.

Hayvan Kalıntıları

2021 yılı Üçağzılı II Mağarası kazı çalışmalarında toplam 8228 adet hayvan kemiği tespit edilmiş ve tanımlanmıştır. A tabakasında bulunan hayvan kalıntıları B^{üst} tabakasından karışmış olduğu için tüm buluntular B^{üst} tabakası olarak birlikte değerlendirilmiştir. Hayvan kalıntıları arasında 3 cm'den küçük, üzerinde kas tutulma izi, eklem bölgesi, kesim

izi ya da yanma izi bulunmayan hayvan kemiği parçaları da kompakt yapının kalınlığına göre boyutlandırılarak veri listesine dahil edilmiştir. *Bos primigenius* (sığır) ve *Cervus elephus* (kızıl geyik) gibi hayvanların kemiklerinin kompakt yapısı kalın olduğu için kırık ve kalın kenarlı tanımlanamayan uzun kemik parçaları, büyük boyutlu toynaklı sınıfta belirtilmiştir. Orta boyutlu toynaklı ve küçük boyutlu toynaklı ayrımında da uzun kemik parçalarının kompakt yapısındaki kalınlık göz önünde bulundurulmuştur. Hayvan kalıntıları arasında *Capra aegagrus* (yaban keçisi) ve *Dama mesopotamica* (alageyik) ile temsil edilen orta boyutlu toynaklıdaki yoğunluk dikkat çekmektedir. Türler arasında yoğunluk olarak ilk sırada %3,5 oranıyla *Dama mesopotamica* (alageyik) gelmektedir. *Dama / Capra* ise %2,1 oranıyla takson grupları veri listesinde ilk sırada bulunmaktadır (Tablo 1). *Castor fiber* (kunduz) türüne ait 1 adet izole molar diş tespit edilmiştir (Levha 1.b). Bunun yanı sıra kuş kemikleri de açığa çıkarılmıştır. Tanımlanan kuş kemiklerinin, formu itibariyle küçük ötücü türlere ait olduğu düşünülmektedir. Kuş kemiklerinin üzerinde yanma ya da kesim izi gözlemlenmemiştir. Buna ek olarak *Ursus arctos* (boz ayı) birinci parmak kemiği ve *Testudo graeca* (kaplumbağa) kabuk kemiklerinde yanma izine rastlanmıştır. Toynaklı hayvanların uzun kemiklerinde ise hem yanma izi hem kesim izleri tespit edilmiştir. Ayrıca hayvan kalıntıları içerisinde bir yengeç kısıncı parçası da bulunmuştur. Dişler genellikle izole biçimde uzun kemik parçaları tanımlanamayacak derece kırık olarak açığa çıkarılmıştır. Bulunan hayvan kemiklerinin %90 oranından fazlasını ön ve arka üyelerin uzun kemikleri oluşturmaktadır.

Hayvan Kalıntıları	B ^{üst}	
	N	%
<i>Capra aegagrus</i>	133	1,6
<i>Dama mesopotamica</i>	284	3,5
<i>Dama/Capra</i>	176	2,1
<i>Capreolus capreolus</i>	131	1,6
<i>Cervus elaphus</i>	3	0,0
<i>Bos primigenius</i>	3	0,0
<i>Sus scrofa</i>	52	0,6
Büyük boyutlu toynaklı	97	1,2
Orta boyutlu toynaklı	7123	86,6
Küçük boyutlu toynaklı	192	2,3
<i>Ursus arctos</i>	4	0,1
<i>Vulpes vulpes</i>	4	0,1
<i>Lepus capensis</i>	1	0,0
<i>Castor fiber</i>	1	0,0
<i>Pisces</i>	14	0,2
<i>Aves</i>	4	0,1
<i>Testudo graeca</i>	6	0,1
Toplam	8228	100,0

Tablo 1: 2021 yılı Üçağzılı II Mağarası hayvan kalıntıları listesi

2021 yılı çalışmalarında beslenme amacıyla toplanmış yumuşakçalara ait toplam 570 kabuk bulunmuştur (Tablo 2). Yumuşakçalar içerisinde %54,9 oranıyla denizsel bir canlı olan *Monodonta* türünün kabukları en yüksek orana sahiptir. Bir diğer denizsel canlı olan *Patella sp.* türü kabukları %34,2 oranıyla ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada ise %8,8 oranıyla karasal yumuşakça olan *Helix sp.* kabukları yer almaktadır. Tatlı su yumuşakçası *Caracollina lenticula* kabukları B^{üst} tabakasında dokuz adet tespit edilmiş ve üç tanesinde yanma izi görülmüştür. Süslenme amacıyla toplanan türleri incelediğimizde ise toplam 21 adet yumuşakça tespit edilmiştir (Tablo 2). B^{üst} tabakasında bulunan bu yumuşakça kalıntılarından özellikle denizel bir kabuklu olan *Columbella rustica* (%57,1) türündekiler yoğunlukta olup bu türlerin yemek amaçlı toplanmadığı bilinmektedir (Stiner vd. 2013). Üçağzılı I Mağarası yumuşakça kalıntıları içerisinde yoğun olarak tespit edilen boncuklarla yapılan karşılaştırmalı değerlendirmeler sonucunda da bir adet *Columbella rustica* türündeki yumuşakçada delme izine rastlanmıştır (Levha 2.a).

		B ^{üst}	
		N	%
Beslenme Amacıyla Toplanan Yumuşakçalar	<i>Patella sp.</i>	195	34,2
	<i>Monodonta</i>	313	54,9
	<i>Gibbula sp.</i>	3	0,5
	<i>Helix sp.</i>	50	8,8
	<i>Caracollina lenticula</i>	9	1,6
	Toplam	570	100
Süs Amacıyla Toplanan Yumuşakçalar	<i>Columbella rustica</i>	12	57,1
	<i>Nassarius gibbosula</i>	4	19
	<i>Conus mediterraneus</i>	2	9,5
	<i>Neverita josephina</i>	1	4,8
	<i>Eutria cornea</i>	1	4,8
	<i>Melanopsis praemorsa costata</i>	1	4,8
	Toplam	21	100

Tablo 2: Beslenme ve süslenme amacıyla toplanan yumuşakçaların dağılımı

Yontmataş Endüstrisi

Üçağzılı II Mağarası 2021 yılı çalışmalarında A ve B^{üst} tabakalarından toplam 4193 adet yontmataş parçası tespit edilmiştir. Bunların 869'u taşımalık, 59'u çekirdek, 22'si vurgaç, 3243'ü yontma artığı (<2,5 cm) ve 39'u doğal parçadan oluşmaktadır (Levha 3). Yontmataşların temel teknolojik özelliklerinin tanımlanmasında Inizian vd. (1999) ve Kuhn

vd. (2009b) tanımlamaları kullanılmıştır. Taş aletlerin tipolojik tanımlamaları ise Bordes (1961) tipolojisine göre yapılmıştır. A tabakasında bulunan yontmataşlar B^{üst} tabakasından karımış olduğu için tüm buluntular B^{üst} tabakası olarak değerlendirilmiştir.

Üçağzılı II Mağarası'nda yontmataş üretiminde hammadde olarak çakmaktaşı kullanılmıştır. Birincil ve ikincil kaynaklardan alınmış hammaddeler söz konusudur. Birincil kaynaklar, Hatay'ın güneydoğusunda Yayladağı ve Şenköy bölgelerinde, yüksek platolarda ve zorlu bir topografyada bulunmaktadır. Şenköy civarındaki çakmaktaşı kaynaklarının büyük bir kısmı Eosen yaşlı kireç kayaları içerisinde ve mağaraya yaklaşık 35 km uzaklıktadır. Bu çakmaktaşıların bir kısmı kireç kayaları içerisinde, etrafları beyaz yumuşak kireç ile kaplı diğerleri ise yumrular halinde, elips ya da düz biçimlidir. Oldukça iyi kalitede olan bu çakmaktaşıları siyah ile kahverenginin tonlarında ve yarı saydam özelliktedir. Yayladağı'nda bulunan diğer birincil kaynak ise mağaraya yaklaşık 15 km uzaklığındadır. Buradaki hammadde kaynakları göl çökelleri içerisinde oluşmuş yumrular halindedir ve genellikle elips biçimlidir. Göl çökelleri içerisinde bulunması sebebiyle 1-3 mm arasında değişen sert kireçli gözenekli bir kabuğa sahiptir. Genellikle kahverengi ve açık gri renklerdeki bu çakmaktaşılarının büyük bir kısmı yarı saydam yapıdadır ve boyutları 5-50 cm arasında değişmektedir (Baykara 2013).

İkincil kaynaklar ise doğal etmenlerle nehir vadilerine depolanmış çakmaktaşılarından oluşmaktadır. Kabukları dış etkenler nedeniyle oldukça aşınmıştır ve çakıl taşı kabuğu biçimindedir. Bu ikincil kabuk genellikle çakmaktaşının rengini de göstermektedir. İkincil kaynaklar saydam, yarı saydam ve mat yapıdadır (Kuhn 2004). Tam yerleri tespit edilememiş olsa da günümüz deniz seviyesinin altında olabileceği düşünülmektedir. Oldukça az olmasına karşın Asi Nehri'nin eski deltalarında benzer hammaddelere rastlanmıştır.

2021 yılı kazı çalışmalarında B^{üst} tabakasının hammadde kaynakları taşımalarının kabuk tiplerine göre gruplandırılmıştır. Buna göre, birincil kaynaklar sert ve yumuşak kireç kaplı kabuk tipleri olmak üzere iki gruba ayrılmış, ikincil kaynak ise çakıl taşı kabuğu olarak adlandırılmıştır. Tablo 3'te B^{üst} tabakasına ait taşımalık ve çekirdeklerin kabuk tiplerine göre dağılımı incelendiğinde ikincil kaynakların %64,8, sert kireç kabuklu birincil kaynağın %13,5 ve yumuşak kireç kabuklu birincil kaynağın ise %21,6 olduğu görülmüştür.

	Çakıl Taşı Kabuğu		Sert Kireçli Kabuk		Yumuşak Kireçli Kabuk		Toplam
	n	%	n	%	n	%	
Taşımalık	193	66,3	33	11,3	65	22,3	291
Çekirdek	8	42,1	9	47,4	2	10,5	19
Toplam	201	64,8	42	13,5	67	21,6	310

Tablo 3: Üçağzılı II Mağarası hammadde kaynaklarının kabuk tiplerine göre dağılımı

Mağarada 2021 kazı çalışmalarında toplam 244 adet düzeltili alet tespit edilmiştir (Tablo 4). Bunlar arasında, çeşitli düzeltili kenarlara sahip kenar kazıyıcılar (%23) (Levha 3.i-p) yüksek bir orandadır. Bunlara ek olarak, Mousterian uçlar (%9,8) (Levha 3.b-g), çentikli aletler (%7,4), düzeltili ve düzeltisiz Levallois uçlar (%5,3) (Levha 3.h) gibi aletler tespit edilmiştir.

Alet Tipleri	Büst	
	N	%
Levallois Uç	8	3.3
Düzeltili Levallois Uç	3	1.2
Mousterian Uç	24	9.9
Tek Düz Kenar Kazıyıcı	10	4.1
Tek İçbükey Kenar Kazıyıcı	4	1.7
Tek Dış Bükey Kenar Kazıyıcı	13	5.4
İki Düz Kenar Kazıyıcı	1	0.4
İki Düz/Dışbükey Kenar Kazıyıcı	1	0.4
İki Dışbükey Kenar Kazıyıcı	5	2.1
İki Dışbükey/İçbükey Kenar Kazıyıcı	4	1.7
Yakınsak Düz Kenar Kazıyıcı	4	1.7
Yakınsak Dışbükey Kenar Kazıyıcı	5	2.1
Yatık Düz Kenar Kazıyıcı	3	1.2
Düz Transverse Kenar Kazıyıcı	1	0.4
Dışbükey Transverse Kenar Kazıyıcı	1	0.4
İç yüzeyi Düzeltili Kenar Kazıyıcı	3	1.2
Almaşık Düzeltili Kenar Kazıyıcı	1	0.4
Tipik Ön Kazıyıcı	6	2.5
Tipik Burin	1	0.4
Tipik Delici	2	0.8
Tipik Sırtlı Bıçaklı	2	0.8
Truncation (Budlanmış alet)	3	1.2
Çentikli	18	7.4
Dışlemeli	1	0.4
Kompozit Alet	5	2.1
Tanımlanamayan	113	46.7
Tanımlanamayan	113	46,3
Toplam	242	100,0

Tablo 4: Üçağzlı II Mağarası'nda düzeltili aletlerin dağılımı

2021 yılı kazı çalışmalarında B^{üst} tabakasında tespit edilen taşımaların dağılımı incelendiğinde, yonga ağırlıklı bir üretimin olduğu anlaşılmaktadır. Taşımaların arasında basit yongalar (%48,6), Levallois yongalar (%22,6) (Levha 3.r) kortikal yongalar (%6,6) tespit edilmiştir. Bunun yanında, basit dilgi (%5,1) ve Levallois dilgiler (%3) (Levha 3.s-t) gözlenmekte (Tablo 5), ek olarak, Levallois uç taşımaları, *éclat débordant* (Çekirdek kenarı yongası), çekirdek kalıntıları, kırık parçalar ve Nahr İbrahim (*Truncated faceted*) gibi taşımalar da bulunmaktadır.

	Topuk yok		Kabuklu		Düz		Çatı		Çatı (Düz ve Kabuklu)		Façetalı		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	N	%
Taşımalar														
Kortikal Yonga	22	38,6	4	7	25	43,9	0	0	0	0	6	10,5	57	6,6
Kortikal Dilgi	2	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,2
Doğal Sırtlı Dilgi	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,1
Basit Yonga	176	41,7	13	3,1	176	41,7	2	0,5	0	0	55	13	422	48,6
Basit Dilgi	11	25	3	6,8	19	43,2	1	2,3	0	0	10	22,7	44	5,1
Levallois Yonga	12	6,1	0	0	41	20,9	6	3,1	4	2	133	67,9	196	22,6
Levallois Dilgi	0	0	0	0	10	38,5	0	0	0	0	16	61,5	26	3,0
Levallois Uç	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	100	1	0,1
Geniş Levallois Uç	0	0	0	0	2	50	0	0	0	0	2	50	4	0,5
Uzun Levallois Uç	0	0	0	0	1	100	0	0	0	0	0	0	1	0,1
Yanılıcı Levallois Uç	0	0	0	0	1	50	0	0	0	0	1	50	2	0,2
<i>Éclat débordant</i>	2	33,3	1	16,7	1	16,7	0	0	0	0	2	33,3	6	0,7
Omurgalı dilgi (<i>Crested blade</i>)	3	60	0	0	1	20	0	0	0	0	1	20	5	0,6
Çekirdek Kenarı	1	25	0	0	2	50	0	0	0	0	1	25	4	0,5
Çekirdek Tablet	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,1
Kombewa Yonga	0	0	0	0	1	100	0	0	0	0	0	0	1	0,1
Kırık Parça	65	71,4	1	1,1	15	16,5	0	0	0	0	10	11	91	10,5
Chunk/ Çekirdek Parçaları	3	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0,3
Nahr İbrahim	2	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,2
Toplam	301	34,6	22	2,5	295	33,9	9	1	4	0,5	238	27,4	869	100,0

Tablo 5: Üçağzılı II Mağarası taşımalarının dağılımı ve topuk tipleri

Tablo 5'te Üçağızlı II Mağarası taşımaları genel dağılımı ve topuk tiplerinin malzeme genelindeki dağılımı verilmiştir. Buna göre, taşımalarda ağırlıklı olarak düz ve façetalı topuk tipleri tespit edilmiştir. Bunu kabuklu ve çatı biçimli topuk tipleri takip etmektedir. Çekirdek kenarları (%50), kabuklu yongalar (%43,9), basit dilgiler (%43,2), basit yongalar (%41,7), tepeli dilgiler (*crested blade*) (%20) gibi taşımalar ile kırık parçalarda (%16,5) genellikle düz topuk gözlenirken; Levallois yongalar (%67,9), Levallois dilgiler (%61,5), *éclat débordant* (%33,3) ve tepeli dilgilerin (%20) bir kısmında façetalı topuk tespit edilmiştir. Geniş Levallois uçlar ve yanıtıcı Levallois uçlarda ise düz ve façetalı topuklar eşit oranlarda bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, bir uzun Levallois uç ile bir Kombewa yongada düz topuk, bir Levallois uçta ise façetalı topuk tespit edilmiştir.

Tablo 6'da B^{üst} tabakasında bulunan taşımaların dorsal izlerinin yönelimi verilmiştir. Buna göre, yontmataşların yarısından fazlasında (%57,4) paralel dorsal (dış yüz) izler tespit edilmiştir. Bunu ortogonal /merkezcil (%11) izler takip etmekle, yakınsak simetrik ve asimetrik izlerin ise oldukça az oranlarda olduğu anlaşılmaktadır. Basit yonga (%57,1), basit dilgi (%70,5), Levallois yonga (%76), Levallois dilgi (%88,5), geniş Levallois uç (%75) ve çekirdek kenarında (%50) genellikle paralel izler gözlenirken; yanıtıcı Levallois uç (%100), *éclat débordant* (%66,7) tepeli dilgi (%60) ve *chunk*/çekirdek parçalarında (%33,33) ortogonal /merkezcil izler gözlenmiştir. Bunlara ek olarak uzun bir Levallois uçta yakınsak simetrik, çekirdek tablet ve bir Nahr İbrahim'de paralel iz tespit edilmiştir.

	Yok		Paralel		Yakınsak Simetrik		Yakınsak Asimetrik		Ortogonal/ Merkezi		Tanımlanmayan		Toplam
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Taşımalar	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	N
Kortikal Yonga	22	38,6	9	15,8	0	0,0	0	0,0	2	3,5	24	42,1	57
Kortikal Dilgi	0	0,0	2	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2
Doğal Sırtlı Dilgi	0	0,0	1	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1
Basit Yonga	3	0,7	241	57,1	0	0,0	1	0,2	43	10,2	134	31,8	422
Basit Dilgi	0	0,0	31	70,5	0	0,0	0	0,0	6	13,6	7	15,9	44
Levallois Yonga	0	0,0	149	76,0	2	1,0	4	2,0	28	14,3	13	6,6	196
Levallois Dilgi	0	0,0	23	88,5	0	0,0	0	0,0	3	11,5	0	0,0	26
Levallois Uç	0	0,0	1	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1
Geniş Levallois Uç	0	0,0	3	75,0	1	25,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4
Uzun Levallois Uç	0	0,0	0	0,0	1	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1
Yanıtıcı Levallois Uç	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	100,0	0	0,0	2
Éclat débordant	0	0,0	2	33,3	0	0,0	0	0,0	4	66,7	0	0,0	6
Tepeli Dilgi	0	0,0	1	20,0	0	0,0	0	0,0	3	60,0	1	20,0	5
Çekirdek Kenarı	1	25,0	2	50,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	25,0	4
Çekirdek Tablet	0	0,0	1	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1
Kombewa Yonga	1	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1
Kırık Parça	4	4,4	31	34,1	0	0,0	0	0,0	4	4,4	52	57,1	91
Chunk/Çekirdek Parçaları	1	33,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	33,3	1	33,3	3
Nahr İbrahim	0	0,0	2	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2
Toplam	32	3,7	499	57,4	4	0,5	5	0,6	96	11,0	233	26,8	869

Tablo 6: Üçağızlı II Mağarası'nda taşımaların dorsal izlerinin dağılımı

Tablo 7’de 2021 yılı kazı çalışmalarında bulunan çekirdeklerin tipleri verilmektedir. Çekirdeklerin büyük bir kısmı tek (%28,8) ve çift kutuplu Levallois çekirdeklerden (%16,9) oluşmaktadır. Buna ek olarak tek vurma platformlu çekirdekler (%16,9), yonga üzerine çekirdekler (%5,1) ve merkezci Levallois çekirdekler (%6,8) (Levha 3.a) belirlenmiştir. Denenmiş çekirdekler ile iki yüzeyli ve amorf çekirdeklerin oranı ise oldukça düşüktür.

Çekirdek Tipleri	Yok		Bir		İki		Tanımlanamayan		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	N	%
Denenmiş	0	0	2	100	0	0	0	0	2	3,4
Tek Yüzeyli	2	20	8	80	0	0	0	0	10	16,9
İki Yüzeyli	0	0	0	0	1	100	0	0	1	1,7
Merkezcil Levallois	0	0	1	25	3	75	0	0	4	6,8
Tek Kutuplu Levallois	0	0	16	94,1	1	5,9	0	0	17	28,8
Çift Kutuplu Levallois	0	0	0	0	10	100	0	0	10	16,9
Amorf	0	0	1	100	0	0	0	0	1	1,7
Yonga Üzerine Çekirdek	0	0	3	100	0	0	0	0	3	5,1
Tanımlanamayan	1	9,1	0	0	0	0	10	90,9	11	18,6
Toplam	3	5,1	31	52,5	15	25,4	10	16,9	59	100,0

Tablo 7: Üçağzılı II Mağarası’nda çekirdek tiplerinin ve platform sayılarının dağılımı

Çalışma kapsamında incelenen çekirdeklerin taşımaları genellikle köşeli yumru (%37,3) ve yongadır (%30,5). Buna ek olarak daha düşük oranda taşımaları yumru (%13,6) olan çekirdekler de bulunmaktadır. Tablo 7’de çekirdek tiplerinin platform sayıları verilmektedir. Buna göre, çekirdeklerin yarısından fazlasında tek platform (%52,5) gözlenirken, bunu iki platformlu (%24,4) ve platformu olmayan tek yüzeyli ve tanımlanamayan çekirdekler (%5,1) takip etmektedir. Bunlara ek olarak denenmiş (%100), amorf çekirdekler (%100), yonga üzerine çekirdekler (%100), tek kutuplu Levallois çekirdekler (%94,1) ve tek yüzeyli çekirdeklerde (%80) genellikle tek platform gözlenirken; iki yüzeyli çekirdekler (%100), merkezci Levallois çekirdekler (%75) ve çift kutuplu Levallois çekirdeklerde (%100) çoğunlukla iki platform gözlenmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen çekirdeklerin platformlarının çıkarımları, çekirdeklerin yarısından fazlasında tek yönlü çıkarım (%52,5) olduğunu göstermiştir. Bunun yanında, aynı yüzeyden karşılıklı çıkarım (%16,9), dik (ortogonal) çıkarım (%6,8), üst ve alt yüzeyden çıkarım (%3,4) ile proksimal ve yandan çıkarımlar da (%1,7) gözlenmiştir (Tablo 8). Denenmiş çekirdekler (%100), yonga üzerine çekirdekler (%100), tek yüzeyli çekirdekler (%90) ve tek kutuplu Levallois çekirdeklerde (%94,1) genellikle tek yönlü çıkarımlar gözlenmiştir. Amorf çekirdekler (%100) ile çift kutuplu Levallois çekirdeklerde (%70) aynı yüzeyden karşılıklı çıkarımlar gözlenirken, iki yüzeyli çekirdeklerde (%100) ise dik/ ortogonal çıkarımlar gözlenmiştir. Merkezci Levallois çekirdeklerde ise tek yönlü, aynı yüzeyden karşılıklı, proksimal ve yandan çıkarım ile üst ve alt yüzey çıkarımları aynı oranlarda belirlenmiştir.

	Tek Yönlü		Aynı Yüzeyden Karşılıklı		Proksimal ve Yandan		Üst ve Alttan		Dik (Ortogonal)		Tanımlanamayan		Toplam
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Çekirdek Tipleri	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	N
Denenmiş	2	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2
Tek Yüzeyle	9	90,0	1	10,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	10
İki Yüzeyle	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	100,0	0	0,0	1
Merkezcil Levallois	1	25,0	1	25,0	1	25,0	1	25,0	0	0,0	0	0,0	4
Tek Kutuplu Levallois	16	94,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	5,9	0	0,0	17
Çift Kutuplu Levallois	0	0,0	7	70,0	0	0,0	1	10,0	2	20,0	0	0,0	10
Amorf	0	0,0	1	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1
Yonga Üzerine Çekirdek	3	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	3
Tanımlanamayan	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	11	100,0	11
Toplam	31	52,5	10	16,9	1	1,7	2	3,4	4	6,8	11	18,6	59

Tablo 8: Üçağızlı II Mağarası çekirdek tiplerinin platform çıkarımları

Tartışma

Üçağızlı II Mağarası, Akdeniz'in kuzeydoğu kıyısında, Levant'ın en kuzey ucunda yer alan bir buluntu yeridir. B^{üst} tabakasında yapılan araştırmalarda Orta Paleolitik Dönem'e tarihlenen buluntular açığa çıkarılmıştır. Hayvan kalıntıları, ağırlıklı olarak toynaklı türlerle ait uzun kemiklerden oluşmaktadır. Bu durum et bakımından zengin uzun kemiklerin, mağaraya özellikle ve sıklıkla seçilerek getirildiklerini göstermektedir (Baykara *vd.* 2021; Baykara *vd.* 2015). Ayrıca olasılıkla beslenme amacıyla avlandığı düşünülen tavşan, kuş ve kaplumbağa gibi küçük av hayvanlarına ait kalıntılara da rastlanmıştır. Faunal kalıntılar söz konusu türlerin çevrede bol bulunduğu da bir göstergesidir (Stiner, Munro 2002; Stiner 2004, 2006, 2009a, 2009b; Stiner, Kuhn 2009). Küçük av hayvanları arasında kaplumbağa gibi kolay yakalanabilen türlerin yanı sıra balık, tavşan ve kuş gibi avlanması belirli bir strateji gerektiren hayvanlara ait kalıntıların da olması tuzakların kullanıldığını işaret etmektedir (Richards *vd.* 2001; Stiner 2004; Blasco 2008; Blasco, Periz 2012). Tuzlu su (*Monodonta* ve *Patella sp.*) ve tatlı su (Asi Nehri yumuşakçası *Caracollina lenticula*) yumuşakçalarındaki yanık ve kesik izleri, yumuşakçaların diyet katıldığını göstermektedir. Süs olarak kullanıldığı bilinen *Nassarius gibbosula* gibi deniz kabuklarında bu tür izlere rastlanmazken, *Columbella rustica* türüne ait bir deniz kabuklusunda insan yapımı bir delik bulunmuştur (Baykara *vd.* 2021; Sehassch *vd.* 2021).

Üçağızlı II Mağarası'nda 2021 yılı çalışmasında B^{üst} tabakasında bulunan yontmataşların %43,3'ünün tam olduğu, yarısından fazlasının ise kullanım nedeniyle ya da üretim hatasıyla kırıldığı tespit edilmiştir. Taş alet üretiminde kullanılan ana hammadde çakmaktaşıdır. Yontmataşların üzerindeki kabuk tipleri incelendiğinde, ikincil hammadde kaynaklarının daha çok tercih edildiği belirlenmiştir. Birincil hammadde kaynaklarından

ise yumuşak kireç kaplı çakmaktaşlarının, sert kireç kaplı çakmaktaşlarına göre daha sık kullanıldığı anlaşılmıştır. Üçağzılı II Mağarası ile aynı bölgede yer alan ve çağdaşı olan Merdivenli ve Tıkalı mağaralarında da ikincil hammadde kaynağının daha fazla tercih edildiği, bunu yumuşak kireç kaplı ve sert kireç kabuklu hammaddelerin izlediği önceki çalışmalardan bilinmektedir (Baykara 2013). Hatay bölgesinde Orta Paleolitik Dönem'de yaşamış insanların, taş alet üretiminde yontulması daha kolay olan birincil kaynaklar yerine ikincil hammadde kaynaklarını daha çok tercih etmesinde, bu kaynakların buluntu yerlerine yakın olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Birbirine yakın çağdaş bu üç buluntu yerinde benzer hammadde tercihin gözlenmesi, Orta Paleolitik Dönem insanların benzer sosyal organizasyonlara sahip olduğunu ve birincil kaynaklara avcılık faaliyetleri için gitmiş olabileceklerini göstermektedir (Baykara 2013). Üçağzılı II Mağarası'nın yaklaşık olarak 500 m kuzeyinde bulunan Üçağzılı I Mağarası'nda, Öncül Üst Paleolitik (ÖÜP) Dönem'de ikincil ve birincil kaynakların birbirlerine yakın oranda olduğu, Ahmarian Dönem'de ise birincil kaynakların daha çok kullanıldığı belirlenmiştir (Kuhn *vd.* 2009b). Hatay bölgesinde hammadde tüketim stratejisinde gözlenen bu değişim, Orta Paleolitik ve ÖÜP dönemlerde daha kolay ve daha az enerji harcanarak ulaşılan kaynakların daha yoğun kullanıldığını, Ahmarian Dönem'de ise olasılıkla iklimsel değişimler nedeniyle daha zor ulaşılan hammadde kaynaklarının tercih edildiği düşündürmektedir (Baykara 2013). Hammadde tercihinde gözlenen bu farklılık hem hareketlilik hem de insan davranışlarındaki değişimi de göstermektedir (Kuhn 2004).

Üçağzılı II Mağarası'nda B^{üst} tabakasından tespit edilen buluntular Levallois endüstrisi ile karakterizedir ve yonga ağırlıklı bir üretim belirlenmiştir. Buluntular arasında basit yongalar, Levallois yongalar, kortikal yongalar ağırlıktadır. Basit ve Levallois dilgiler de tespit edilmiş ayrıca Levallois uç taşmalıkları, *éclat débordant*, çekirdek kalıntıları, kırık parçalar ve Nahr İbrahim gibi taşmalıklar bulunmuştur. Bunlara ek olarak oldukça yoğun bir oranda 2,5 cm'den küçük artık çakmaktaşı parçaları tespit edilmiştir. Bu durum mağaranın alet üretimi açısından son derece önemli olduğunun göstergesidir. Yontmataş alet topluluğunda ağırlıklı olarak façetalı ve düz topuk tipleri bulunmaktadır. Basit yonga ve dilgilerde düz topuk baskın iken, Levallois yonga, Levallois dilgilerde, Levallois üretimiyle ilişkili olarak façetalı topuk yüksek orandadır. Levallois uçlarda ise düz ve façetalı topuk tipi birbirlerine benzer oranlarda gözlenmiştir. Taşmalıkların dorsal izleri incelendiğinde üretim mekanizmasının ağırlıklı olarak paralel yönelimli olduğu gözlenmektedir. Bunu ortogonal ve merkezci çıkarımlar takip etmektedir. Yakınsak dorsal izler ise düşük oranda belirlenmiştir. B^{üst} tabakasından elde edilen çekirdekler tek ve çift kutuplu Levallois çekirdeklerden oluşmaktadır. Yarısından fazlasında tek platform bulunur ve taşmalıklarda olduğu gibi genellikle paralel çıkarımlar gözlenir. Taşmalıklarda ve çekirdeklerde yüksek oranda paralel çıkarımların varlığı ve düşük oranda ortogonal/ merkezci çıkarımların olması teknolojinin heterojen olduğunun işaretidir.

Mağaranın B^{üst} tabakasından Orta Paleolitik Dönem için tipik olan düzeltili alet tiplerinden kenar kazıyıcılar yoğun olarak bulunmakla birlikte, Mousterian ve Levallois uçlar

da tespit edilmiştir. Bunların dışında az oranda ön kazıyıcılar, taş kalemler, deliciler, bundanmış aletler, çentikli ve dişlemeli aletler ile kompozit alet grupları da gözlenmiştir.

Levant Orta Paleolitik Dönem kültüründe Levallois endüstrisi baskındır ve bu endüstrinin kronolojik sınıflandırması Tabun Mağarası'na göre yapılmaktadır (Bar-Yosef 1998, 2000). Tabun Mağarası'nın Orta Paleolitik Dönem en alt katmanı olan Tabun D (270-170 bin yıl önce) dilgi ve uç üretimi ile karakterizedir ve tek kutuplu Levallois çekirdekler ile Levallois olmayan çekirdekler yoğun olarak bulunmaktadır. Tabun C tabakası (170-90/85 bin yıl önce) ise merkezci ve iki kutuplu Levallois çekirdekler ile karakterizedir. Buna ek olarak dairesel yongalar yüksek oranda gözlenmekle birlikte, düzeltili aletler arasında kenar kazıyıcılar, daha az oranda bulunan taş kalem, çentikli ve dişlemeli aletler ile az oranda üçgen uçlar tespit edilmiştir (Bar-Yosef 1998, 2000). Levant Orta Paleolitik Dönem yontmataş alet topluluğunun en üst tabakası olan Tabun B (75-46 bin yıl önce) tek kutuplu yakınsak Levallois çekirdeklerden üretilen taşımalklar, *chapeau de gendarme* (jandarma kepi biçimli) topuklu ve geniş tabanlı Levallois uçların baskın olmasıyla karakterizedir. Bu tabakada gözlenen dilgiler ise genellikle taşımalkların %25'ini oluşturmaktadır. Tabun B tabakasının en yaygın düzeltili aletleri arasında kenar kazıyıcılar ve Levallois uçlar bulunmaktadır (Bar-Yosef 1998, 2000; Bar-Yosef, Meignen 2001; Meignen *vd.* 2006). Üçağzlı II Mağarası B^{ist} tabakasında Levallois tekniğinin yaygın olarak kullanılması, Levant Mousterian endüstrisine benzerlik göstermektedir. Üçağzlı II Mağarası B^{ist} tabakasında tek kutuplu Levallois çekirdekler ile yonga ağırlıklı bir endüstri tespit edilmiştir. Buna ek olarak dilgi üretimi de gözlenmektedir, bu özelliğiyle Tabun D tabakasına benzerdir ancak bu benzerlik yaşlandırma açısından ve dilgisel alet üretimlerindeki farklılıklar nedeniyle tutarsızdır. Bunun yanında, Tabun B tip endüstrisinin tip aleti olan “*chapeau de gendarme* topuklu ve geniş tabanlı Levallois uçlar” Üçağzlı II ve Merdivenli Mağaralarında bulunmamaktadır. Tabun C tipi Mousterian evresinden bilinen Qafzeh Mağarası (Hovers 2009) merkezci çıkarımlı Levallois çekirdeklerin baskın olması ile Üçağzlı II Mağarası'ndan farklılık gösterir. Bir diğer Tabun C tipi Mousterian içeren Ksar 'Akil (27a-b ve 28a-b tabakaları) (Marks, Volkman 1986) Hayonim'in üst E (Meignen 1998; Meignen *vd.* 2006) ve Ras el Kelb (Copeland 1998) mağaralarında, Levallois yonga ağırlıklı endüstrinin bulunması, façeta topuk tipinin yaygın olması, kenar kazıyıcıların baskın olması ve Levallois uçların ise az bulunması ile Üçağzlı II Mağarası'nın B^{ist} tabakasıyla benzerdirler. Ancak, Hayonim'in üst E tabakasında yer alan yakınsak Levallois çekirdeklerin yoğun olması B^{ist} tabakasından farklıdır.

Zagros Mousterian toplulukları teknolojik ve tipolojik açıdan homojen olmakla birlikte, teknolojiye zaman içerisinde belirgin farklılıklar meydana gelmiştir. Zagros Orta Paleolitik Dönem endüstrisi tükenmiş çekirdek ve yongalar ile karakterizedir ve disk biçimli çekirdekler, düzeltili aletler ile yakınsak parçalar da yaygın olarak bulunmaktadır. Düzeltili aletler içerisinde ise kenar kazıyıcılar ve Mousterian uçlar yüksek oranda bulunmaktadır. Buna ek olarak, Zagros Orta Paleolitik taş alet topluluğunda façetalı topuk indeksi yüksek iken, dilgi indeksinin düşük olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında, Levallois

indeksin Bisitun Mağarası hariç Zagros Mousterian topluluklarında genellikle düşük olduğu gözlenmiştir (Dibble 1984, 1991; Baumler, Speth 1993; Dibble, Holdaway 1993; Minzoni-Deroche 1993; Yalçınkaya *vd.* 1993). Zagros Mousterian endüstrisi, taşımalarında façetalı topuk tipinin yüksek oranda olmasıyla Üçağzılı II Mağarası'nın B^{üst} tabakasına benzerlik gösterirken, Levallois teknolojisinin az oranda olması ve tükenmiş çekirdek ve yongalar ile disk biçimli çekirdeklerin baskın olması sebebi ile Üçağzılı II Mağarası B^{üst} tabakasından farklılaşmaktadır.

Arabistan Yarımadası'nda bulunan Orta Paleolitik Dönem (OIS 5) yontmataş alet topluluklarında bölgesel olarak farklılıklar gözlenmektedir. Arabistan Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan Orta Paleolitik Dönem buluntu yerlerinde gözlenen merkezci Levallois çekirdekler ile kenarı düzeltili yonga ve küçük düzeltili uçlar Kuzeydoğu Afrika ve Levant Orta Paleolitik (OIS 5) endüstrisine benzerlik gösterirken, yarımada'nın güney bölgesinde bulunan yontmataş toplulukları ise yerel özelliklere sahiptir. Yarımada'nın güney bölgesinde tekrarlayan merkezci ve kaplayan çıkarımlı merkezci Levallois metodunun yaygın olduğu ve buluntu alanlarının bir kısmında Nubian tip Levallois çekirdeklerin bulunduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak bölgede, yontmataş buluntuları içerisinde oval/dikdörtgen biçimli yongalar, düzeltili aletler ve iki yüzeyli çıkarım metodunun da yaygın olduğu belirlenmiştir (Nicholson *vd.* 2021). Kuzey Arabistan Orta Paleolitik Dönem taş alet topluluğu Levallois endüstrisinin baskın olmasıyla Üçağzılı II Mağarası B^{üst} tabakası ile benzerlik taşırken, Güney Arabistan'ın yontmataş alet topluluğu ise yerel özelliklere sahip olması ile B^{üst} tabakasından farklılık göstermektedir.

Kafkaslar'ın Orta Paleolitik Dönem endüstrisi de Arabistan Yarımadası'na benzer şekilde teknolojik ve tipolojik açıdan bölgesel farklılıklar göstermektedir. Kafkaslar'ın kuzeyinde bulunan Orta Paleolitik Dönem taş alet topluluğu iki yüzeyli aletler, yaprak biçimli uçlar, iki yüzeyli, yarı iki yüzeyli yakınsak aletler, iki yüzeyli kenar kazıyıcılar ile basit kenar kazıyıcılar ile bilinmektedir. Ancak Micoquian kültürün sonunda iki yüzeyli aletlerin azaldığı belirtilmektedir (Golovanova, Doronichev 2003). Güney Kafkaslar'ın Orta Paleolitik endüstrisi ise Levant ve Zagros Mousterian topluluklarına benzemekle birlikte, yontmataş buluntu topluluğu Levallois yongalar, dişlemeli, çentikli, basit kenar kazıyıcılar ve budanmış façetalı (*truncated faceted*) parçalar ile karakterizedir (Cohen, Stepanchuk 1999; Golovanova, Doronichev 2003; Adler, Tushabrammishvili 2004). Kuzey Kafkaslar'ın Orta Paleolitik endüstrisi iki yüzeyli aletlerin ve yaprak biçimli uçların bulunması sebebiyle Üçağzılı II Mağarası'nın B^{üst} tabakasından farklılaşmasına rağmen, Levallois endüstrisinin ve yonga üretiminin yaygınlığı açısından ise Güney Kafkaslar'ın Orta Paleolitik topluluklarına benzerlik göstermektedir.

Balkanlar'da bulunan Orta Paleolitik endüstrisi de (MIS 6-5-4) bölgesel olarak farklılık göstermekle birlikte, küçük boyutlu taş aletlerin yanı sıra Zagros Mousterian topluluğuna benzer tekrarlayan Levallois ve disk biçimli çekirdekler ile bilinmektedir (Kozłowski 1992; Mihailović *vd.* 2014; Dogandžić, Đuričić 2017). Bunun yanında, Yunanistan Orta Paleolitik yontmataş alet topluluğu içerisinde kenar kazıyıcılar ile düzeltili Levallois ve

Mousterian uçlar yoğun olarak bulunmasıyla Üçağzılı II B^{üst} tabakasından farklıdır. Yunanistan'ın Orta Paleolitik Dönem (100-40 ka) taş alet topluluğunda Levallois endüstrisinin yanında, Levallois olmayan tek kutuplu, disk biçimli ve merkezci üretimler yaygın olarak bulunmaktadır. Buna ek olarak, tükenmiş çekirdekler, küçük boyutta taşmalıklar ve düzeltili aletler baskındır (Tourloukis, Harvati 2017). Üçağzılı II Mağarası'nın B^{üst} tabakasından hem 2021 yılı hem de daha önceki yıllarda yürütülen kazı çalışmalarında, Yunanistan Orta Paleolitik Dönem yontmataş topluluğuna benzer şekilde, Levallois çekirdekler başta olmak üzere Levallois olmayan merkezci çekirdekler de belirlenirken, disk biçimli çekirdekler oldukça düşük oranda gözlenmiştir (Baykara *vd.* 2015; Baykara *vd.* 2021). Bunun yanında, Üçağzılı II Mağarası'nın B^{üst} tabakasından, tükenmiş çekirdekler ve küçük boyutlu taş aletlerin bulunmaması sebebiyle Yunanistan taş alet topluluğundan farklılıklar sergilemektedir.

Anadolu'da Orta Paleolitik Dönem Tıkalı, Merdivenli, Karain mağaraları ile Sürmecik ve Kaletpe Deresi 3 (KD3) açık alan yerleşimlerinden bilinmektedir (Şenyürek 1959; Yalçinkaya *vd.* 1993; Slimak *vd.* 2008; Baykara *vd.* 2016; Taşkiran *vd.* 2021). Hatay'da bulunan ve Üçağzılı II Mağarası'na yaklaşık olarak 25 km uzaklıkta bulunan Tıkalı Mağarası'nda merkezci Levallois çekirdekler ile tek kutuplu ve yakınsak Levallois çekirdekler sıklıkla gözlenmekle birlikte, mağarada yonga ağırlıklı bir endüstri bulunmaktadır. Bunun yanında, düzeltili aletler arasında kenar kazıyıcılar ve Levallois yongalar oldukça baskındır (Şenyürek 1959). Hatay'da bulunan bir diğer Orta Paleolitik Dönem buluntu yeri olan Merdivenli Mağarası da Levallois endüstrisinin baskınlığı ve merkezci çıkarımlı Levallois çekirdeklerin yoğunluğu ile bilinmektedir. Buna ek olarak, mağarada tek ve çift kutuplu Levallois çekirdekler yaygın olarak bulunmaktadır. Yonga üretiminin baskın olduğu Merdivenli Mağarası'nda dilgi üretimi az orandadır ve düzeltili aletler arasında kenar kazıyıcılar başta olmak üzere dişlemeli ve çentikli aletler sıklıkla gözlenmektedir (Baykara *vd.* 2016). Üçağzılı II Mağarası'nda hem 2021 yılında hem de daha önceki yıllarda yapılan kazı çalışmalarında, tek ve çift kutuplu Levallois çekirdeklerin yaygın olduğu, buna karşılık merkezci Levallois çekirdeklerin az oranda bulunduğu gözlenmiştir (Baykara *vd.* 2015; Baykara *vd.* 2021). Tüm bu özellikleri bakımından değerlendirildiğinde, aynı dönem ve bölgede bulunan bu üç mağaranın, Levallois üretiminin yaygınlığı, yonga ağırlıklı endüstrinin varlığı ve düzeltili alet tiplerinin benzer olması açısından birbirlerine teknolojik ve tipolojik olarak yakın olduğu gözlenmektedir. Antalya'da bulunan Karain Mağarası'nda Orta Paleolitik Dönem dolgusunda yonga ağırlıklı bir endüstri bulunmakla birlikte, düzeltili ve tekrar düzeltilmiş taş aletler gözlenmektedir. Düzeltili aletler arasında kenar kazıyıcılar ve Mousterian uçlar baskın olmakla birlikte, çentikli ve dişlemeli aletler de yer almaktadır. Bunun yanında, tükenmiş çekirdekler başta olmak üzere, Levallois çekirdekler ile çift kutuplu ve disk biçimli çekirdekler tespit edilmiştir (Otte *vd.* 1995, 1998). Karain Mağarası yontmataş aletlerinin tipolojik ve teknolojik özellikleri Zagros Mousterian endüstrisiyle ilişkilendirilmektedir (Dibble 1984; Baumler, Speth 1993; Dibble, Holdaway 1993; Yalçinkaya *vd.* 1993; Otte *vd.* 1995, 1998). Karain Mağarası'ndaki buluntuların

Zagros Mousterian endüstrisine benzemesi ve Üçağzlı II Mağarası'nda Levallois tekniğinin baskın olması, bu iki buluntu yerini birbirinden farklı kılmaktadır. Uşak'ta bulunan Sürmecik Orta Paleolitik Dönem açık hava buluntu yerinde ise iki yüzeyli aletler ve yonga ağırlıklı bir teknoloji bulunmakla birlikte, Levallois çekirdekler, yongalar ve uçlar baskındır. Düzelteli aletler arasında Quina tip kenar kazıyıcılar başta olmak üzere, çeşitli kenar kazıyıcılar, çentikli, dişlemeli aletler, Mousterian ve Levallois uçlar, *limaces*, ön kazıyıcılar ve iki yüzeyli yaprak biçimli uçlar bulunmaktadır. Sürmecik açık hava buluntu yeri, iki yüzeyli yaprak biçimli uçların bulunması sebebiyle, Balkan Mousterian endüstrisi ile ilişkilendirilmektedir (Taşkiran *vd.* 2021). Sürmecik ile Üçağzlı II Mağarası'nın B^{üst} tabakası, Levallois çekirdek, yonga ve uçların bulunması ile birbirlerine benzerlik gösterirken, Üçağzlı II Mağarası'nda Quina tip kenar kazıyıcıların ve iki yüzeyli yaprak biçimli uçların yokluğu ise bu iki yeri birbirlerinden farklılaştırmaktadır. Niğde'de bulunan Kaletepe Deresi 3'ün (KD3) günümüzden 160 bin yıl öncesine tarihlenen (OIS 6) üst tabakaları (Tabaka I, I' ve II) Orta Paleolitik Dönem'e ait buluntular içermektedir. KD3'ün buluntuları arasında Levallois ve Kombewa yongalar baskındır ve taşımalarında façetalı topuk tipi yüksek oranda tespit edilmiştir. KD3 buluntu alanının alt tabakalarında ise iki farklı Levallois teknolojisinin baskın olduğu gözlenmiştir: tek kutuplu çekirdeklerden dilgi ve merkezci çekirdeklerden yonga üretimi mevcuttur. KD3 Orta Paleolitik Dönem düzelteli aletleri içerisinde Mousterian kenar kazıyıcılar ve uçlar yoğun olarak bulunmaktadır (Slimak *vd.* 2008; Kuhn *vd.* 2009a). KD3 buluntu yerinin çağdaş tabakaları Levallois endüstrisinin baskın olmasından dolayı Üçağzlı II Mağarası B^{üst} tabakasına benzerlik göstermektedir. Ancak, B^{üst} tabakasında yok denebilecek kadar az oranda Kombewa yonganın bulunması nedeniyle farklılık göstermektedir.

Sonuç

Üçağzlı II Mağarası, Akdeniz kıyısında, Levant'ın en kuzey ucunda yer alan bir Orta Paleolitik Dönem buluntu yeridir. 2020 yılında başlayan sistematik kazı çalışmalarında tespit edilen ve yüzey toprağının hemen altında Orta Paleolitik Dönem'e tarihlendirilen B^{üst} tabakasındaki çalışmalara halen devam edilmektedir. Levant Koridoru üzerinde yer alan mağara, Levant ve Anadolu'yu birleştiren bir bölgede, Pleistosen Dönem insanların göç yolları üzerinde bulunması sebebiyle dönem insanların davranışlarının, kültürel özelliklerinin ve teknolojilerinin anlaşılması açısından önemli bir yere sahiptir. Pleistosen dolgulardan gelen zengin hayvan kalıntıları ve yontmataş buluntulara rağmen fosil insan kalıntılarında ulaşılamamıştır. Bu nedenle insanın kökenine ait sorulara henüz cevap verilememektedir.

B^{üst} tabakası yontmataş buluntuları ağırlıklı olarak paralel çıkarımlarla karakterizedir. Yontmataşların büyük bir çoğunluğu Levallois içerisinde değerlendirilir ve bu durum Levant Mousterian topluluklarıyla benzerlik gösterir. Endüstri yonga ağırlıklıdır ancak azımsanmayacak oranda dilgi üretimi vardır. Buna ek olarak düzelteli aletler içerisinde

kenar kazıyıcılar, düzeltili uçlar (Mousterian uç ve düzeltili Levallois uç) ağırlıklıdır. Levallois uçlar ise az oradadır. Anadolu'da Üçağzılı II ile çağdaş buluntu yerlerine baktığımızda en yakın benzerliklerin Hatay-Merdivenli Mağarası olduğu anlaşılmaktadır. İki mağara arasındaki tek fark Merdivenli'de merkezci ve tek kutuplu üretimin daha yaygın olmasıdır. KD₃'ün Orta Paleolitik endüstrisi Levallois ve Kombewa yongalar ile karakterizedir. KD₃'ün alt tabakalarında ise tek kutuplu çekirdeklerden dilgiler ve merkezci Levallois çekirdeklerden yongalar üretilmiştir. Düzeltili aletler ise az sayıdadır. KD₃'te merkezci Levallois üretim yaygındır. Bu nedenlerle KD₃, Üçağzılı II Mağarası'ndan farklıdır. Üçağzılı II Mağarası yontmataş endüstrisi bakımından Levant Mousterian topluluklarına benzerdir ancak tam olarak Levant kronolojisine uymamaktadır. Genel olarak değerlendirildiğimizde yontmataş buluntuların, Üçağzılı II Mağarası insanların Orta Doğu veya Kuzey Afrika kökenli olduklarını işaret etmektedir.

Üçağzılı II Mağarası yontmataş endüstrisi ile Üçağzılı I Mağarası Öncül Üst Paleolitik (ÖÜP) ve Ahmarian seviyeleri karşılaştırıldığında da bazı farklılıklar gözlenmektedir. ÖÜP ile Üçağzılı II Mağarası B^{üst} seviyeleri Levallois endüstriyi içermektedir. Bu endüstri B^{üst} tabakalarında yonga ağırlıklıyken, ÖÜP Dönem'de dilgi ağırlıklıdır. Düzeltili aletler de aynı şekilde farklılıklar göstermektedir, bu nedenle kültürel bir devamlılığın olmadığını düşündürür. Ancak, Her iki dönemde benzer hammadde kaynaklarının tüketilmesi ve ÖÜP seviyelerde olduğu gibi B^{üst} tabakasında da benzer süslenme örneklerinin yer alması kültürel bir devamlılığın olabileceğini işaret etmektedir.

Asi Nehri'nin güneyinde yer alan Üçağzılı II Mağarası ile nehrin kuzeyinde bulunan Merdivenli Mağarası çağdaş iki buluntu yeridir. Nehir yatağı iki mağarayı birbirinden ayırsa da her iki tarafta yaşayan insanların benzer hammadde kaynaklarını kullanmış ve benzer hayvanları tüketmiş olmaları, ayrıca bu dönem insanların kıyı adaptasyonuna ilişkin veriler içermesi bakımından oldukça önemlidir. Yeni başlayan Üçağzılı II Mağarası kazı çalışmaları ve ilerleyen yıllarda Merdivenli, Tıkalı ve Kanal Mağaralarından elde edilecek yeni bilgiler ile Üçağzılı I Mağarası'ndan erken Üst Paleolitik Dönem analizleri ile birlikte değerlendirildiğinde, her iki kıyı şeridinde de adapte olmuş insanların yaşamına ilişkin ayrıntılı sonuçlar verecektir.

Kaynakça

Adler, D.S., Tushabramishvili, N. 2004

Middle Palaeolithic Patterns of Settlement and Subsistence in the Southern Caucasus. *Settlement Dynamics of the Middle Paleolithic and Middle Stone Age*, N. J. Conard (ed.). Kerns Verlag, Tübingen: 91–132.

Bar-Yosef, O. 1998

The Chronology of the Middle Paleolithic of the Levant. In. *Neanderthals and Modern Humans in Western Asia*, T. Akazawa, K. Aoki, O. Bar-Yosef (eds.). Kluwer Academic Publishers, New York: 39-56.

– 2000

The Middle and Early Upper Paleolithic in Southwest Asia and Neighboring Regions. *The Geography of Neanderthals and Modern Humans in Europe and the Greater Mediterranean*, O. Bar-Yosef - D. Pilbeam (eds.). Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Cambridge: 130-156.

Bar-Yosef, O., Goren-Inbar, N. 1993

The Lithic Assemblages of 'Ubeidiya, a Lower Paleolithic Site in the Jordan Valley. *Qedem* 34: 1-266.

Bar-Yosef, O., Meignen, L. 2001

The Chronology of the Levantine Middle Palaeolithic Period in Retrospect. *Bulletins et mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 13(3-4): 269-289.

Baumler, M., Speth, J.D. 1993

A Middle Paleolithic Assemblage from Kunji Cave, Iran. *The Paleolithic Prehistory of the Zagros-Taurus*, H. L. Dibble, D. I. Olszewski (eds). University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia: 1-75.

Baykara, İ. 2013

Hatay Orta Paleolitik Dönem Endüstrilerinde Hammadde Kullanımı. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(2): 19-33.

Baykara, İ., Mentzer, S., Stiner, M., Asmerom, Y., Güleç, E., Kuhn, S. 2015

The Middle Paleolithic occupations of Üçağzılı II Cave (Hatay, Turkey): Geoarcheological and archeological perspectives. *Journal of Archaeological Science: Reports* 4: 409-426.

Baykara, İ., Kuhn, S., Baykara, D.S. 2016

Mousterian Lithic Assemblages of Merdivenli Cave. *Mediterranean Archaeology & Archaeometry* 16(1): 101-115.

Baykara, İ., Kural, E., Açıkkol, A., Agras, K. 2021

Kuzey Levant'tan Bir Orta Paleolitik Dönem Yerleşimi: Üçağzılı II Mağarası Buluntuları. *Anadolu Araştırmaları* 24: 1-31.

Baykara, İ., Sarıkaya, M., Şahin, S., Dinçer, B., Ünal, E. 2022

Late Acheulean Lithic Assemblages from locality 010 at Gürgürbaba Hill (Eastern Anatolia). *European Journal of Archaeology* 25(3): 289-308.

Bergström, A., Stringer, C., Hajdinjak, M., Scerri, E.M.L., Skoglund, P. 2021

Origins of modern human ancestry. *Nature* 590: 229-237.

Blasco, R. 2008

Human consumption of tortoises at Level IV of Bolomor Cave (Valencia, Spain). *Journal of Archaeological Science* 35(10): 2839–2848.

Blasco, R., Fernández Peris, J. 2012

A uniquely broad spectrum diet during the Middle Pleistocene at Bolomor Cave (Valencia, Spain). *Quaternary International* 252: 16–31.

Bordes, F. 1961

Typologie du Paléolithique ancien et moyen. Paris.

Bostancı, E.Y. 1965

Mağaracık Çevresinde Yapılan 1966 Yaz Mevsimi Kazıları ve Yeni Buluntular. *D.T.C.F. Antropoloji Dergisi* 3: 19-45.

Bulut H., Taşkiran, H., Özçelik, K., Karahan, G. 2022

Lower and Middle Paleolithic evidence from the North Aegean coastline of Çanakkale, Turkey. *Antiquity* 96(388): 981-988.

Chevalier, T., Özçelik, K., De Lumley, M.A., Kösem, B., De Lumley, H., Yalçınkaya, I., Taşkiran, H. 2015

The Endostructural Pattern of a Middle Pleistocene Human Femoral Diaphysis from the Karain E Site (Southern Anatolia, Turkey). *American Journal of Physical Anthropology* 157: 648-658.

Cohen, V.Y., Stepanchuck, V.N. 1999

Late Middle and Early Upper Palaeolithic evidence from the East European Plain and Caucasus: a new look at variability, interactions, and transitions. *Journal of World Prehistory* 13: 265-319.

Copeland, L. 1998

The Middle Paleolithic Flint Industry of Ras El-Kelb. *The Mousterian Site of Ras el-Kelb, Lebanon*, L. Copeland, N. Moloney (eds.). (BAR International Series 706), British Archaeological Reports, Oxford: 73-176.

De Lumley, H., Nioradze, M., Barsky, D., Cauche, D., Celiberti, V., Nioradze, G., Notter, O., Zvania, D., Lordkipanidze, D. 2005.

The Pre-Oldowayan Lithic Industry from the Beginning of the Lower Pleistocene at the Dmanissi Site in Georgia. *L'anthropologie* 109: 1-182.

Dibble, H.L. 1984

The Mousterian Industry from Bisitun Cave (Iran). *Paléorient* 10(2): 23-34.

- 1991

Mousterian Assemblage Variability on an Interregional Scale. *Journal of Anthropological Research* 47(2): 239-257.

Dibble, H.L., Holdaway, J.S. 1993

The Middle Paleolithic Industries of Warwasi. *The Paleolithic Prehistory of the Zagros-Taurus*, H. L. Dibble, D. I. Olszewski (eds). University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia: 75-101.

Dogandžić, T., Đuričić, L. 2017

Lithic Production Strategies in the Middle Paleolithic of the Southern Balkans. *Quaternary International* 450: 68-102.

Golovanova, L.V., Doronichev, V.B. 2003

The Middle Paleolithic of the Caucasus. *Journal of World Prehistory* 17(1): 71-140.

Güleç, E., Howell, F.C., White, T.D. 1999

Dursunlu a New Lower Pleistocene Artifact Bearing Locality in Southern Anatolia. *Hominid Evolution: Lifestyles and Survival Strategies*, H. Ullrich (ed.). Edition Archae, Berlin: 349-364.

Harmand, S., Lewis, J.E., Feibel, C.S., Lepre, C.J., Prat, S., Lenoble, A., Boës, X., Quinn, R.L., Brenet, M., Arroyo, A., Taylor, N., Clément, S., Daver, G., Brugal, J.P., Leakey, L., Mortlock, R.A., Wright, J.D., Lokorodi, S., Kirwa, C., Kent, D., Roche, H. 2015
3.3-million-year-old stone tools from Lomekwi 3, West Turkana, Kenya. *Nature* 521: 310-315.

Hovers, E. 2009

The Lithic Assemblages of Qafzeh Cave. Oxford University Press, Oxford.

Inizan, M.L., Reduron-Ballenger, M., Roche, H., Tixier, J. 1999

Technology and Terminology of Knapped Stone. CREP, Nanterre.

Kozłowski, J. 1992

The Balkans in the Middle and Upper Palaeolithic: The Gate to Europe or a Cul-de-sac?. *Proceedings of the Prehistoric Society* 58(1): 1-20.

Kuhn, S.L. 2004

Upper Paleolithic Raw Material Economies at Üçağzılı Cave, Turkey. *Journal of Anthropological Archaeology* 23: 431-448.

Kuhn, S.L., Balkan-Atlı, N., Dinçer, B. 2009a

Excavations at Kaletpe Deresi 3. *Anatolia Antiqua* 17: 291-299.

Kuhn, S.L., Stiner, M.C., Güleç, E., Özer, İ., Yılmaz, H., Baykara, İ., Açıkkol, A., Goldberg, P., Molina, K.M., Ünay, E., Suata-Alpaslan, F. 2009b

The early Upper Paleolithic occupations at Üçağzılı Cave (Hatay, Turkey). *Journal of Human Evolution*, 56(2): 87-113.

Lebatard, A.E., Alçiçek, M.C., Rochette, P., Khatib, S., Vialet, A., Boulbes, N., Bourles, D.L., Demory, F., Guipert, G., Mayda, S., Titov, V.V., Vidal, L., de Lumley, H. 2014

Dating the Homo erectus Bearing Travertine from Kocabaş (Denizli, Turkey) at least 1.1 Ma. *Earth and Planetary Science Letters* 390: 8-18.

Marks, A.E., Volkman, P. 1986

The Mousterian of Ksar Akil: Levels XXVIA through XXVIII B. *Paléorient* 12(1): 5-20.

Meignen, L. 1998

Hayonim Cave Lithic Assemblages in the context of the Near Eastern Middle Paleolithic. In: *Neanderthals and Modern Humans in Western Asia*, T. Akazawa, K. Aoki, O. Bar-Yosef (eds.). Kluwer Academic Publishers, New York: 165-180.

Meignen, L., Bar-Yosef, O., Speth, J.D., Stiner, M.C. 2006

Middle Paleolithic Settlement Patterns in the Levant. *Transitions Before the Transition Evolution and Stability in the Middle Paleolithic and Middle Stone Age*, Erella Hovers, Steven L. Kuhn (ed.). Springer: 149-169.

Mihailović, D., Milošević, S., Radović, P. 2014

New Data about the Lower and Middle Paleolithic in the Western Morava Valley. *Paleolithic and Mesolithic Research in the Central Balkans*, D. Mihailović (ed.). Serbian Archaeological Society, Belgrade: 57-67.

Minzoni-Deroche, A. 1993

Middle and Upper Paleolithic in the Taurus-Zagros Region. In: *The Paleolithic Prehistory of the Zagros-Taurus*, Harold L. Dibble, Deborah I. Olszewski (eds.). University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia: 147-155.

- Nicholson, S.L., Hosfield, R., Groucutt, H.S.,** Pike, A.W., Fleitmann, D. 2021
Beyond Arrows on a Map: the dynamics of Homo Sapiens dispersal and occupation of Arabia during Marine Isotope Stage 5. *Journal of Anthropological Archaeology* 62: 101269.
- Otte, M., Yalçinkaya, I., Taşkıran, H., Kozłowski, J.K., Bar-Yosef, O., Noiret, P. 1995**
The Anatolian Middle Paleolithic: New Research at Karain Cave. *Journal of Anthropological Research* 51(4): 287-299.
- Otte, M., Yalçinkaya, I., Kozłowski, J.K., Bar-Yosef, O., Bayon, I.L., Taşkıran, H. 1998**
Long-term Technical Evolution and Human Remains in the Anatolian Palaeolithic. *Journal of Human Evolution* 34: 413-431.
- Özçelik, K., Karahan, G. 2023**
The Paleolithic Quartz Assemblages of Denizli (South Aegean, Western Anatolian): A Selection of Bipolar Knapping, Techno-Typological and Experimental Approaches. *Lithic Technology* 48(1): 43-61.
- Presnyakov, S.L., Belyaeva, E.V., Lyubin, V.P., Rodionov, N.V., Antonov, A.V., Saltykova, A.K., Berezhnaya, N.G., Sergeev, S.A. 2012.**
Age of the Earliest Paleolithic Sites in the Northern Part of the Armenian Highland by SHRIMP-II U–Pb Geochronology of Zircons from Volcanic Ashes. *Gondwana Research* 21: 928-938.
- Richards, M.P., Petit, P.B., Stiner, M.C., Trinkaus, E. 2001**
Stable isotope evidence for increasing dietary breadth in the European Mid-Upper Paleolithic. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 98(11): 6528-6532.
- Ron, H., Levi, S. 2001**
When did Hominids First Leave Africa?: New High-resolution Magnetostratigraphy from the Erk-el-Ahmar Formation, Israel. *Geology* 29(10): 887-890.
- Schassch, E.M., Fernandez, P., Kuhn, S., Stiner, M., Mentzer, S., Colarossi, D., Clark, A., Lanoe, F., Pailes, M., Hoffmann, D., Benson, A., Rhodes, E., Benmansour, M., Laissaoui, A., Ziani, I., Vidal-Matutano, P., Morales, J., Djellal, Y., Longet, B., Hublin, J.J., Mouhiddine, M., Rafi, F.Z., Worthey, K.B., Sanchez-Morales, I., Ghayati, N., Bouzouggar, A. 2021**
Early Middle Stone Age personal ornaments from Bizmoune Cave, Essaouira, Morocco. *Science Advances* 7(39): 1-10.
- Slimak, L., Kuhn, S.L., Roche, H., Mouralis, D., Buitenhuis, H., Balkan-Athi, N., Binder, D., Kuzucuoğlu, C., Guillou, H. 2008**
Kaletepe Deresi 3 (Turkey): Archaeological evidence for early human settlement in Central Anatolia. *Journal of Human Evolution* 54: 99-111.
- Stiner, M.C. 2004**
Small game use and expanding diet breadth in the Eastern Mediterranean Basin during the Palaeolithic. *Petits Animaux et Sociétés Humaines, du Complément Alimentaire aux Ressources Utilitaires*, (XXIVe rencontres internationales d'archéologie et d'histoire d'Antibes)
J.-P. Brugal - J. Desse (eds.). Éditions APDCA, Antibes: 499-513.
- 2006
Middle Paleolithic Subsistence Ecology in the Mediterranean Region. *Transitions Before the Transition Evolution and Stability in the Middle Paleolithic and Middle Stone Age*, E. Hovers, S. L. Kuhn (ed.). Springer: 213-231.

– 2009a

The antiquity of large game hunting in the Mediterranean Paleolithic: Evidence from mortality patterns. *Transitions in Prehistory: Essays in Honor of Ofer Bar-Yosef*, J.J. Shea, D.E. Lieberman, (eds.). Oxbow, Oxford: 103-123.

– 2009b

Prey choice, site occupation intensity & economic diversity in the Middle – early Upper Palaeolithic at the Üçağzılı Caves, Turkey. *KIP Articles*. 4298.

Stiner, M.C., Munro, N.D. 2002

Approaches to Prehistoric Diet Breadth Demography and Prey Ranking Systems in Time and Space. *Journal of Archaeological Method and Theory* 9: 181-214.

Stiner, M.C., Kuhn, S.L. 2009

Paleolithic Diet and the Division of Labor in Mediterranean Eurasia. *Paleolithic Diet and the Division of Labor in Mediterranean Eurasia*, J.-J. Hublin, M.P. Richards (ed.). Dordrecht, Springer: 157-169.

Stiner, M.C., Kuhn, S.L., Güleç, E. 2013

Early Upper Paleolithic Shell beads at Üçağzılı Cave I (Turkey): Technology and the socioeconomic context of ornament life-histories. *Journal of Human Evolution* 64: 380-398

Stringer, C., Galway-Witham, J. 2018

When did modern humans leave Africa?. *Science* 359: 389-390

Şenyürek, M. 1959

Tıkalı Mağarası'nın Paleolitik Endüstrisine Dair Bir Not. *Belleten* 23(89): 9-58.

Taşkıran, H., Aydın, Y., Özçelik, K., Erbil, E. 2021

A New Discovery of Neanderthal Settlements in Turkey: Sürmecik Open-Air Campsite in Western Anatolia. *L'Anthropologie* 125(1): 102838.

Tourloukis, V., Harvati, K. 2017

The Palaeolithic record of Greece: A synthesis of the evidence and a research agenda for the future. *Quaternary International* 466: 48-65.

Yalçinkaya, I., Otte, M., Bar-Yosef, O., Kozłowski, J., Leotard, J.M., Taşkıran, H. 1993

The Excavations at Karain Cave, Southwestern Turkey: an Interim Report. *The Paleolithic Prehistory of the Zagros-Taurus*, Harold L. Dibble, Deborah I. Olszewski (eds.). University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia: 101-118.

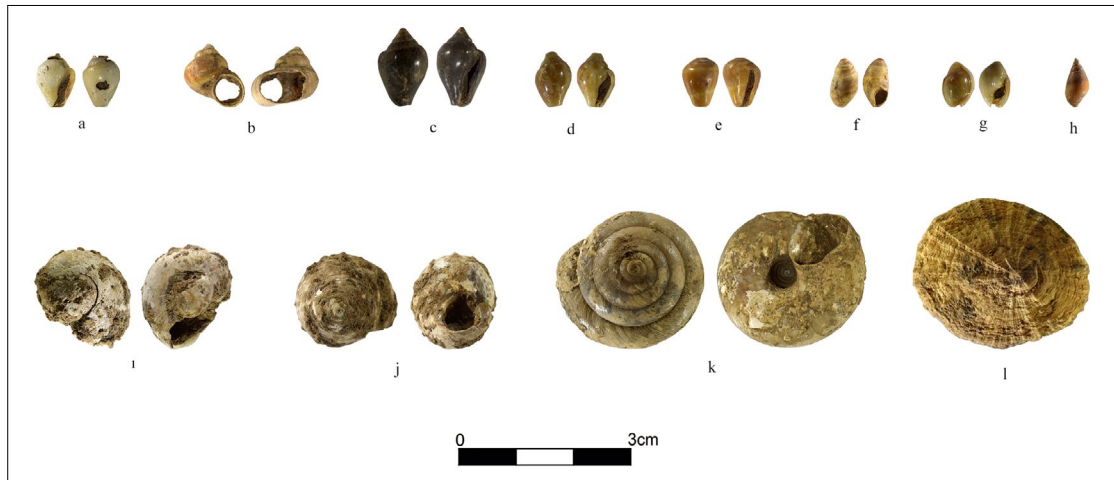
Zhu, Z., Dennell, R., Huang, W., Wu, Y., Qiu, S., Yang, S., Rao, Z., Hou, Y., Xie, J., Han, J., Ouyang, T. 2018

Hominin occupation of the Chinese Loess Plateau since about 2.1 Million Years Ago. *Nature* 559(7715): 608-612.

Levhalar

Levha 1: a: *Alageyik (Dama mesopotamica)* alt sol çene, b: *Castor fiber* (kunduz) alt molar diş, c: *Alageyik (Dama mesopotamica)* dp4 izole diş, d: *Domuz (Sus scrofa)* alt sağ M3 izole diş, e: *Boz ayı (Ursus arctos)* alt sol I1 izole diş, f: *Kaplumbağa (Testudo graeca)* alt kabuk parçası, g: *Yaban keçisi (Capra aegagrus)* birinci parmak kemiği, h: *Alageyik (Dama mesopotamica)* sağ aşıklık kemiği

Levha 2: a: *Columbella rustica*, b: *Pomatias* sp., c: *Yanmış columbella rustica*, d: *Columbella rustica*, e: *Conus mediterraneus*, f: *Eutria correa*, g: *Nassarius gibbosula*, h: *Melanopsis preamorsa costata*, i: *Neverita josephina*, j: *Gibbula* sp., k: *Caracollina lenticula*, l: *Patella* sp.

Levha 3: a. Merkezci Levvallois çekirdek; b-g. Mousterian uç; h. Levvallois uç; i – j. İki kenarı

dışbükey kenar kazıyıcı; k. Bir kenarı dışbükey bir kenarı içbükey kenar kazıyıcı; l. Tek kenarı dışbükey kenar kazıyıcı; m. Almasıan (Alternate) düzeltili kenar kazıyıcı; n. Yakınsak düz kenar kazıyıcı; o – p. Déjeté kenar kazıyıcı; r. Levallois yonga; s-t. Levallois dilgi

Kuzeybatı Anadolu'da Yeni Bir Paleolitik Dönem Buluntu Alanı: İnkaya Mağarası

A New Paleolithic Site in Northwest Anatolia: Inkaya Cave

İsmail ÖZER*

DOI: 10.58488/collan.1138789

Anahtar Kelimeler: Orta Paleolitik, Çanakkale, Kuzeybatı Anadolu, Yontmataş buluntular, Levallois

İnkaya Mağarası (Çan/Çanakkale), 2016 yılında yapılan “Muğla ve Çanakkale İlleri Yüzey Araştırması” sırasında bulunmuştur. Mağaradaki araştırmalar 2017-2020 yılları arasında Troya Müzesi tarafından gerçekleştirilen kısa süreli kazı çalışmalarının ardından 2021 yılında Ankara Üniversitesi tarafından yürütülen bir projeye dönüştürülmüştür. Geç Oligosen-Erken Miyosen dönemde oluşmuş ve kısmen yıkılmış bir kayalık sistemi içerisindeki İnkaya Mağarası yaklaşık 86.36 - 22.58 bin yılları arasına tarihlendirilen bir kültür katmanı içermektedir. Çakmaktaşı, bazalt ve andezitten üretilmiş yontmataş aletler içerisindeki yonga ağırlıklı üretim ve Levallois endüstrisi örnekleri mağaranın Orta Paleolitik dönem kullanımı ile uyumludur. Mağaranın farklı alanlarındaki bulguların yoğunluğu ve çeşitliliği mağaranın alan kullanımı hakkında bilgiler vermektedir. Örneğin batı bölümündeki yoğun yonga ve döküntüler bu alanın atölye olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Mağara, Orta Paleolitik Dönemde kuzey yarım kürede hüküm süren buzul dönemlerinde yaşayan ve vadi sığınaklarında yaşam mücadelesi veren insanların Anadolu-Balkanlar arasındaki olası göçlerine açıklık getirecek bir potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışmada kazı çalışmalarından elde edilen çeşitli veriler ışığında İnkaya Mağarası sakinleri hakkında kısa bir değerlendirme yapılmaktadır.

Keywords: Middle Paleolithic, Çanakkale, Northwest Anatolia, Lithic remains, Levallois

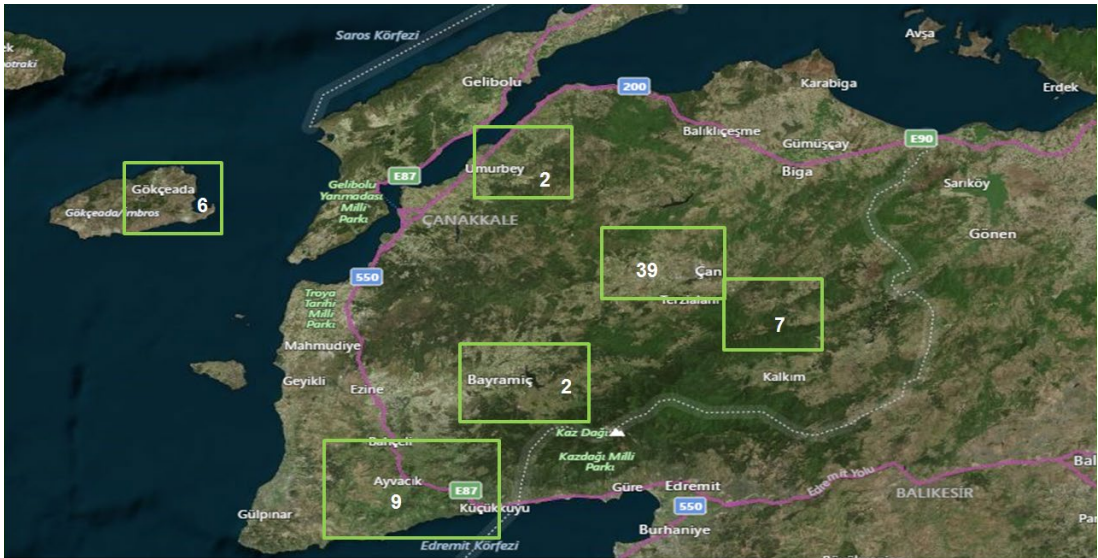
İnkaya Cave (Çan/Çanakkale) was found during the “Muğla and Çanakkale Provinces Survey” conducted in 2016. After the short-term excavations carried out under the direction of the Troy Museum between 2017-2020, the research in the cave was transformed into a project of Ankara University in 2021. İnkaya Cave, which is in a rocky system that was formed during the Late Oligocene-Early Miocene and partially collapsed, contains a cultural layer dated to approximately 86,36 - 22,58 thousand years. Chip-weighted production and Levallois industry samples in chipped stone tools made of flint, basalt, and andesite are compatible with the Middle Paleolithic period usage of the cave. The density and diversity of the findings in different areas of the cave provide information about the use of the cave. For example, dense flakes and debris remains in the western section suggest that this area might have been used as a workshop. The cave has the potential to explain the possible migrations between Anatolia and the Balkans of people who lived in the glacial periods prevailing in the northern hemisphere during the Middle Paleolithic Period and struggled to survive in the valley shelters. In this study, a brief evaluation is made of the inhabitants of İnkaya Cave in the light of various data obtained from the excavations.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 15 Haziran 2023; Kabul Tarihi: 25 Kasım 2023
İsmail ÖZER, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı, Sıhhiye, Ankara, Türkiye, iozer@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3859-2326

Giriş

İnkaya Mağarası, Türkiye'nin kuzeybatı bölümündeki Çanakkale ilinde yer almaktadır. Mağara, Çanakkale il merkezine 55 km, Çan ilçe merkezine ise 15 km mesafedeki Bahadırlı Köyü'nün yaklaşık 2 km kuzeydoğusundaki kayalık bir alanda bulunmaktadır. Mağara hem içerdiği kültür katmanları hem de çevresine yayılmış olan açık alan buluntu yerleriyle Orta Paleolitik Dönem'in son evrelerinde bu bölgedeki insan varlığına ışık tutmaktadır. Kültür katmanları ve yontmataş buluntuları itibariyle dönem insanının Kuzey Batı Anadolu'daki yayılımlarını yansıtmaktadır. Henüz organik kalıntıların ele geçmediği alanda kazılarda bulunan yontmataş alet ve parçaları bölgede çok az bilinen bir döneme ait buluntularıyla Balkanlar ve Anadolu arasındaki insan göçlerinin tarihi ve kültürel etkileşimleri konusunda ipuçları vermektedir.

Çanakkale ilinde Plesitosen arkeolojisi üzerine buluntuların rapor edildiği ilk çalışmalar, 1940'lı yıllarda önce İ. Kılıç Kökten ve sonrasında 1980'li yıllarda Mehmet Özdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir. Özdoğan, Çan, Yenice, Biga ve Bayramiç ilçeleri civarında gerçekleştirilen kısa süreli yüzey araştırmalarında Çan Ovası'nda tipolojik olarak Orta Paleolitik Dönem'in sonlarına tarihlenen alet topluluklarından bahsetmiş ve Karlıköy'deki buluntu yoğunluğu, aletlerin yanı sıra çekirdek ve üretim artıklarının varlığına dayanarak buranın bir açık alan konaklama merkezi olduğunu belirtmiştir (Özdoğan 1990). Sonraki yıllarda Çanakkale ilinde yapılan farklı araştırmalarda Paleolitik Çağ ile ilişkilendirilebilecek yeni bazı buluntular da kayda geçirilmiştir (Yalçıklı 2013; Özbek, Erdoğan 2014; Dinçer 2017; Birol 2019; Erdoğan *vd.* 2021; Bulut *vd.* 2022). Çanakkale ilinde Paleolitik Çağ'a ilişkin ilk sistematik araştırmalar 2012 yılında "Muğla ve Çanakkale İlleri Yüzey Araştırması Projesi" kapsamında 2014-2021 yılları arasında tüm ilçelerini kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir.

Figür 1. 2014-2021 yılları arasında Çanakkale ilinde tespit edilen Paleolitik Dönem buluntu alanları

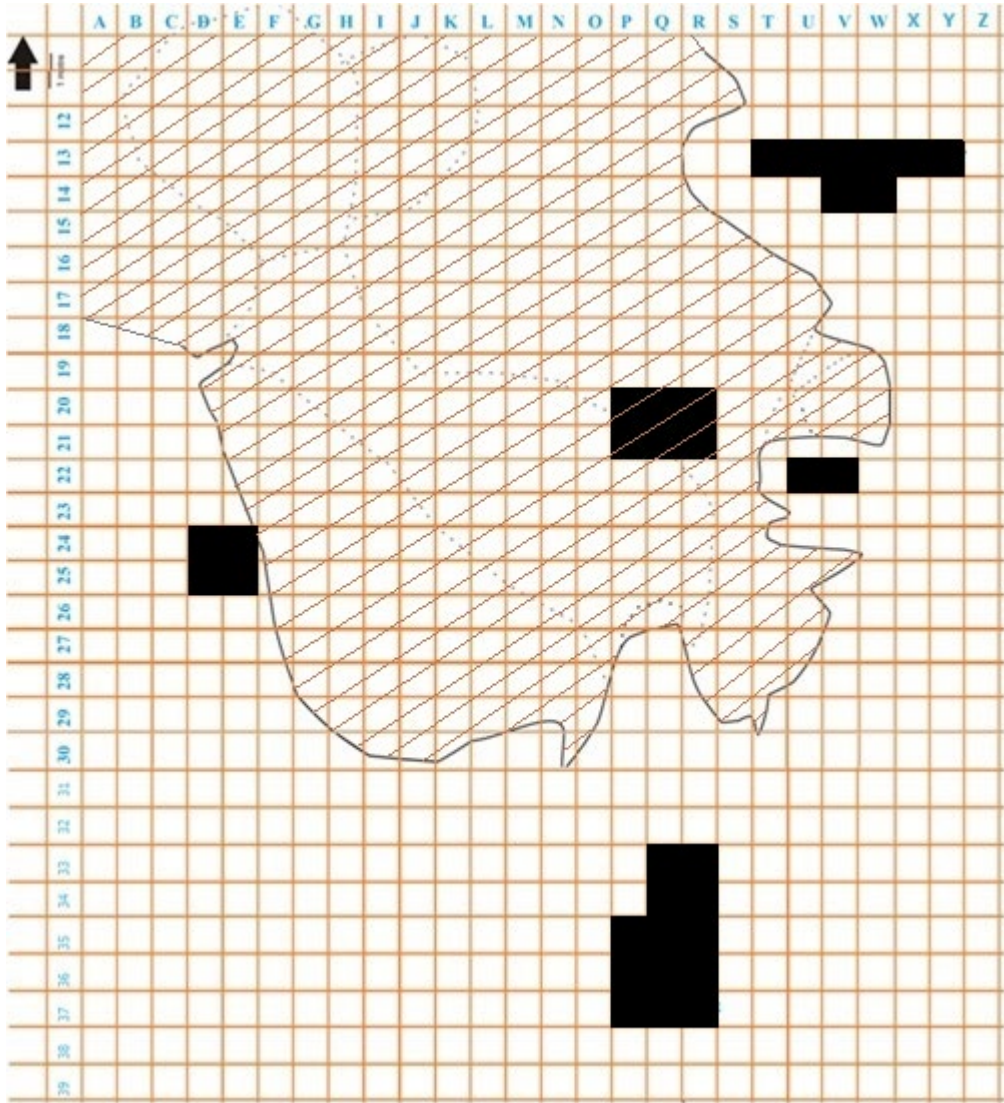

Figür 2. İnkaya Mağarası kazı alanı

65 açık alan buluntu yerinin tespit edildiği bu araştırmalarda Çan ilçesi başta olmak üzere, Gökçeada, Lapseki, Yenice, Bayramiç ve Ayvacık ilçelerinde değişik yoğunlukta yontmataş buluntu içeren Alt ve Orta Paleolitik ile Epipaleolitik dönemlerle ilişkilendirilebilecek buluntu yerleri tespit edilmiştir. Buluntuların büyük çoğunluğu Orta Paleolitik Dönem ile ilişkilendirilmiştir (Fig. 1) (Özer vd. 2020; Özer vd. 2022; Özer 2023).

Çanakkale ilindeki çalışmalar, buluntu yerlerinin genellikle güncel insan aktivitelerinin yoğun olduğu bölgelerde tespit edilmesi, *in situ* durumlarında bulunmaması ve de kesin tarihlendirmelere elverişli olmaması nedeniyle mağara araştırmalarıyla da desteklenmiştir. İl genelinde tespit edilen 17 mağara ve kaya altı sığınağının çoğunda herhangi bir dolgu gözlenmezken, birkaç tanesinde yüzeyde yontmataş buluntularının olmadığı toprak katmanlarına rastlanmıştır. 2016 yılında Çan ilçesi civarında gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında Bahadırılı Köyü sınırları içerisinde Çakmaktepe olarak tanımlanan mevkide ormanlık ve çalılık alanda bir kayalık sistemi tespit edilmiştir. Köylülerin İnkayalar olarak tanımladığı alan, içinde en az dört gözden oluşan 20x30 m boyutundaki bir ana bölümden ve kuzey-güney doğrultusunda yer yer yıkıntılar ve toprak altına dalmalar şeklinde devam eden yaklaşık 100 metrelik bir kayalık sisteminden oluşmaktadır. Ana bölümün deniz seviyesinden yüksekliği 195 m olarak ölçülmüş ve kuzeye doğru gidildikçe topoğrafyaya bağlı olarak yüksekliğin arttığı tespit edilmiştir. Mağaranın yakın çevresinde yüzeyde gözlenen yontmataş buluntulara ilaveten, ana bölümünden doğuya doğru inilen yamaçlar boyunca uzanan sık çalılık alanlarda buluntuların yoğun bir şekilde devam ettiği gözlenmiştir. Buluntuların yayılım alanının tespit edilmesi amacıyla yakın çevrede yapılan araştırmalar her yıl sürdürülmekte olup elde edilen bulgular çok geniş bir Orta Paleolitik alanın varlığını işaret etmektedir (Fig. 2) (Özer 2023).

Mağaradaki çalışmalar 2017-2020 yılları arasında Troya Müzesi Müdürlüğü başkanlığı ve altında kısa süreli kazılar şeklinde yürütülmüştür. İlk yıl mağara ana bölümünün doğu

Figür 3. *İnkaya Mağarası planı (taralı alan mağara ana bölümü, siyah kareler kazı yapılan açmalar)*

ve kuzeyindeki iki küçük keşif açmasıyla başlatılan çalışmalara sonraki yıllarda güney, batı ve iç kısmındaki kazılarla devam edilmiştir. 2021 yılından itibaren Cumhurbaşkanlığı Kararlı Kazı statüsünde uzun süreli kazı çalışmaları başlatılmıştır. Araştırmalar Ankara, İstanbul, Hacettepe, Gaziantep, Çanakkale Onsekiz Mart, Kırşehir Ahi Evran, Van Yüzüncü Yıl, Mardin Artuklu, Batman ve Kyoto Üniversitesi (Japonya)'nden heyet üyelerinin katılımlarıyla sürdürülmektedir. Tüm açmalar 1x1 m boyutunda olup, boyutu 2,5 cm'den büyük her buluntunun yeri açmanın güneybatı köşesinden koordinatlar alınarak kaydedilmektedir (Fig. 3).

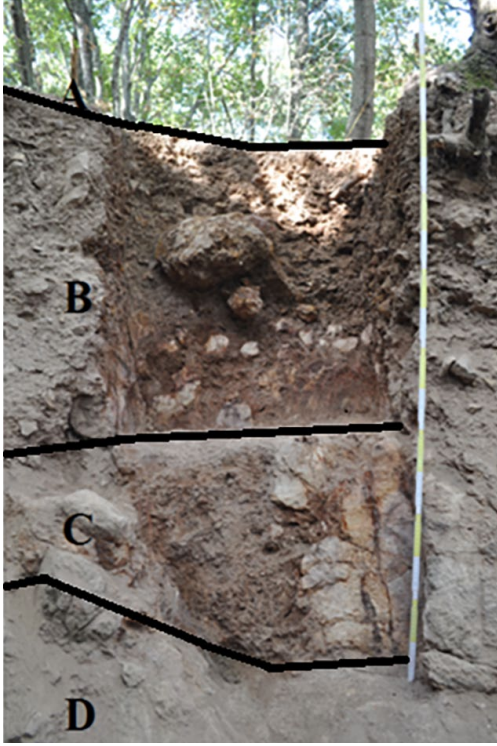
Jeoloji, Stratigrafi ve Tarihlendirme

Biga Yarımadası, jeolojik olarak farklı köken ve yaştaki kayalardan meydana gelmiştir. Genç *vd.* (2012), Çan volkanitlerinin andezit bileşimli kayalar örneklerinden K/Ar yöntemi ile yaptıkları radyometrik yaşlandırma $26,5 \pm 1,1$ My'luk bir yaş tespit ederek volkanizmanın Geç Oligosen'den Erken Miyosen'e kadar etkinliğini sürdürdüğünü belirtmiştir (Şanlıyüksel-Yücel 2013; Şanlıyüksel- Yücel, Yücel 2023). Emre *vd.* (2012), Biga Yarımadası'ndaki fayların Holosen dönemdeki aktivitelerinden yola çıkarak halen diri olduklarını ve yıkıcı güçte büyük depremler üretme potansiyelinde olduğunu belirtmiştir. AFAD'ın deprem bölgeleri haritasında da Çanakkale ili 1. derecede deprem bölgesindedir (<https://www.afad.gov.tr/turkiye-deprem-tehlike-haritasi>, 24.11.2023).

Türkiye'deki jeotermal alanların dağılımı, genç volkanizmalar ve fay sistemleriyle yakın ilişki içerisinde (Şimşek 2002). Çanakkale'de bulunan 14 jeotermal alan ve jeotermal kaynakların yüzey sıcaklığı genellikle 23 ile 96 °C arasında değişirken, Çan jeotermal kaynağındaki sıcaklık değerleri 38-49 °C arasında değişmektedir (Akkuş *vd.* 2005). Kazı alanının yaklaşık 1 km kadar yakınında 2012 yılında yapılmış bir sondajda ise 800 metre derinlikte 46,5 °C kuyu başı sıcaklığına sahip jeotermal kaynağa ulaşıldığı bildirilmiştir (<http://www.jeotek.net/jeotek-canakkale-58-Yatirim-Kurdu>).

Şanlıyüksel-Yücel (2013)'e göre Çan ve çevresindeki sileks oluşumları yüksek sıcaklık ve asidite şartlarında silis bakımından zengin hidrotermal akışkanın fay hatlarından veya çatlaklardan yeryüzüne çıkarak volkanik kayalar özellikle tüfleri silisik alterasyona uğratması sonucunda meydana gelmiştir. Etili çevresinde bu süreçler sonrasında oluşmuş ve seramik üretiminde kullanılmayı bekleyen yaklaşık 3,6 milyon ton sileks potansiyelin varlığı tahmin edilmektedir (Şanlıyüksel-Yücel, Yücel 2023).

İnkaya Mağarası muhtemelen Çan volkanizmasının faal olduğu dönemde oluşan bir sileks kayalık sistemidir. Paleolitik Çağ insanların yararlandığı hammadde kaynaklarından en büyüğü, mağaranın kendisidir ve mağaranın kayalarında kırma izleri gözlenmektedir. Mağaradaki stratigrafik tabakalanmada ise insan faaliyetlerinin izleri görülebilmektedir. Farklı alanlarında yapılan kazı çalışmaları sırasında tespit edilen tabakalanmaya göre dört ana katman bulunmaktadır. Bu katmanların ilki, yaklaşık 1 cm kalınlığında olmak üzere alandaki güncel yüzey toprağı ve bitki örtüsüdür (A tabakası). İkinci katman mağarada yaşam sürmüş Paleolitik Çağ insanların aktiviteleriyle birikmiş olan kahverengi renkteki, yoğun yontmataş buluntular içeren kültür katmanıdır (B tabakası). Kültür katmanı mağaranın farklı bölümlerinde çeşitli kalınlıklarda gözlenmektedir. Örneğin kuzey açmalarında 60-80 cm arasında değişen bir kalınlığa sahipken, batı açmalarında 130 cm'e kadar ulaşmış ve şimdilik devam etmektedir. B katmanının altında genellikle steril olmakla birlikte çok nadir olarak yontmataş buluntu içeren ve içerdiği demiroksit etkisiyle kahverengi-kırmızı renk tonları alan katman gelmektedir (C tabakası). Dördüncü ve şimdilik son katmanda ise Çan volkanizmasının gerçekleştiği evrelerde açığa çıkan gri renkli tüf kalıntıları mevcuttur (D tabakası) (Fig. 4). Tabakalarda şimdiye

Figür 4. Kuzey sondajı profilindeki stratigrafik bölümler (ilk test açması)

Figür 5. Kuzeydoğu yamaçları OSL tarihlendirmesi için örnek alımı (bu alanda henüz kazı çalışması yapılmamış, sadece yüzey buluntusu toplanmıştır)

kadar ateş yakma izi (ocak) gösteren karbon artığı ya da kül kalıntısı gibi herhangi bir kanıt rastlanmamıştır.

İnkaya Mağarası'nın kültür katmanlarının tarihlendirilmesi için farklı alanlardan alınan altı sediman örneğinden Ankara Üniversitesi tarihlendirme merkezlerinde OSL analizleri yapılmıştır. Örnekler üç bölgeden yukarıdan aşağıya doğru ikişer örnek olarak alınmıştır. 2019 yılı kazısı sonunda mağaranın kuzey açmalarında B tabakasının ortalarından alınan yaş $GÖ\ 11.125 \pm 1.935$ yıl, B katmanının sonundan alınan yaş $GÖ\ 22.580 \pm 2.850$ yıl olarak bulunmuştur. Buluntuların gömüldüğü son tarihi veren bu analizler alanda tarihlendirme yapılabileceğinin anlaşılması ve mağaradaki buluntuların Paleolitik Çağ'a ait olduğunun ispatlanması açısından önemli olmakla birlikte bulunan yontmataş malzemeyle çok da uyumlu olmadığı açıktır. Bu nedenle sonraki yıllarda farklı alanlardan yeni tarihlendirme analizlerinin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. 2022 yılı kazısı sonunda -mağara ana bölümünün dışında- batıdaki açmalarda B katmanının ortasından alınan yaş $GÖ\ 40.250 \pm 6.840$ yıl, açmanın tabanından alınan yaş $GÖ\ 65.210 \pm 6.630$ yıl olarak bulunmuştur. Bu alan aynı zamanda buluntu yoğunluğu ve yongalama artıkları nedeniyle atölye olarak kullanıldığını düşündüğümüz bir alandır ve buradaki buluntular kesintisiz bir şekilde devam etmektedir. Yine 2022 kazı sezonu bitiminde mağaranın kuzey doğu yamaçlarındaki buluntu alanından alınan sediman örneklerinde yamacın üst bölümünden alınan yaş $GÖ\ 64.680 \pm 4.490$ yıl, tabakanın ortasından alınan yaş ise $GÖ\ 86.360 \pm 5.480$ yıl olarak bulunmuştur. Bu alanda henüz kazı çalışmaları yapılmamış, sadece yüzey buluntuları toplanmış ve OSL analizinde kullanılan sedimanlar buluntuların yoğun olduğu katmana boru çakılarak alınmıştır (Fig. 5). Bu yeni tarihler hem kazıdan hem de yüzeyden elde edilen yontmataş buluntular ile uyumludur.

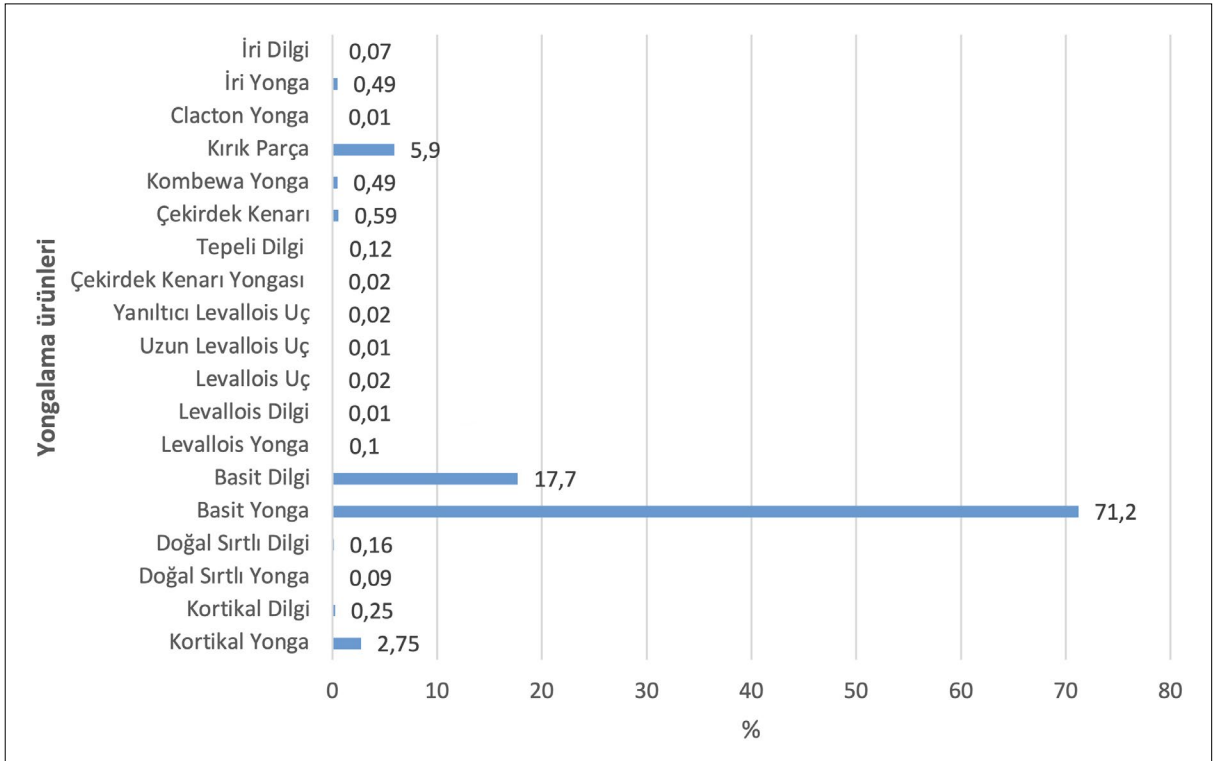
Kazı alanının tümü birlikte değerlendirildiğinde İnkaya sakinlerinin şimdilik en erken 86 bin yıl kadar önce alana geldikleri ve 40 binli yıllara kadar kesintisiz olarak konakladıkları düşünülmektedir. Batı açmalarında derinleştirme çalışmalarına devam edildikçe, yamaçtan elde edilen tarihlere inilip inilmeyeceği şimdilik muammadır. Bu iki alandaki yontmataşların tipolojik farklılığı mağarada iki farklı dönemin olabileceğini akla getirmektedir. 2023 sezonu itibarıyla mağaranın farklı bölümlerinden yeni tarihlendirme örneklerinin alınmasına da devam edilecektir.

Yontmataş Buluntular

İnkaya Mağarası kazılarında 2022 yılı sonu itibarıyla, Paleolitik Çağ'da mağarada yaşamış olan insanlara ilişkin iskelet kalıntılarına ya da beslenme amacıyla tüketilen hayvan ve bitkilere ait herhangi bir organik kalıntıya ulaşılamamıştır. Toprağın yapısından kaynaklı özel bir durum olmadığı takdirde önümüzdeki yıllarda yapılacak olan araştırmalarda organik kalıntıların korunmuş olabileceği sedimanlarla karşılaşılma olasılığı halen mevcuttur. Organik kalıntıların yoksunluğuna rağmen 2017-2022 yılları arasında 15 binden fazla yontmataş buluntuya ulaşılmış ve büyük çoğunluğu analiz edilmiştir. Yontmataşların

temel teknolojik özelliklerinin tanımlanması Inizan *at al.* (1999), Kuhn *at al.* (2009), Baykara, Dinçer (2018)'e göre, taş aletlerin tipolojik tanımlamaları ise Bordes (1961) ve Hours (1974)'a göre yapılmıştır. Buna ek olarak, Levallois parçalarının tanımlamalarında ayrıca, Debénath, Dibble'in (1994), Van Peer'in (1992) ve Boeda'nın (1995) sınıflandırmaları dikkate alınmıştır. İnkaya Mağarası kazı çalışmalarında 2017-2022 yılları arasında yılları tespit edilen 11.988 adet yontmataş kalıntılarının tamamının detaylı analizi henüz tamamlanmadığından teknolojik tanımlamaları içeren kısımlarda farklı oranlarda veriler yer almaktadır.

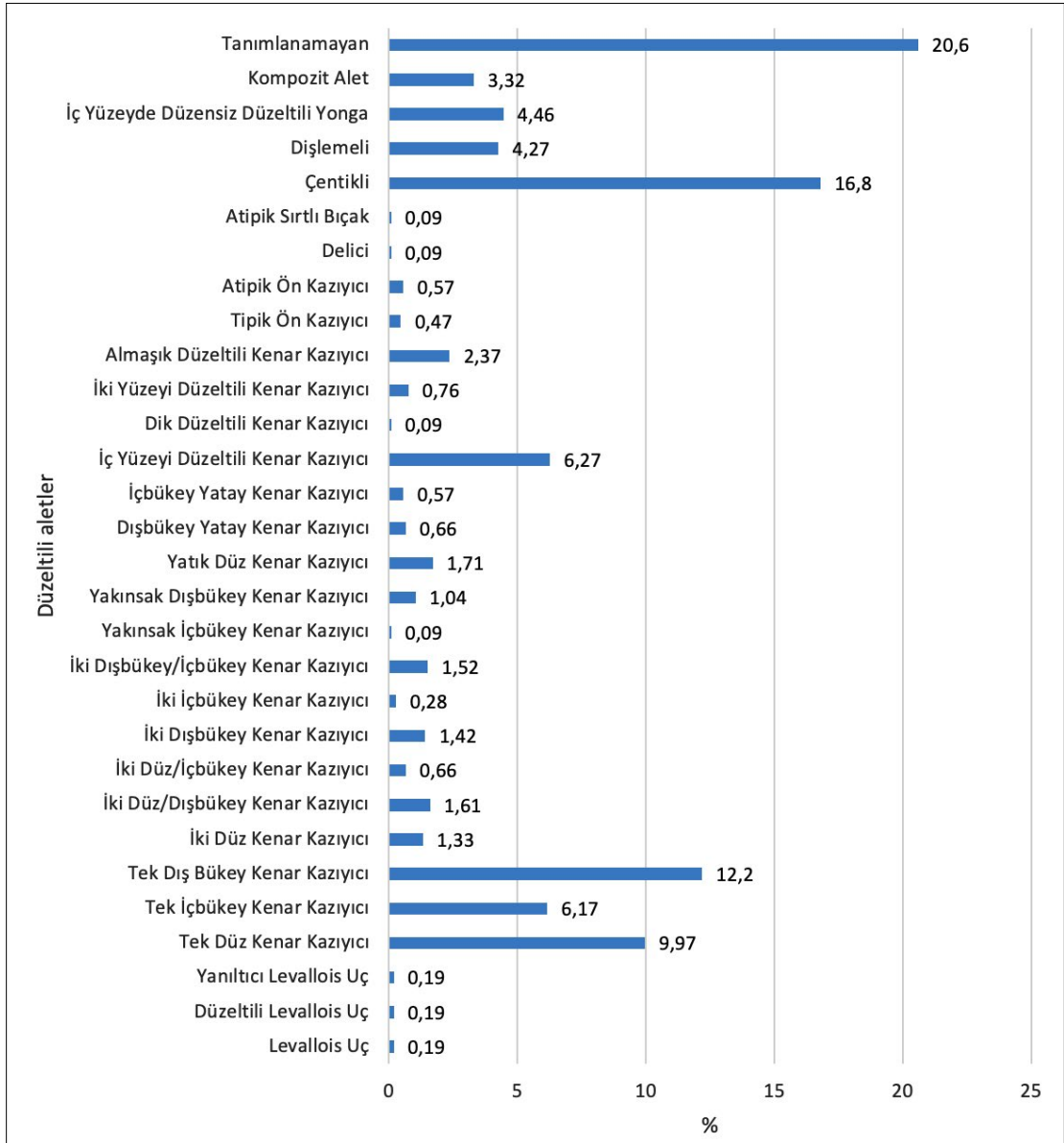
Yontmataş ürünlerin tamamı yerel Miyosen yaşlı çakmaktaşlarından üretilmiştir. Makroskobik gözlemlere göre çakmaktaşları iki kaynaktan gelmektedir. İlki mağaranın yaklaşık 100 m kadar devam eden kayalık sistemindeki birincil kaynaktan, ikincisi ise alanın doğu yamacının son bulunduğu dere yatağında ve Çanakkale'nin birçok yerine yayılmış durumdaki dağınık haldeki kaynaklardan toplanmıştır. Mağaradaki kayaçlar içerdiği demir oksit nedeniyle farklı renk ve yapıdadır. Bu kaynaktan elde edilen yontmataşlarda herhangi bir kabuk oluşumu bulunmamaktadır ve kalitesi ikincil kaynaktakilere göre daha kötüdür. Daha küçük öbekler halindeki ikincil hammadde kaynakları ise daha kaliteli olup homojen bir yapıdadır. Bej, kırmızı, mavi, siyah, sarı ve kahverengi renk tonlarındadırlar ve yer yer kabuk ile kaplıdırlar. Kazılarda bulunan vurgaçların da kaynağı yine dere yatağıdır.

Tablo 1. İnkaya Mağarası'nda yongalama ürünlerinin dağılımı

Mağara kayalıklarında yapılan kazılarda elde edilen yontmataşların büyük çoğunluğu birincil kaynaktan, mağaraya yakın çevrede ve Çanakkale ilinde tespit edilen diğer buluntu yerlerinde ise ikincil kaynaklardan elde edilmiş çakmaktaşı buluntulara rastlanmıştır. Bu malzemenin büyük çoğunluğu Orta Paleolitik Dönem'e aittir (Özer 2023).

İnkaya Mağarası yontmataş buluntularının analizi yapılan 11988'inin 10.596'sı taşımalık, 338'i çekirdek, 43'ü vurgaç, geri kalanları da yongalama artığı ve doğal parçalardan oluşmaktadır. Yongalama ürünleri arasında büyük bir çoğunluğu basit yongalar (% 71,20) oluşturmaktadır. Bu nedenle endüstrinin ağırlıklı olarak yonga üretimiyle karakterize

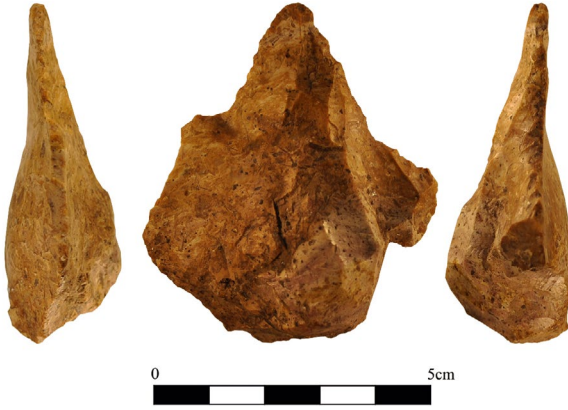

Tablo 2. İnkaya Mağarası'nda düzeltili aletlerin dağılımı

Figür 6. *Kompozit alet (kenar kazıyıcı + dişlemeli alet)*

Figür 7. *Kenar kazıyıcı*

Figür 8. *Delici alet*

Figür 9. *Dişlemeli alet*

Figür 10. *Çentikli alet*

Figür 11. *Uç*

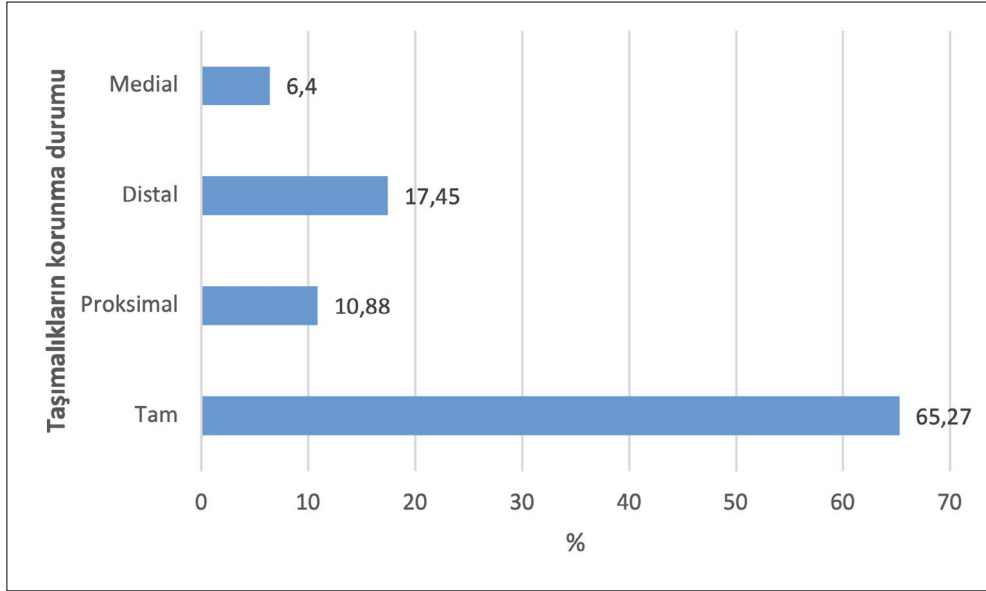
Figür 12. *Vurgaç*

Figür 13. *Prizmatik dilgi çekirdeği*

olduğunu söylemek mümkündür. Buna ilaveten kabuklu parçaların yoğunluğu, yongalama artıkları, çekirdek ve vurgaçlar, yontma aktivitesinin buralarda gerçekleştirilmesinden kaynaklanmaktadır (Tablo 1). Diğer taşımalık çeşitleri düşük oranlarda yer almaktadır. Özellikle, Levallois parçalar az oranda tespit edilmiştir. Levallois buluntuların büyük çoğunluğu mağaranın doğu yamaçlarındaki yüzey buluntularıdır ve bu alanın yaşı GÖ 86 bin yıla kadar inmektedir.

İnkaya Mağarası'nda bulunmuş toplam 1051 adet düzeltili alet Tablo 2'de verilmiştir. Bunlar arasında en çok çeşitli düzeltili kenarlara sahip kenar kazıyıcılar (%48,82) elde edilmiştir. Buna ek olarak, çentikli aletler (%16,84), iç yüzeyde düzensiz düzeltili yongalar (%4,47), dişlemeli aletler (%4,28), kompozit aletler (%3,33) gibi aletler tespit edilmiştir.

Tablo 3. İnkaya Mağarası'nda taşımaların korunma durumları

Levallois uçlar, ön kazıyıcılar ve delici aletler de buluntular arasında önemli bir yer tutmaktadır. Fig. 6-13'de kazıdan elde edilen çeşitli yontmataş buluntular görülmektedir.

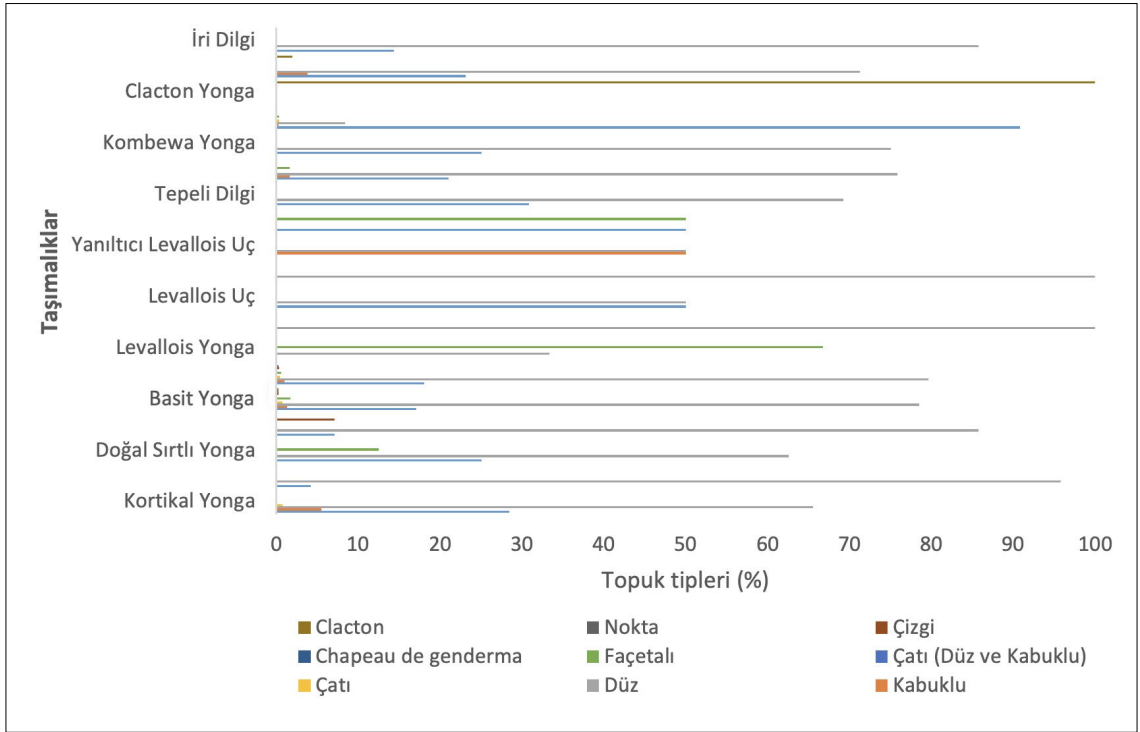
Tablo 3'te İnkaya Mağarası'ndan tanımlanmış 8567 adet yontmataş kalıntısının korunma durumları verilmektedir. Bu parçaların % 65,27'lik bir oranı yani 5592 tanesi tamdır. Geriye kalan bölüm ise proksimal, distal ve medial parçalardan oluşmaktadır. Kırık oranlarının düşük olması olasılıkla ikincil depolanmayla ilgilidir. Buna ek olarak distal kırıkların % 17,45 gibi bir oranla yüksek olması yontma işleminde sert vurgaç kullanımı ile ilişkilidir. Dönem insanları tarafından oldukça sık kullanılan birincil kaynaklardaki hammaddenin düşük kalitesine bağlı olarak da bu tip kırıklar meydana gelmiş olmalıdır.

Tablo 4a-b'de seçilmiş taşımalarında yer alan topuk tipleri verilmektedir. Tüm taşımalarında düz topuk tipi yüksek oranda gözlenmiştir. Kabuklu dilgilerde (95,8), doğal sırtlı dilgilerde (%85,7), iri dilgilerde (%85,7), basit yongalarda (%78,5), basit dilgilerde (%79,6), çekirdek kenarlarında (%75,8), Kombewa yongalarda (%75), iri yongalarda (%71,2), kabuklu yongalarda (%65,5), tepeli dilgilerde (*crested blade*) (%69,2), doğal sırtlı yongalarda (%62,5), Levallois uçta (%50), kırık parçalarda (%8,4) genellikle düz topuk gözlenmiştir. Buna karşın, Levallois yongalarda (%66,7) ve çekirdek kenarı yongalarında (*éclat débordant*) (%50) çoğunlukla façetalı topuk belirlenmiştir. Yanıltıcı Levallois uçlarda kabuklu ve düz topuklar eşit oranda gözlenmiştir. Birer adet bulunan Levallois dilgide ve uzun Levallois uçta düz topuk gözlenirken, yine bir adet bulunan Clacton yongada ise Clacton topuk belirlenmiştir. Bunlara ek olarak basit dilgilerde, yongalarda ve bir adet doğal sırtlı dilgide Üst Paleolitik tip aletlerde gözlenen çizgi ve nokta biçimli topuk tipleri de gözlenmiştir.

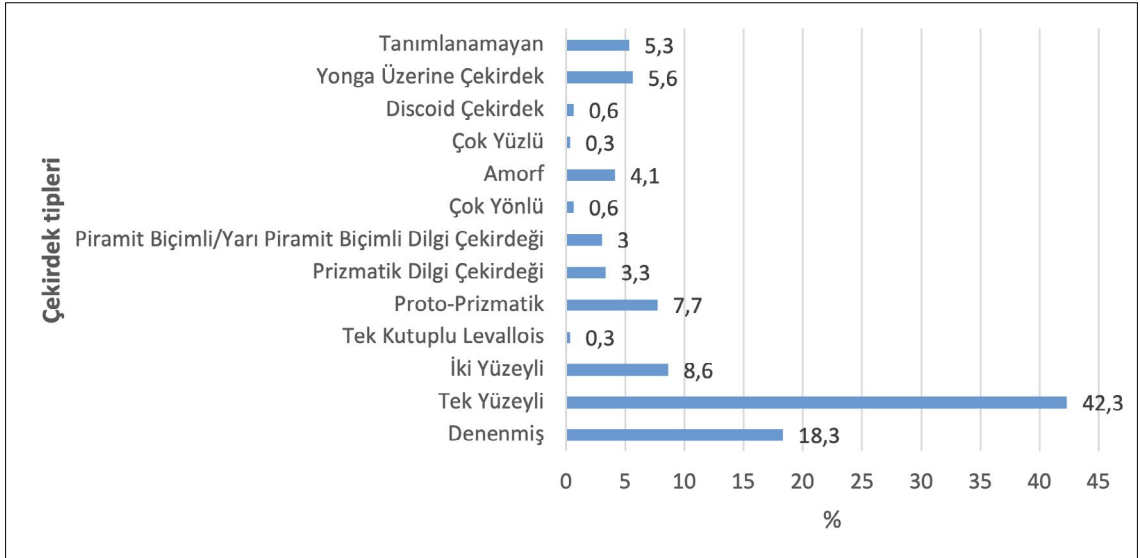
	Yok		Kabuklu		Düz		Çatı		Çatı (Düz ve Kabuklu)		Façetalı		Chapeau de gendarme		Çizgi		Nokta		Clacton		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	N		
Taşmalıklar																						N	
Kortikal Yonga	78	28,4	15	5,5	180	65,5	2	0,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	275
Kortikal Dilgi	1	4,2	0	0	23	95,8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	24
Doğal Sırtlı Yonga	2	25	0	0	5	62,5	0	0	0	0	1	12,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
Doğal Sırtlı Dilgi	1	7,1	0	0	12	85,7	0	0	0	0	0	0	0	0	1	7,1	0	0	0	0	0	0	14
Basit Yonga	1037	17,1	78	1,3	4760	78,5	40	0,7	4	0,1	102	1,7	1	0	13	0,2	13	0,2	13	0,2	0	0	6061
Basit Dilgi	300	18,0	16	1	1328	79,6	7	0,4	0	0	10	0,6	0	0	5	0,3	3	0,2	0	0	0	0	1669
Levallois Yonga	0	0	0	0	3	33,3	0	0	0	0	6	66,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9
Levallois Dilgi	0	0	0	0	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Levallois Uç	1	50	0	0	1	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Uzun Levallois Uç	0	0	0	0	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Yanıtıcı Levallois Uç	0	0	1	50	1	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
(Çekirdek Kenarı Yongası) Éclat débordant	1	50	0	0	0	0	0	0	0	0	1	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Tepeli Dilgi (Crested blade)	4	30,8	0	0	9	69,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13
Çekirdek Kenarı	13	21	1	1,6	47	75,8	0	0	0	0	1	1,6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	62
Kombewa Yonga	13	25	0	0	39	75	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	52
Kırık Parça	551	90,8	1	0,2	51	8,4	2	0,3	0	0	2	0,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	607
Clacton Yonga	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	100	0	0	1
İri Yonga	12	23,1	2	3,8	37	71,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1,9	0	0	52
İri Dilgi	1	14,3	0	0	6	85,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7
Toplam	2015	22,7	114	1,3	6504	73,4	51	0,6	4	0	123	1,4	1	0	19	0,2	16	0,2	15	0,2	0,2	8862	

Tablo 4a. Taşmalıkların topuk tipleri listesi

Tablo 5'te İnkaya Mağarası'nda tespit edilen 338 çekirdek kalıntısının analizi verilmektedir. Çekirdeklerin büyük bir kısmı tek yüzeyli çekirdeklerden (%42,3) oluşmaktadır. Bunu denemiş (%18,3), iki yüzeyli (%8,6), proto-prizmatik (%7,7), yonga üzerine çekirdek (%5,6), amorf çekirdekler (%4,1), prizmatik dilgi çekirdeği (%3,3) ve piramit biçimli/yarı piramit biçimli çekirdekler (%3) takip etmektedir. Bunun yanında, *discoïd* çekirdekler (%0,6), çok yüzlü çekirdekler (%0,3) ve tek kutuplu Levallois çekirdekler (%0,3) ise oldukça düşük oranda gözlenmiştir.

Tablo 4b. *İnkaya Mağarası'nda taşımaların topuk tipleri*

Tablo 5. *İnkaya Mağarası'nda çekirdek tipleri*

Tartışma ve Sonuç

Çanakale İlinde yapılan yüzey araştırmaları ile İnkaya Mağarasındaki kazı çalışmalarının temel amacı Batı Anadolu'daki Paleolitik insan varlığına ilişkin yeni veriler elde edebilmektir. 2014 yılından beri bu alanda sürdürülen araştırmalar daha önce bilinmeyen onlarca yeni açık alan buluntu yerlerinin yanı sıra bir Orta Paleolitik Dönem buluntu yeri olan İnkaya Mağarası'nın keşfedilmesini ve buradaki sistemli kazıları mümkün kılmıştır. Mağaradaki çalışmaların ileriye dönük hedefi İnkaya sakinlerinin iskelet kalıntılarına ulaşabilmek ve düzgün bir stratigrafik tabakalanma içerisinden elde edilmiş yontmataşlar ve diğer bulgulardan yararlanarak dönem insanların davranışları ve yaşam tarzları hakkında daha detaylı bilgilere ulaşabilmektir. Şimdiye kadar yapılan kazı çalışmalarında herhangi bir organik kalıntıya ulaşılamaması, bu alandaki dolguların kimyasal yapısı ile ilgili olmalıdır. Önümüzdeki kazı sezonunda yapılacak toprak analizleri ile bu konuda kesin bir yargıya ulaşılabilecektir.

Eldeki yeni tarihlerle mağaranın ana bölümündeki dolgular ile doğu yamaçlarındaki dolgular arasında kronolojik bir farkın olduğu kanıtlanmıştır. Batı açmalarında devam etmekte olan çalışmalarda, doğu yamaçlarındaki tarihlere ulaşıp ulaşılamayacağı henüz bilinmemektedir. Eğer iki alandaki dolguların tarihleri birbirleriyle örtüşmezse aralarında sadece 100 metre kadar bir mesafe olan ve farklı hammadde kaynaklarından üretilmiş yontmataş bulgular içeren bu iki alanın aralarında nasıl bir ilişkinin olduğunun ortaya konulması, ancak çalışmaların sonraki yıllarında anlaşılabilir. İki alanın farklı dönemlerde birbirlerinden bağımsız olarak kullanılmış olduğu sonucuna ulaşılması da olasıdır. Mağaranın kuzey bölümünde yapılan tarihlendirme ile bu iki bölümün ilişkisi de oturtulacaktır.

Kazı çalışmalarında çeşitli alanlardan elde edilen taşmalıkların büyük bir çoğunluğunun (% 65,27) tam olduğu anlaşılmaktadır. Geri kalanların ise ya üretim ya da kullanım sırasında kırıldığı belirlenmiştir. Bu durum hammaddenin ortamda bol bulunması nedeniyle dönem insanların alet üretimi ve kullanımında sergilemiş olduğu savurganlık ile açıklamak mümkündür. Bir başka deyişle üretilen taşmalıkların büyük çoğunluğu kullanıma bağlı olarak henüz kırılmadan terk edilmiştir.

Şu anda yonga ağırlıklı yontmataş buluntular, tipik kenar kazıyıcılar ve Levallois endüstrisine ait parçalar bizlere mağarada Orta Paleolitik Dönem ile ilişkilendirilebilecek bir yaşamın izlerini sunmaktadır. Mutlak tarihler de bu görüşü desteklemektedir. Yine de yontmataş buluntuların Balkanlardaki hangi endüstri ile ilişkilendirilmesi gerektiği gelecek kazıları takip eden süreçte netleşecektir. Diğer taraftan Batı Anadolu'daki Paleolitik Çağ araştırmalarına yeni kanıtlar sunabilmek amacıyla gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında keşfedilen İnkaya Mağarasının bu beklentilerimize cevap verebilecek bir potansiyel taşıdığını belirtmek gerekir. Mağarada sürdürülen kazı çalışmalarıyla bu bölgedeki insan hareketliliğinin tahmin edilenden çok daha yoğun olabileceği ve bu insanların büyük bir olasılıkla deniz seviyesindeki alçalmalarla ortaya çıkan karasal bağlantılar sayesinde

Ege adaları ve Balkanlar ile kültürel ilişkilerde bulunabileceğini göstermiştir. Çanakkale ili gerek hammadde kaynaklarının bolluğu gerek avcı toplayıcı gruplar için besin kaynakları bakımından avantajlı ortamı gerekse de buzul dönemleri için bulunmaz fırsatlar yaratan sıcak su kaynaklarının varlığı ile dönem insanları için oldukça elverişli bir ortam hazırlamıştır.

Katkı Belirtme ve Teşekkürler

İnkaya Mağarası kazılarının başladığı ilk yıldan itibaren pek çok kurum ve kişinin desteğini almış bulunuyoruz. Öncelikle yeni bir kazı projesine izin ve destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne, Türk Tarih Kurumu Başkanlığına, Çanakkale Valiliğine, Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne, Çanakkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, ilk dört yılımızda kazı başkanlığını gerçekleştiren Troya Müzesi Müdürlüğüne, kazı ve yüzey araştırmalarında özveriyle görev alan tüm Bakanlık temsilcilerine, buluntuların çıkarılmasından fotoğraflanmasına, jeolojik analizlerden jeofizik analize, tarihlendirmeden buluntuların analizine kadar kazının her aşamasında özveri ve sabır ile görev alan tüm heyet üyelerine, her türlü destek ve yardımları için Kale Grubu ve T-Design Mühendislik Şirketi'ne şükranlarımızı sunarız.

Kaynakça

- Akkuş, İ., Akıllı, H., Ceyhan, S., Dilemre, A., Tekin, Z. 2005**
Türkiye Jeotermal Kaynakları Envanteri. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Envanter Serisi 201, Ankara.
- Baykara, İ., Dinçer, B. 2018**
Yontmataş Alet Çalışma Metodolojisi. *Arkeolojide Temel Yöntemler*, S. Ünlüsoy, C. Çakırlar, Ç. Çilingiroğlu (eds.), Ege Yayınları, İstanbul: 315-354.
- Birol, Ö. 2019**
Paleolitik Çağ'da Güneybatı Marmara. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Bilim Dalı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Boeda, E. 1995**
Levallois: A Volumetric Construction, Methods, a Technique. *The Definition and Interpretation of Levallois Technology*. H. L. Dibble, O. Bar-Yosef (eds.), Prehistory Press Monographs in World Archaeology No. 23, Prehistory Press, Madison: 41-68.
- Bordes, F. 1961**
Typologie du Paléolithique Ancien et moyen. CNRS, Paris.
- Bulut, H., Taşkiran, H., Özçelik, K., Karahan, G. 2022**
Lower and Middle Palaeolithic evidence from the North Aegean coastline of Çanakkale, Turkey. *Antiquity* 96(388): 981-988.

Debénath, A., Dibble, H.L. 1994

Handbook of Paleolithic Typology, Vol. 1: Lower and Middle Paleolithic of Europe. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Dinçer, B. 2017

Marmara Çevresinde Alt Paleolitik Çağ: İlk İnsan Hareketleri. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Emre, Ö., Doğan A., Yıldırım, C. 2012

Biga Yarımadasının Diri Fayları ve Deprem Potansiyeli. *Biga Yarımadası'nın Genel ve Ekonomik Jeolojisi*, E. Yüzer, G. Tunay (eds.), MTA Özel Yayın Serisi, No: 28, Ankara: 163-198.

Erdoğan, B., Yücel, N., Demir, K. 2021

New evidence for the Palaeolithic on the island of Gökçeada (Imbros), Northeastern Aegean. *Journal of Lithic Studies*, 8(1): 1-11.

Genç, Ş.C., Dönmez, M., Akçay, A.E., Altunkaynak, Ş., Eyüpoğlu, M., Ilgar, Y., 2012

Biga Yarımadası Tersiyer Volkanizmasının Stratigrafik, Petrografik ve Kimyasal Özellikleri. *Biga Yarımadası'nın Genel ve Ekonomik Jeolojisi*, E. Yüzer, G. Tunay (eds.), MTA Özel Yayın Serisi, Ankara: 121-162.

Hours, F. 1974

Remarques sur l'utilisation de listes-types pour l'étude de Paléolithique supérieur et de l'Épipaléolithique du Levant. *Paléorient* 2: 3-18.

Inizan, M.L., Reduron-Ballinger, M., Roche, H., Tixier, J. 1999

Technology and Terminology of Knapped Stone. CREP, Nanterre.

Kuhn S.L., Stiner, M.C., Güleç, E., Özer, İ., Yılmaz, H., Baykara, İ., Yıldırım, A.A., Goldberg, P., Martinez, M.K., Ünay, E., Alpaslan, F.S. 2009

The Early Upper Paleolithic occupations at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey). *Journal of Human Evolution*, 87(56): 87-113.

Özbek, O., Erdoğan, B. 2014

Initial occupation of the Gelibolu Peninsula and the Gökçeada (Imbros) Island in the pre-Neolithic and Early Neolithic. *Eurasian Prehistory* 11(1-2): 97-128.

Özdoğan, M. 1990

1988 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 7: 443-457.

Özer, İ., Atmaca A., M., Sağır, Baykara, İ., Dinçer, B., Özer, B.K., Şahin, S., Tükel, M., Eren, E., Gülhan, Ö., Özdemir, A. 2020

2018 Yılı İnkaya Kazısı. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı* (II): 603-618.

Özer, İ., Gölcük, R., Sağır, M., Baykara, İ., Özer, B.K., Dinçer, B., Morimoto, N., Morita, W., Şahin, S., Bozkurt, A. Kural, E.E., Acar, S., Gülhan, Ö., Özdemir, A., Erdem, Ç., Önal, S. 2022

2019 ve 2020 Yılları İnkaya Kazıları. In. *2019-2021 Yılı Kazı Çalışmaları* (II), A. Özme (ed.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ana Yayın No: 3714/1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No: 192/1, Ankara: 499-512.

Özer, İ. 2023

İnkaya Mağarası. In. *Türkiye'de Paleolitik Çağ Kazıları*, M. Kartal (ed.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 43-57.

Şanlıyüksel-Yücel, D. 2013

Asidik su kaynaklarının karakteristikleri, oluşumunu sağlayan faktörler ve hidrojeokimyasal özellikleri (Çan-Bayramiç; Biga yarımadası örneği). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale.

Şanlıyüksel- Yücel, D., Yücel, M.A. 2023

Çan ve çevresinin (Çanakkale) jeolojisi, jeotermal kaynakları ve madencilik faaliyetleri..(baskıda).

Şimşek, Ş. 2002

Origin and characteristics of geothermal energy resource of the wider Aegean region. In: *The International workshop on possibilities of geothermal energy development in the Aegean Islands region* (proceed.), vol 1, Milos Island, Greece, s. 1-8.

Van Peer, P. 1992

The Levallois Reduction Strategy. Monographs in World Archaeology, 13. Prehistory Press, Madison, Wisconsin.

Yalçıklı, D. 2013

Çanakkale İli, Yenice İlçesi ve Balıkesir İli, Gönen İlçesi Yüzey Araştırması (2011). *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 30(1): 19-30.

A Terminal Natufian Technocomplex on the Boundary of the Middle Taurus Mountain Range And Pazarcik Plain: First Results From Yusufun Kayasi Cave in Kahramanmaraş*

Orta Toros Sıradağları ve Pazarcık Ovası Sınırında Bir Son Aşama Natufian Teknokompleksi: Kahramanmaraş'taki Yusufun Kayası Mağarası'nın İlk Sonuçları

Cevdet Merih EREK

DOI: 10.58488/collan.1138789

Keywords: Near East, Kahramanmaraş, Prehistory, Epipaleolithic, Pre-Pottery Neolithic.

Yusufun Kayası Cave is located 45 km east of the city of Kahramanmaraş. Material with parallels to that of the Natufian culture were defined in the study region during the project. Despite the location of the Natufian tradition in the southern Levant, far from the Taurus mountains, our work suggests technological parallels extended over a much wider geography. From this, we also ask whether technological features of the Harifian, or terminal Natufian culture, could also be characterized by a wider geographic distribution. Based on this notion, we suggest that the elements of the lithic material from Yusufun Kayası cave, including lunates, backed bladelets, end scrapers, points, perforators, sickle elements (on fragments of blade and flakes), denticulated and notched tools, have parallels with the Harifian complex of the southern Levant. At the same time, there are also traces of technological innovations associated with plant processing and agriculture, including grinding stones and pulverizing tools recovered from the cave deposits.

Anahtar Kelimeler: Yakınoğu, Kahramanmaraş, Tarihöncesi, Epipaleolitik, Çanak-Çömleksiz Neolitik.

Yusufun Kayası Mağarası, Kahramanmaraş ilinin 45 km doğusunda yer almaktadır. Çalışma alanında Natufian kültürüyle paralellik gösteren malzemeler tespit edilmiştir. Araştırmalarımız, Natufian geleneğinin Toros dağlarından uzakta, güney Levant'ta yer almasına rağmen, teknolojik paralelliklerin çok daha geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir. Buradan hareketle, Harifian veya Son Natufian kültürünün teknolojik özelliklerinin daha geniş bir coğrafi dağılımla karakterize edilip edilemeyeceğini sorgulamaktayız. Bu düşünceden yola çıkarak, Yusufun Kayası Mağarası'ndaki yarımaya, sırtlı dilgicik, ön kazıyıcı, uç, delici, orak elemanları (dilgi ve yonga parçaları üzerinde), dişlemeli ve çentikli aletler gibi yontmataş unsurlarının Güney Levant'taki Harifiyen kompleksi ile paralellikler taşıdığını öne sürmekteyiz. Mağara çökeltilerinde öğütme taşları ve öğütücü aletler de dahil olmak üzere, bitki işleme ve tarımla ilişkili teknolojik yeniliklerin izleri de bulunmaktadır.

* Peer Review: October 13, 2022; Accepted: August 26, 2023

Cevdet Merih Erek, Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Archaeology Department, Ankara, Türkiye, cevdet.erek@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0259-5111

Introduction

The northern and southern coasts of the Anatolian geography are bordered by high mountains extending parallel to the sea, while the western coasts are bordered by mountains oriented perpendicular to the sea. As a result of the large corridor formed by these parallel mountains and the effects of the sea from the west to the interior, Anatolia has been an attractive geography for human occupation since the Pleistocene. This situation is reflected in early evidence for hominin colonization and expansion outside of the African continent (Kuhn *vd.* 2015:581). The reflections of this productive geographic setting are clearly observed in archaeological research carried out in the Pleistocene and Early Holocene periods within the Anatolian region. Yarımburgaz Cave, reflecting the earliest cultural periods of Anatolia (Hovasse 1927; Özdoğan 1987; Arsebük *vd.* 1990; Arsebük *vd.* 2010); Karain Cave (Yalçınkaya 1986); Öküzini (Kökten 1959; Yalçınkaya 1992) and Üçağızlı (Déroche 1992; Kuhn *vd.* 1999) caves are the defining locales of the Middle and Upper Paleolithic, and Epipaleolithic periods. After these, the Anatolian Epipaleolithic period chronology was established with the excavations of Direkli (Erek 2017) and Kızılin (Erbil *vd.* 2021) caves.

In the research focused on the Paleolithic periods mentioned above, scholars have described in detail the elements of material culture left behind by bio-culturally diverse groups. Quantitative variability in material culture from these sites reflects cultural diversity and is described as representing a variety of techno-complexes. Flannery (1969) refers to changes in techno-complexes as “long-term sociopolitical changes”. Considering long-term sociopolitical changes as a reflection of gradual adaptations, the adaptations evident in the early Holocene can be attributed to the exploitation of a greater number of small animals and increased plant food diversity (i.e. broad spectrum revolution), and eventually to the development of agricultural production and domestication of plants and also livestock species (see Stutz 2019:5198-5199). The increase or decrease in economic diversity reflected in the early Holocene was associated with regional demographic change and it can be said that the adaptation asserted by Binford in the “balance” model changes with the deterioration of the balance between population and environment (see Binford 1968).

Considering that adaptation is a regional problem, it should be accepted that Epipaleolithic traditions such as the Natufian or any subsequent cultural development can emerge with differences despite being situated in geographies close to each other. These differences reveal not only the change of cultures, but also the adaptation differences in some intertwined regional traditions. It would be productive to look at the criteria for defining the Late Natufian or Harifian cultures in this way and maybe even to examine the definitions of the Late Natufian and Pre-Pottery Neolithic A period.

For now, it is possible to describe three important sites of the late Epipaleolithic Natufian period and the cultures immediately following it on the Central Taurus Mountain range. These include Direkli Cave, Eşek Deresi Cave and Yusufun Kayası Cave. It is known

Figure 1. Location of Yusufun Kayası Cave in Anatolia and Near East

that Direkli Cave is associated with a lithic industry with Early Natufian characteristics. On the other hand, Eşek Deresi (Altınbilek-Algül *vd.* 2022) and Yusufun Kayası Caves are still new excavations, so it is too early to describe a specific typological affiliation. However, both have material evidence reflecting distinct periods that differ from each other in some significant ways. At this point, Yusufun Kayası Cave appears as a reflection of a unique regional adaptation due to its location and cultural materials.

Yusufun Kayası Cave is located in Pazarçık District of Kahramanmaraş Province (Fig.1). The cave is at an altitude of 790 m above sea level and is northeast of Kartalkaya Dam Lake. The cave complex consists of three separate chambers on the western edge of the Aksu Stream. These chambers, called A-B and C, face to the northwest. Although the

entrances of all chambers are wide-mouthed, they do not have much depth inward.

Yusufun Kayası Cave was discovered in 2008 as part of the “*Prehistoric Survey of Kahramanmaraş Province Project*”. Subsequently, in 2009, the cave was visited again and the first mapping took place. During this visit, the existence of numerous illicit excavation pits was documented and appreciable archaeological materials were collected from those looter pits located on the terraces of the A-B chambers. These materials include grinding stones, backed bladelets, ornaments, and bone tools. Chamber C is almost entirely composed of bedrock, and no finds that can be associated with prehistoric periods were found on the terrace in front of it (see Erek 2011).

The chipped stone finds of Yusufun Kayası Cave are also important in terms of revealing the prehistoric potential of the region. Archaeological excavations were started in 2020 under the leadership of the Kahramanmaraş Museum Directorate in order to introduce this potential to the scientific world and to prevent further damage to the site due to illegal excavations.

2020-2021 Excavations

In 2020, the terrace in front of Chamber A was designated as the “excavation area” and the grid system was first established in the area. Afterwards, when the surface cleaning was carried out, a large number of animal bones, chipped stone materials, and fragments of grinding stones were recovered. The plan squares are 2x2m in size and each archaeological level was excavated in 10 cm increments. During the 2020 excavation season, six grid-squares were studied and four archaeological levels were excavated. Throughout the 2021 excavations, in addition to the grid squares excavated in the previous season, four more grid squares were added in the excavation area and the excavation of an archaeological level in the entire area was completed. After two seasons of work, recovered materials were classified as chipped stones, grinding stones, animal bones, human bones, ornaments, and miscellaneous.

One of the important discoveries made during the excavations carried out in Yusufun Kayası Cave A section is the identification of a simple architectural element, which is described as the ‘structural arrangement’. This arrangement consists of a single row of arc-shaped stones, approximately 4x6 m in size, at the mouth of chamber A, close to the cave wall. During the excavations carried out inside and outside the building in 2021, it was understood that the stone sequence did not merge with the cave wall in the west, and therefore this gap provided an entrance opening to the space. In addition, a human skull, various long bone fragments and human teeth were recovered from grid-square C12, located within the structure (Fig. 2). Understanding the use of such early simple architectural arrangements requires detailed analysis. It is known that some of these arrangements were created in accordance with needs such as burial applications and some of them for storage. For example, in Hayonim Cave in western Israel, plant remains such as wild barley, almonds, and broad beans were found among the round structures uncovered there

(see Hopf, Bar-Yosef 1987). The building remains revealed at both Direkli Cave (Erek 2017:308) and Yusufun Kayası Cave consist of single rows of stones and based on material culture elements date between the Final Pleistocene and Early Holocene.

Chipped Stone Industries

A total of 3405 chipped stone materials were recovered from the excavations between 2020 and 2021. Preliminary analyses of these materials were carried out focusing on describing the technological and typological features. The raw material of the chipped stone industry is chert with a frequency of 99.72%; the other raw materials including limestone (0.20%) and obsidian (0.08%). Production residues and unidentifiable components constitute the most abundant group at 71.26% in the whole industry of the Chamber A. Based on the data from two seasons, we can talk about the existence of a chipped stone industry where flake production is dominant. The distribution of all blanks within the collection is shown in Table 1.

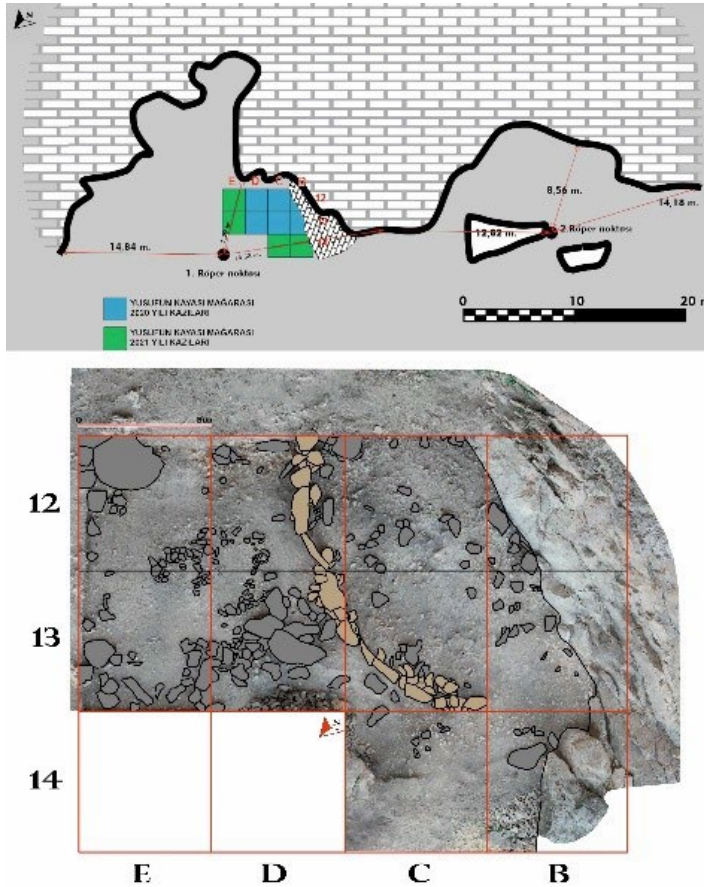

Figure 2. Excavation area including the remains of an arc-shaped structure (light brown)

Blanks	Number	Per cent
Flake	676	82,13%
Blade	21	2,55%
Bladelet	113	13,73%
Technological components	13	1,59%
TOTAL	823	100%

Table 1: Number and proportional distribution of blanks in the industry from excavation plan squares

As the cave complex is close to a natural chert source, it is not surprising that the dominant raw material group in the chipped stone industry is chert. Flakes are more abundant than other tool types, the production residues and undefined pieces are high in number, and the *chaîne opératoire* was carried out on the terrace in front of the cave with the hammers found in the sediments.

During the excavations carried out in chamber A, 34 cores were found. They range widely in regards to size and generally do not show regular knapping. Except for the unipolar cores, only one bipolar core was recovered (Fig. 3). In addition, 6 large flake-cores were found, the negative removals scar surfaces of which were reused as striking planes.

It is noteworthy that although the flakes are high in quantity, the tool industry includes many microliths made on bladelets. The microliths are geometric and non-geometric. A total of 38 microlithics have been identified, of which 31 are geometric and 7 are non-geometric microliths. Except for one triangular and trapezoidal microlithic, all of the remaining geometric microliths are crescent shaped. Six of these crescents exhibit Helwan retouch (Fig. 4).

Other identifiable tools types include end scrapers, denticulated, denticulated-notched tools, and stone drills. Retouched flakes, blades and bladelets, which can be defined as *ad hoc* tools, are the most crowded tool group after microliths. Apart from these, backed and truncated pieces and points considered as weapons were also found. In addition, silica glossing was observed in two of the retouched flake and blade tools in the find group

Figure 3. Example of a core with a single striking (left) and a double striking platforms (right)

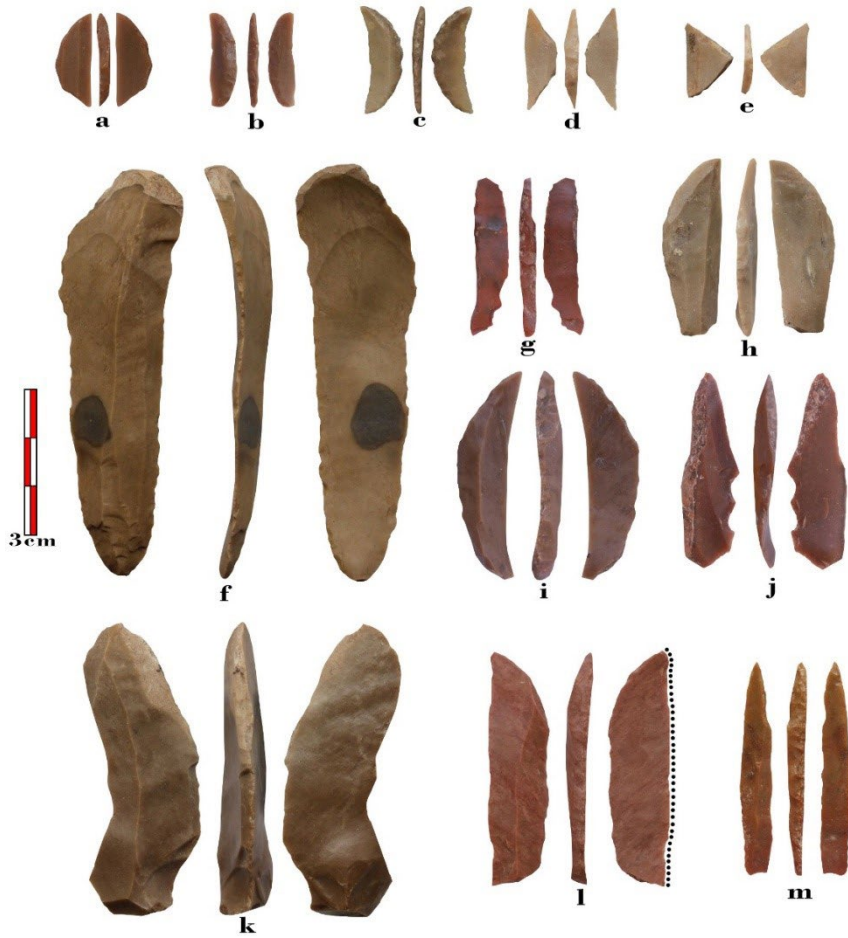

Figure 4. *a-c: Crescent (b-c Helwan retouched), d: Trapezoidal, e: Triangle, f/k: Retouched blade, g/i: backed bladelet, h: retouched bladelet, j: denticulated tool, l: silica polished backed bladelet and m: stone drill*

(Table 2). Evidence recorded as this type of silica gloss has been known since the Early Natufian (Boyd 2018:66). Early examples of these sickle elements made on irregular blanks are found at Ein Gev I and Ohalo II sites in the Near East dating to the late Pleistocene (see Groman-Yaroslavski *vd.* 2016). It should not be forgotten that this type of use-wear trace samples, which are generally defined by gloss, are not only of vegetable origin.

As a result of the analyses carried out on the chipped stone materials, eight materials with different patina were identified. The difference between the retouches and surface patina of two of them indicates that the materials have undergone secondary retouching. During the fieldworks around the Cave we found open air sites such as Atatan Cope and Çiçekalan Mevkii which yielded Middle Paleolithic period materials. It can be said that the above mentioned two pieces are early period chipped stone materials that were probably collected for secondary use from these locales. As a similar example, core, flake

and Mousterian type side scrapers were found among the Epipaleolithic period levels of Öküzini Cave (Yalçinkaya 1993:50).

	Number	Percent
Microlithic	38	34,86%
<i>Ad hoc</i>	35	32,11%
Point	4	3,66%
End scraper	3	2,75%
Stone Drill	2	1,83%
Denticulated and Notched	4	3,66%
Truncated	6	5,54%
Backed	15	13,76%
Sickle elements	2	1,83%
TOTAL	109	100%

Table 2: Number and proportional distribution of the chipped stone tool industry

Ground Stone Industry

There are grinding stones, stone spheres, pestles and a perforated weight in the ground stone industry (Fig. 5). In this industry, both upper and lower parts of the grinding stones are present. All of these tools were recovered in broken condition. Of the 34 grinding stones, 14 were recovered from the surface cleaning of the cave and its surroundings, and 20 from the excavated plan squares. Except for the serpentine and basalt raw materials, all of them were produced from local stones around the cave.

“Stone Spheres”, which have a spherical or spherical form, are also known as slingshot stone due to their ergonomic structure. It is a matter of debate how these materials were used. Two stone spheres were found during the excavations. These were probably collected from the nearby Aksu Stream and are similar in form to each other.

A material was recovered in situ that can be evaluated in the grinding stone industry has been defined as “disc-shaped perforated weight”. There is a symmetrically drilled hole in the center of the disc-shaped weight, which is 8.6 cm long, 7.1 cm wide and 1.4 cm thick (Fig. 5d).

Ornaments

Within the 68 ornamental objects identified, the most abundant group is made from the pedipalps (claws) of freshwater crabs with both ends cut off. Beads produced from various molluscs such as *Nassarius*, *Dentalium*, and *Columbella* of marine origin constitute approximately half of all ornamental objects. There are also rare specimens such as *Theodoxus fluviatis* and *Theodoxus jordani* (Table 3). A single example of *Melanopsis* has been identified although it has not been considered as an ornament object because there is no perforation. No beads made of bone or stone have been found so far.

Figure 5. Ground stone samples (a: basalt grinding stone (bottom), b: serpentine grinding stone (top), c: upper grinding stone, d: disc-shaped perforated weight, e-f: lower-top grinding stone)

	Number	Per cent
Nassarius	17	%25,00
Dentalium	11	%16,17
Theodoxus	4	%5,88
Columbella	3	%4,41
Pedipalp pieces	33	%48,54
Total	68	%100

Table 3: Number and proportional distribution of detected ornamental objects

It has been observed that some of the pedipalps and mollusc shells were exposed to high temperatures and their color was changed. It is thought that this process was done intentionally by humans in order to transform the color of the beads (Fig. 6g).

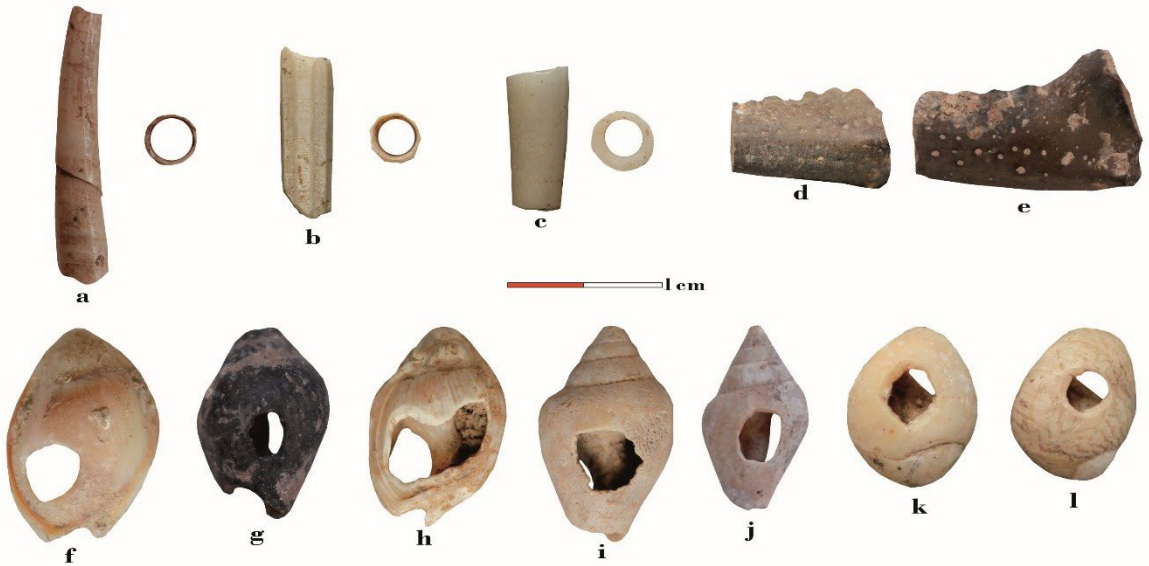

Figure 6. Various ornamental objects (a-c: dentalium, d-e: pedipalps (pincers of scorpion or crab) pieces with both ends cut off., f-h: Nassarius, i-j: Columbella and k-l: Theodoxus)

Miscellaneous

There are ceramics, stone vessel fragments, hammers, bone tool fragments and late period materials cultural within these group of finds. Other finds from Yusufun Kayası Cave excavations include a small number of ceramic and stone vessel fragments. It is understood that all of the ceramic specimens were late period ceramics that were shaped by wheel and badly fired. This situation can be associated with the many Roman burial areas around Yusufun Kayası Cave. Yusufun Kayası Cave may have been used for different purposes including as an observation point in this period as well. Late use of the cave is further supported by a copper coin recovered during a 2019 visit to the cave which dates to the period of Byzantine emperor Johannes I (AD 969-976).

During excavations, two stone vessel fragments were found. It was observed that they have been intentionally perforated, drilled from the inner towards the outer surface, near the edge of the rim. This technique is quite consistent with stone vessels of the Pre-Pottery Neolithic Period. These specimens with various fractures show intense wear marks and are devoid of any decoration (Fig.7b).

As mentioned above, the cave complex is close to the raw material source required for chipped stone production. Besides the cores, transports and production residues showing that the chipping activity was carried out in the settlement area, hammer stones provide another important source of data. As a result of the excavations, three similar flint hammers were found which also show that flake production was done in the settlement (Fig.7c).

Figure 7. Other finds (*a*: bone tool (awl), *b*: stone vessel fragment, *c*: flint hammer and *d*: oval plate)

Considering the cultural materials recovered, the bone tool industry is scarce in Yusufun Kayası Cave. The only example of a bone tool recovered from excavation was an awl, darkened by fire. Its pointed end is broken, presumably from use, resulting in its discard (Fig.7a).

Finally, an example of flat or oval limestone slab, a rare type of object from this period, was recovered from Yusufun Kayası Cave. Although it is claimed that this tool, which has abrasions on its edges and middle parts, was used for various purposes, it is not possible to make an inference about use from the single example recovered here (Fig.7d). Goring-Morris (1991:197) interpreted similar examples of these tools from Harifian sites in Israel as stone slabs related to leather processing.

Discussion and Conclusion

Yusufun Kayası is in a position to provide easy access to a variety of different ecological regions. The cave complex, located at a modest altitude, covers an area of more than 560m². In addition, due to access to rich faunal and floral resources, raw material sources such as flint and basalt, and year-round fresh water access, the cave may have been inhabited for long periods of time by groups that could even be considered semi-sedentary. Although the excavation seasons were short in duration to date, it has already been possible to see evidence of long-distance exchange networks and mobility. Evidence from multiple late Epipaleolithic sites in Anatolia reflects regular movements over quite long distances. For instance, ornamental objects of marine origin have been identified in settlements such as

Direkli Cave, Pınarbaşı-B and Yusufun Kayası located in far inland. Moreover, chipped stones artifacts at each of these sites made from raw materials similar to Göllü Dağ obsidian further emphasize inter- and intra-regional connectivity.

When the material cultural remains of Yusufun Kayası Cave are examined (especially the chipped stone industry, the presence of grinding stones, an architectural space, ornamental objects and stone vessel fragments), it is seen that they reflect the late Epipaleolithic or early Pre-Pottery Neolithic Period. In the Southern Levant, especially in the Negev Region, the culture that defined this period is called the “Harifian”. This period, named after the Harif context, is known from different types of settlements dated to 10.750-10.000 BC (Goring-Morris 1991:177). It has been argued that the definition of this culture as ‘Epipaleolithic’ or ‘Neolithic’ is controversial, as the Harifian cultural materials are historically parallel to those of early Neolithic communities (Shea 2013:209). Although Harifian is a cultural adaptation characteristic of the Negev region of the southern Levant, it shares many common points with the Natufian culture. Here, the problem of regional adaptation is clearly visible. The fact that the features of Natufian described in the Near East appear with a different model, as in Yusufun Kayası settlement in Anatolia, must be accepted as a reflection of the natural interaction between human populations and the environment, as local adaptation and technological evolution. However, material culture remains seem generally more compatible with the preceding Epipaleolithic period rather than the Neolithic. Still, some elements not inherent in the Epipaleolithic, such as stone vessel fragments and oval plates, suggest that we are seeing the transition from Epipaleolithic to Neolithic technologies. At Yusufun Kayası Cave in Anatolia, we are probably catching the early clues of a cultural phase that has moved away from earlier Epipaleolithic practices and has adopted some features of emerging Neolithic communities. Additional excavation seasons are needed to further clarify the cultural and technological affiliations of Yusufun Kayası Cave and to better link this site to sequences in neighboring regions. In particular, a program of C¹⁴ dating will help us more precisely understand the temporal context of the occupation of the cave. But for now, it would be appropriate to evaluate the Yusufun Kayası settlement from the point of view of a local, but not isolated, late Epipaleolithic culture of the Central Taurus mountains with strong connections to the Late Natufian.

Acknowledgements

We would like to thank the General Directorate of Cultural Heritage and Museums of the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Türkiye, Kahramanmaraş Provincial Directorate of Culture and Tourism, Kahramanmaraş Museum Directorate, Pazarcık Municipality, and the team members who participated in the challenging field studies for the 2020 and 2021 excavations of Yusufun Kayası Cave. Finally, I would like to thank my dear friend and colleague Benjamin Arbuckle for his editorial assistance.

Bibliography

Altınbilek-Algül, Ç. , Kaycı, O. H. , Balcı, S. 2022

A New Epipalaeolithic Site in the Central Taurus Mountains: Eşek Deresi Cave (Mersin/Turkey). *ArchéOrient - Le Blog* 18, ArchéOrient-Le Blog: février 2022, [En ligne] <https://archeorient.hypotheses.org/17313>.

Arsebük, G. , Howell, F. C. , Özbaşaran, M. 1990

Yarımburgaz 1988. *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı* (I): 9-38.

Arsebük, G., Howell, F. C., Kuhn, S. L., Farrand, W. R., Özbaşaran, M., Stiner, M. C. 2010

The Caves of Yarımburgaz: Geological Context and History of Investigation. *Culture and Biology at a Crossroads: The Middle Pleistocene Record of Yarımburgaz Cave (Thrace, Turkey)*, F. C. Howell, M. C. Stiner, G. Arsebük, M. Özbaşaran, S. L. Kuhn (eds.), Ege Yayınları, İstanbul: 1-27.

Binford, L. R. 1968

Post-Pleistocene Adaptations. *Archaeology in Cultural Systems*, S. R. Binford, L.R. Binford (eds.), Aldine Transaction Publishers, Chicago: 399-439.

Boyd, B. 2018

Settled? Recent Debates in the Archaeology of the Epipaleolithic and Pre-Pottery Neolithic of Southwest Asia. *Asian Archaeology* 1: 63-73.

Déroche, A. M. 1992

Üçağızlı Mağarası Kazıları ve Çevre Araştırmaları. *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (I), 71-83.

Erbil, E., Kartal, G., Ağırsoy, Z. B. 2021

A New Settlement from the Epi-paleolithic Period: The Operational Sequence and Techno-Typology of Knapped Stone Industry at the Kızıllın Site (Antalya, Turkey). *Lithic Technology* 46/2: 143-163.

Erek, C. M. 2011

Kahramanmaraş İli Prehistoryası. *Işın Yalçınkaya'ya Armağan*, H. Taşkiran, M. Kartal, K. Özçelik, B. Kösem, G. Kartal (eds.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 113-126.

- 2017

Direkli Mağarası Epi-paleolitik Dönem Yaşamsal Alan Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Seleucia* VII: 377-396.

Flannery, K. V. 1969

Origins and Ecological Effects of Early Domestication in Iran and the Near East. *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals*, P. J. Ucko, G. W. Dimbleby (eds), Aldine Transaction Publishers, Chicago: 73-100.

Goring-Morris, N. 1991

The Harifian of the Southern Levant. *The Natufian culture in the Levant*, O. Bar-Yosef, F. R. Valla (eds), International Monographs in Prehistory, Ann Arbor:173-234.

Groman-Yaroslavski, I., Weiss, E., Nadel, D. 2016

Composite Sickles and Cereal Harvesting Methods at 23,000 Years Old Ohalo II, Israel. *PLoS One* 23 11(11): 1-21.

Hopf, M., Bar-Yosef, O. 1987

Plant Remains From Hayonim Cave, Western Galilee. *Paleorient* 13-1: 117-120.

Hovasse, R. 1927

Yarımburgaz Mağarası - La Grotte de Yarim Bourgas, *Darülfünun Fen Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 5, 1-19 (French), 396-422 (Turkish)

Kökten, İ. K. 1959

Tarsus-Antalya Arası Sahil Şeridi Üzerinde ve Antalya Bölgesi'nde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında. *Türk Arkeoloji Dergisi* VIII: 10-16.

Kuhn, S. L., Dinçer, B., Balkan-Atlı, N., Erturaç, M. K. 2015

Paleolithic Occupations of the Göllü Dağ, Central Anatolia, Turkey. *Journal of Field Archaeology* 40(5), 581-602.

Kuhn, S. L., Güleç, E., Kılınç, F. 1999

Exploratory Excavations at Üçağızlı Cave, Hatay Province. *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı (I)*: 63-75.

Özdoğan, M. 1987

Yarımburgaz Mağarası 1986 Yılı Kazı Çalışmaları, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı* Ankara, 323-346.

Shea, J. J. 2013

Stone Tools in the Paleolithic and Neolithic Near East a Guide. Cambridge University Press, Cambridge.

Stutz, A. 2019

Near East (Including Anatolia): Geographic Description and General Chronology of the Paleolithic and Neolithic State of Knowledge and Current Debates. *Encyclopedia of Global Archaeology*, C. Smith (ed.) Springer, Cham :5182-5208.

Yalçınkaya, I. 1986

1985 Yılı Karain Kazıları. *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı (I)*, 21-37.

- 1992

1990 Yılı Öküzini Kazısı. *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı (I)*, 55-70.

- 1993

1992 Yılı Öküzini Kazısı. *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı (I)*, 43-61.

Elbistan Keçe Mağarası Arkeolojik Araştırmaları*

Archaeological Research in Elbistan Keçe Cave

İrfan Deniz YAMAN**

DOI: 10.58488/collan.1123846

Anahtar Kelimeler: Elbistan, Mağara, Mağara Arkeolojisi, Tarihöncesi, Keçe Mağarası

İnsanlar geçmişten günümüze barınma ihtiyacını karşılamak için değişik tercihlerde bulunmuşlardır. Bu tercihlerdeki en temel belirleyici unsurlar; yaşanan zaman, geçim ekonomisi ve yaşam tarzıdır. Paleolitik Çağ sürecinde ve daha sonrasındaki dönemlerde de mağaralar insanlar için doğal barınaklar olmuşlardır. Kahramanmaraş İli, Elbistan İlçesi'nin kuzey sınırında yer alan Keçe Mağarası da değişik dönemlerde, insan topluluklarının yaşam alanı olarak kullanmış olduğu bir mağaradır. Araştırmalar sırasında yontmataş buluntular ve kemik aletlerin ön plana çıktığı bir buluntu grubuyla karşılaşılmıştır. Ayrıca kireçtaşı anakaya içinde şekillenmiş mağaradaki değişik büyüklükte boşluklardan birinde, Epipaleolitik Kalkolitik arasındaki sürece ait mağara resimleri tespit edilmiştir. Mağaranın tüm bu özelliklerinin yanı sıra Anadolu'da arkeolojik araştırmaların yapıldığı en yüksek rakımlı mağara olması önemlidir. Bu yazıda mağarada yapılan arkeolojik araştırmaların ilk sonuçları sunulmaktadır.

Keywords: *Elbistan, Cave, Cave Archeology, Prehistory, Keçe Cave*

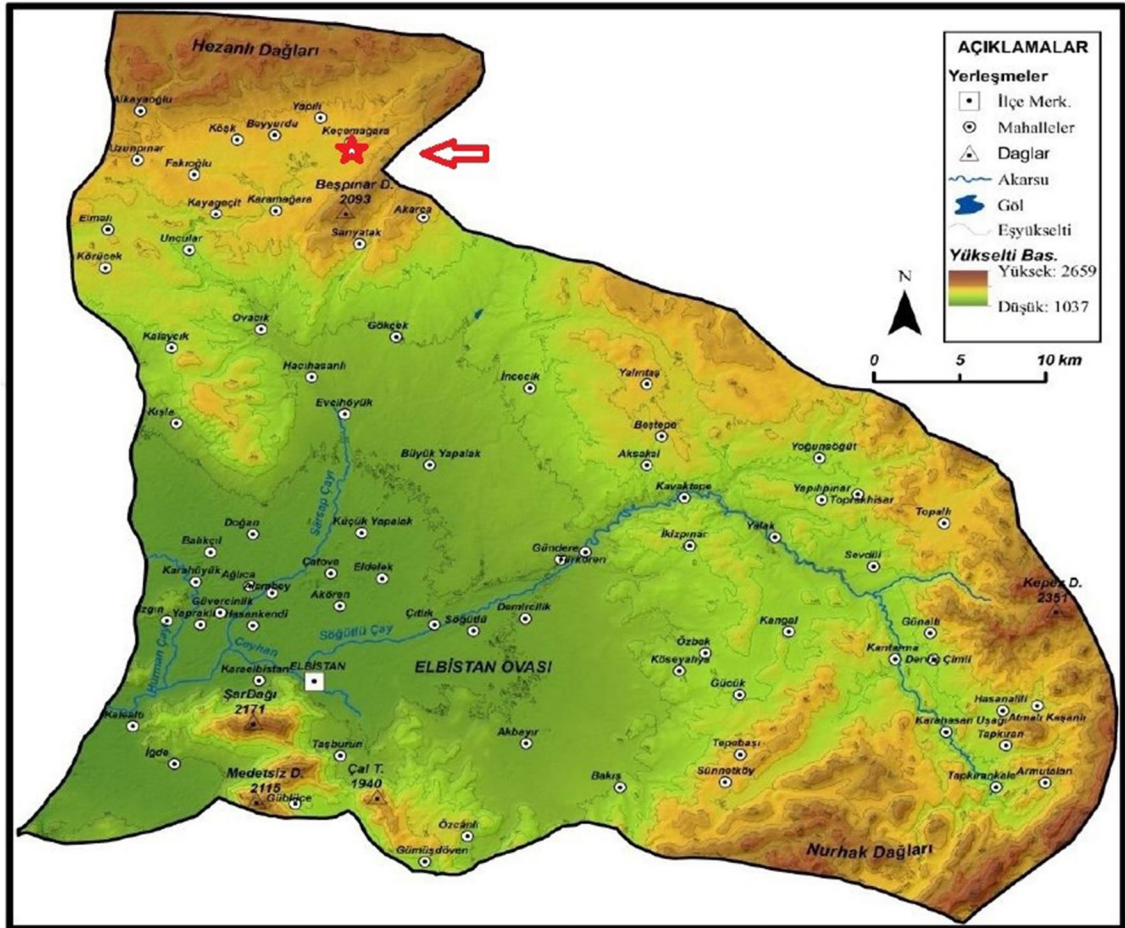
People have made different choices in order to meet their need for shelter from the past to the present. The main determinants of these preferences are time, subsistence economy, and lifestyle. During the Paleolithic and later periods, caves have been natural shelters for human Keçe Cave, which is located in the northern border of Elbistan District of Kahramanmaraş Province, is also a cave that has been used as a natural shelters by human groups in different periods. During the researches, a group of artefacts were encountered, in which examples of the chipped stone and bone tool came to the fore. In addition, cave paintings of the Epipaleolithic-Chalcolithic period were found in one of the cavities of different sizes in the cave formed in the limestone bedrock. Besides to all these features of the cave, it is important that it is the highest altitude cave in Anatolia where archaeological research has been conducted. This paper presents the first results of archaeological investigations in the cave.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 31 Mayıs 2022, Kabul Tarihi: 12 Temmuz 2023

** İrfan Deniz YAMAN, Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 68100, Aksaray, Türkiye, irfandenizyaman@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1365-6047

Giriş

Keçe Mağarası Kahramanmaraş iline bağlı Elbistan ilçesinin yaklaşık 40 km kuzeyinde yer almaktadır. Keçe mağara köyü olarak isimlendirilen yerleşimin batı yamaçları üzerinde bulunan mağara, neritik kireçtaşı bir alan içinde şekillenmiş değişik büyüklükteki boşluklardan oluşmaktadır. Köyün yaklaşık 3 km doğusunda uzanan Beşpınar Dağları (2093 m) Malatya il sınırında, köyün yaklaşık 7 km kuzey/kuzeydoğusunda yer alan Hezanlı Dağları (2283 m) Sivas il sınırında yer alır (Fig. 1). Sözü edilen bu özellikler itibariyle mağaranın bulunduğu saha üç il sınırına (Kahramanmaraş, Malatya, Sivas) yakın olmasının yanı sıra üç farklı bölgenin de sınırında (Akdeniz, Doğu Anadolu, İç Anadolu) yer almaktadır. Keçe Mağarası'nın içinde bulunduğu jeolojik yapı; Elbistan Havzası'nı kuzey ve doğudan sınırlandıran plato ve dağlık alanlarda yapıyı oluşturan kalın Mezozoik yaşlı kireçtaşlarının bulunduğu bir saha olarak tanımlanmaktadır (Esen 2014: 141). Keçe Mağarası'ndan söz eden ilk araştırmacı -Türkiye'de birçok arkeolojik mağarada çalışmalar

Figür 1. Keçe Mağarası'nın konumu (Yücel 2019; Toroğlu 2021)

gerçekleştiren- İsmail Kılıç Kökten'dir. Kökten, Kahramanmaraş genelinde yürüttüğü araştırmalarla ilgili yayınında, Keçe Mağarası'ndan sadece isim olarak bahsetmiş (Kökten 1960: 46), Cevdet Merih Ereğ başkanlığında 2007-2012 yılları arasında yürütülen "Kahramanmaraş İli ve İlçeleri Prehistorik Dönem Yüzey Araştırmaları" (Ereğ 2011) sırasında ziyaret edilmiştir. 2012 yılında yüzey buluntularının yanı sıra küçük bir mağaranın içinde bulunan duvar resimleri (Yaman 2019), mağaranın tarihöncesi toplumlar için önemini işaret etmektedir¹.

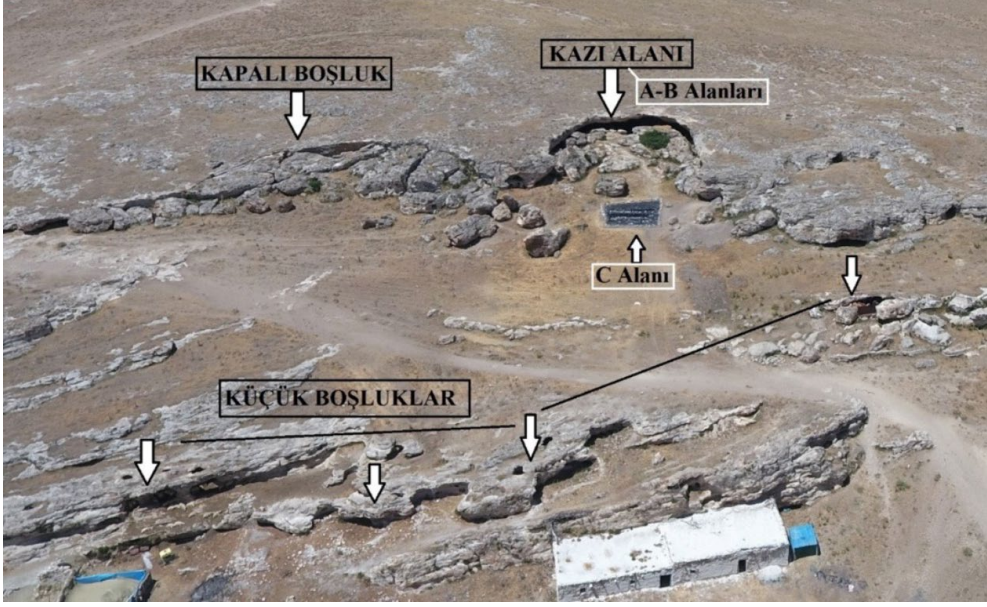
Keçe Mağarası, 1734 m rakımlı yüksek bir konumdadır. Mağaraların bulunduğu yamacın batı bölümünde iki büyük boşluk ve doğu bölümünde ise küçük boşluklar yer almaktadır. Büyük boşluklardan güneyde olanı, mağara kompleksindeki en büyük boşluktur ve ağzı kapalıdır. İkinci büyük boşlukta, A ve B olarak isimlendirilen alanlarda kazı çalışmaları yapılmaktadır. Aynı boşluğun doğusunda C Alanı olarak isimlendirilen başka bir kazı sahası daha mevcuttur (Fig. 2). C Alanı günümüzde mağara boşluğunun dışında gibi gözükse de mağara tavanının çökmesi sonucu dışarıda kaldığı, esasında mağaranın giriş kısmına oldukça yakın bir konumda yer aldığı söylenebilir.

Keçe Mağarası'nın bulunduğu alanda, kayıtlara geçmiş çok sayıda şiddetli deprem meydana gelmiştir. Bunlardan en eskisi MS 128 yılına aittir. Söz konusu depremlerden en şiddetli olanları ise MS 1114 ve MS 1544 yıllarında yaşanmıştır (Esen 2014: 363-365). Kayıt altına alınamamış veya bilinmeyen daha eski bir deprem söz konusu değil ise, mağaranın tavanı muhtemelen belirtilen depremler nedeniyle yıkılmış olmalıdır. Deprem tek etkisi mağara tavanının çökmesi değildir. Tavandan kopan devasa bloklar kültür dolgularının üzerini örtmüş ve alttaki tabakalara olasılıkla ciddi derecede zarar vermiştir.

Alanın doğu bölümünde bulunan yamaç üzerinde çok sayıda küçük boşluk bulunmaktadır. Söz konusu bu küçük mağaraların tavanlarında genelde doğal bacalar da mevcuttur. Bunlardan bazılarında kırmızı ve siyah renkte aşı boyası ile yapılmış resimlere rastlanmıştır. En iyi korunmuş olan örnekte bir yaşam öyküsü anlatılmaktadır. Çeşitli sembollerin ve stilize insan betimlemelerinin yer aldığı resimlerin, Anadolu'daki diğer örneklerle stilistik açıdan karşılaştırılması sonucunda Epipaleolitik Dönem ile Kalkolitik Çağ arasındaki bir sürece ait olabileceği öngörülmüştür (Yaman 2019). Anadolu'da mağara resimlerine ilişkin kronolojik ve bölgesel çalışmalar henüz çok yetersiz olduğundan ve Keçe Mağarası'ndaki resimlerle ilgili henüz bir mutlak tarihlendirme yapılamadığından kesin bir tarih vermek güçtür.

Uzun yıllar köy halkı tarafından hayvan barınağı olarak kullanılan mağara içinde, öncelikli olarak dolgu üzerinde yer alan gübre tabakası kaldırılmıştır. Bu uzun ve zahmetli işin tamamlanmasından sonra bugün mağara önünde bir teras görünümünde olan C alanında temizlik ve hazırlık çalışmaları yapılmıştır. Burada ve mağara içinde yapılan karelej

¹ Kahramanmaraş Müzesi Müdürlüğü başkanlığında sürdürülen kazı çalışmalarında; 2015-2019 yıllarında Cevdet Merih Ereğ, 2020-2021 yıllarında ise bu makalenin yazarı, Bilimsel Danışman olarak görev yapmışlardır. Kazı 2022 yılı itibariye "Cumhurbaşkanı Kararı" kazı statüsüne geçmiştir.

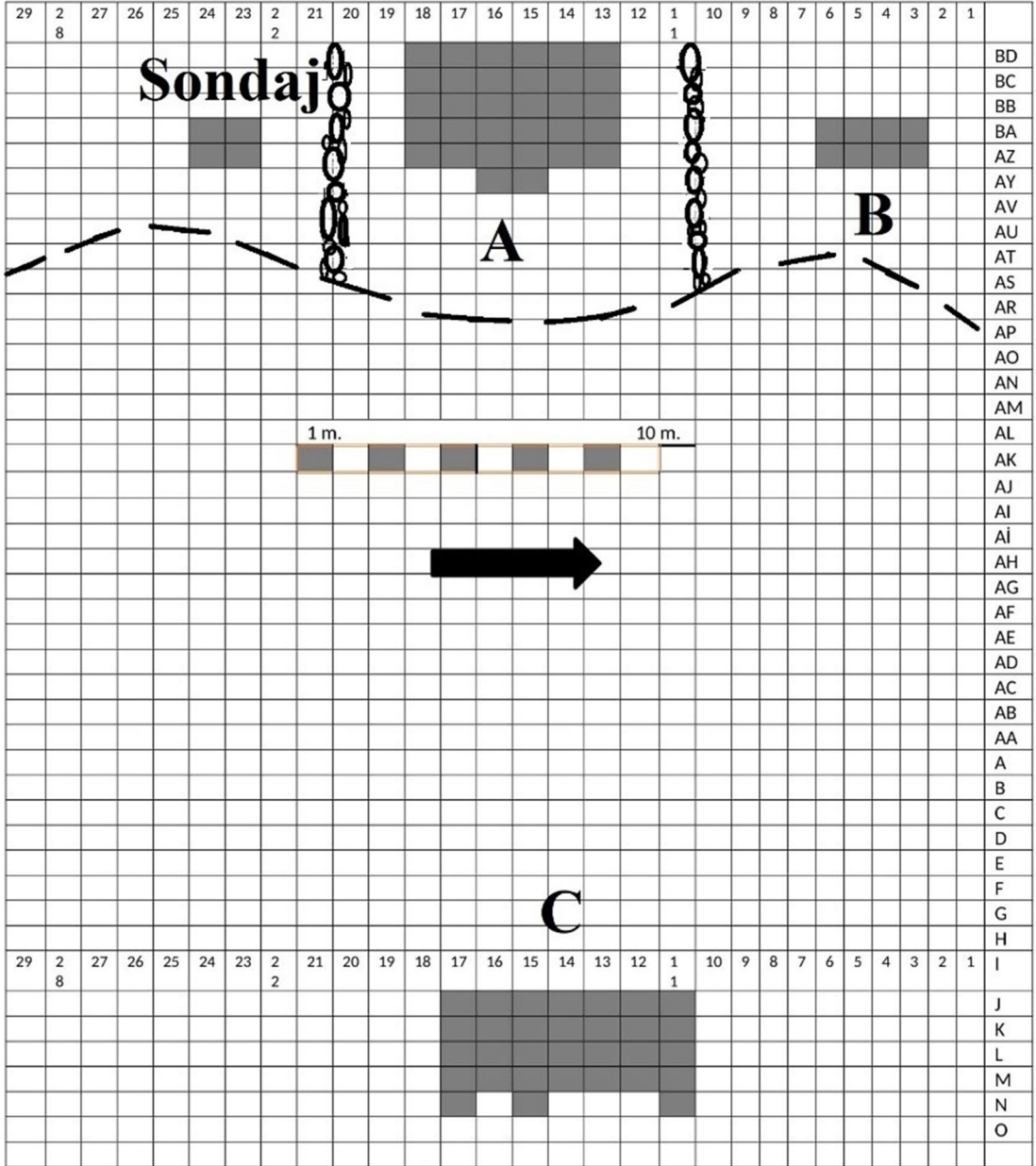

Figür 2. Keçe Mağarası genel görünümü

çalışmalarında, yükseklik değerlerinin belirlenebilmesi için sıfır noktasına göre arkeolojik seviyelerin başlangıç kotları hesaplanmıştır. Tüm hazırlıklar tamamlandığında kazı çalışmaları başlatılmıştır.

Kazı Sistemi

Kazı çalışmaları planimetrik kazı yöntemi uygulanmaktadır. Buna göre saha 1 metrekaRELİK alanlara bölünerek doğu-batı yönünde harfler, kuzey-güney yönünde ise rakamlar kullanılarak isimlendirilmiştir. Keçe Mağarası'nda birden fazla alanda kazı yapıldığı ve bu alanlar arasındaki mesafe çok olduğundan, doğu-batı yönünde tek harf sistemi yerine ikili harf sistemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda C alanında tek harfli plankareler mevcutken A-B alanlarında çift harfli plankareler bulunmaktadır (Fig. 3). Kazıların başlangıcında belirlenen sıfır noktası mağara içi ve dışındaki C alanının ortasındaki bir yükseltiden alındığı için yine alışlagelen derinlik ölçüm değerlerinin dışında bir durum ortaya çıkmıştır (Yaman, Erek 2019). Normal şartlarda mağaralarda yürütülen arkeolojik çalışmalarda derinlik ölçüm değerleri eksi (-) yönde artarak devam etmektedir. Örneğin 45. arkeolojik seviye - 220 cm kotunda başlarken 46. arkeolojik seviyenin başlangıç kotu - 230 cm olmaktadır. Buna karşın mağara içindeki kazı alanları sıfır noktasının üzerinde yer aldığı için derinlik değeri artı (+) olarak belirtilmekte ve kazı ilerledikçe bu değer azalmaktadır. Örneğin 3. arkeolojik seviyenin başlangıç değeri + 200 cm iken 4. arkeolojik seviyenin başlangıç değeri + 190 cm'dir. Kazılar sırasında tespit edilen her bulgu X, Y ve Z ölçümleri yapılarak kayıt altına alınmaktadır. Bu sayede ileride dijital ortamda üç boyutlu bir

Figür 3. Keçe Mağarası kazı planı

buluntu dağılımı modeli oluşturulabilecektir. Özellikle mağara içinde yürütülen çalışmalarda aynı düzlemi geniş alanda görebilmek amacıyla olabildiğince eş zamanlı derinleşme gerçekleştirilmektedir. Örneğin A alanında hangi arkeolojik seviye kazılıyor ise tüm alanda aynı derinliğe ulaşılmadan diğer seviyeye geçilmemektedir. Bu sayede kazı alanını geniş planda görebilme şansı elde edilmektedir.

Mağara kazılarında dolgunun mümkün olduğunca en ayrıntılı biçimde incelenmesi, höyük kazılarıyla olan en önemli yöntem farklılıklarından birisidir. Üç ayrı boydaki (5-3-1

mm) eleklerden geçirilen toprak daha sonra yıkanarak, kurutularak ve ayıklanarak tüm detaylarıyla incelenmektedir. Keçe Mağarası kazılarında buluntu topluluklarının karışık olması sebebiyle genellikle kuru eleme yapılmaktadır. Bu eleme işleminde 5 ve 3 mm genişliğindeki elekler kullanılmaktadır. Fakat küçük buluntu gruplarına ait (mikrolit, yontma artığı, mikrofauna vb.) görülen alanlarda sulu eleme yapılmaktadır.

2015-2021 yılları arasında yürütülen çalışmalarda mağara içinde üç ve dışarıdaki C alanında bir olmak üzere toplam dört alanda çalışılmıştır. Mağara içinde Sondaj, A alanı ve B alanını ayıran iki taş duvar mevcuttur (Fig. 3). Bu duvarı oluşturan irili ufaklı taşların mağara içine köy halkı tarafından getirildiği öğrenilmiştir. Bazı taşların insan gücüyle kaldırılması mümkün olmadığı için şimdilik yerinde bırakılmışlardır. A alanı olarak isimlendirilen sahada toplamda 32 metrekaarelik bir alanda kazı yapılmıştır. B alanında toplam 8 metrekaarelik bir alanda sadece bir sezonluk kısa bir çalışma gerçekleştirilmiştir. C alanında ise toplamda 31 metrekaarede çalışılmaktadır.

Stratigrafi

Keçe Mağarası'nda yürütülen yedi sezonluk çalışmanın sonucunda arkeolojik ve jeolojik stratigrafi ile ilgili bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Mağara dolgusu üzerinde yapılan gözlemler sonucunda I ve II olarak isimlendirilen iki jeolojik seviye tespit edilmiştir (Fig. 4). I. jeolojik seviye koyu kahverengi, kumlu ve kolay kazılabilecek yapıdadır. Derinleştikçe sediman renginin daha açık tonlara doğru değiştiği görülmüştür. Bunun temel nedeninin II. jeolojik seviyenin açık renkli sedimanı olduğu düşünülmektedir. II. jeolojik seviye mala ve benzeri kazı ekipmanıyla kazılamayacak derece sert, ince taneli ve açık renkli bir yapıdadır. Sarımsı ve kremi tonlarda değişen sedimandaki bu sertleşme olayının mağara içindeki kalsiyum karbonatlı su akışıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Nitekim 2020 sezonunda mağara içinde açılan sondajda, A alanındaki II jeolojik seviyeye karşılık gelen derinlikte, çamur kıvamında oldukça ıslak bir sedimanla karşılaşmıştır. Bu noktada A alanında ve C alanında görülen sert sediman yapısının mağara tavanından düşmüş olabilecek tavan parçalarına ait bloklar olabileceği de –düşük bir ihtimal olmakla birlikte- göz önünde bulundurulmaktadır. Jeolojik stratigrafide ortaya çıkan en önemli sonuç; II. seviyenin altından gerçek anlamda *in-situ* buluntuların gelmesinin kuvvetle muhtemel olduğudur.

Arkeolojik stratigrafi açısından yüzey toprağının hemen altından başlayan bir buluntu yoğunluğu olduğu söylenebilir. Mağaranın dışında, bugün bir teras görünümünde olan alanda eğim kaynaklı ciddi bir erozyon olduğu ve bu durumun her geçen yıl artarak devam ettiği görülmüştür. Burada dolgunun en üstünde yer alan buluntu grupları Orta Çağ ve Roma Dönemi'ne ait olup karışık halde tespit edilmiştir. Bunun hemen altında kemik aletlerin yoğun olduğu bir seviye gelmektedir. Bu seviyenin mutlak tarihlendirmesi henüz yapılmamıştır fakat yontmataş ve kemik aletlerin tipolojik özellikleri itibarıyla Paleolitik sonu ile Tunç Çağı öncesindeki bir sürece ait olabileceği düşünülmektedir. Mağara

Figür 4. Jeolojik seviyelerin görünümü (A alanı kuzey profili)

içindeki alanda ise yüzey toprağının üzerini örten 20-30 cm kalınlıkta bir gübre tabakasının varlığından daha önce söz etmiştik. Bu gübre tabakasının hemen altından yine Orta Çağ ve Roma Dönemi'ne ait karışık buluntu grubu gelmektedir. Fakat bu seviyelerin altından gelen olasılıkla Paleolitik sonu ve Tunç Çağı öncesindeki sürece ait olabilecek buluntulardan sonra bir *hiatus* olduğu tespit edilmiştir. II. jeolojik seviyeye kadar devam eden bu durum A alanı ile C alanı arasındaki önemli farklılıklar arasındadır.

Stratigrafi konusundaki gözlemlerden bir diğeri de mağara içinde özellikle A alanı doğusundaki dolguda görülen ciddi karışıklıktır. Bu duruma neden olan faktörlerin başında ise zamanı tespit edilemeyen bir dönemde insanlar tarafından açılmış çukurlar gelmektedir. A alanında güney, doğu ve kuzey profillerinde tabakalanma istikrarlı bir görünüm sergilerken, mağara girişine yakın olan doğu profilindeki karışıklık dikkat çekicidir.

Stratigrafi konusundaki en önemli tespitlerden bir tanesi de buluntuların dağılımı konusundadır. I. jeolojik seviyede özellikle üst kotlarda buluntu yoğunluğu görülürken II. jeolojik seviyede bugüne kadar herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Ayrıca bu jeolojik seviyenin içerisinde küçük boyutlu çakıllar dışında başka gözle ayırt edilebilmiş başka herhangi bir unsur tespit edilememiştir.

Arkeolojik Bulgular

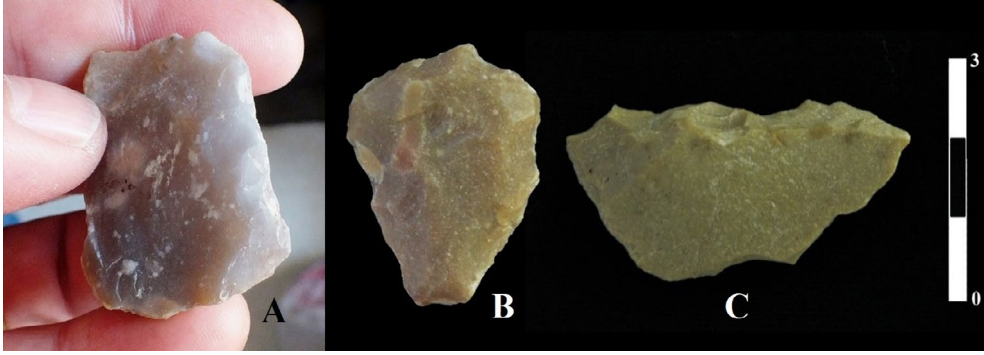
En üstteki dolguda bulunan Orta Çağ ve Roma Dönemi'ne ait buluntular; seramik, metal eserler, sikkeler, cam eserlerden oluşmaktadır. Dolgu karışık olduğundan herhangi tanımlı bir kontektsten söz etmek güçtür. Bu tabakanın hemen altındaki dolgudan gelen buluntu grupları henüz tarihlendirilmemiştir. Yontmataş buluntular, kemik aletler ile hayvan kemikleri (makro ve mikro) söz konusudur. Yontmataş buluntular arasında; çekirdekler, vurgaçlar, taşmalıklar (tamamına yakını yonga) ve aletler yer alır. Çekirdeklerin büyük bir kısmı şekilsiz çekirdek sınıfındadır. Fakat prizmatik biçimli gibi hazırlanmış çekirdek örneklerinden de söz etmek mümkündür (Fig. 5).

Figür 5. *Prizmatik çekirdek*

Figür 6. *Yerel taş örnekleri*

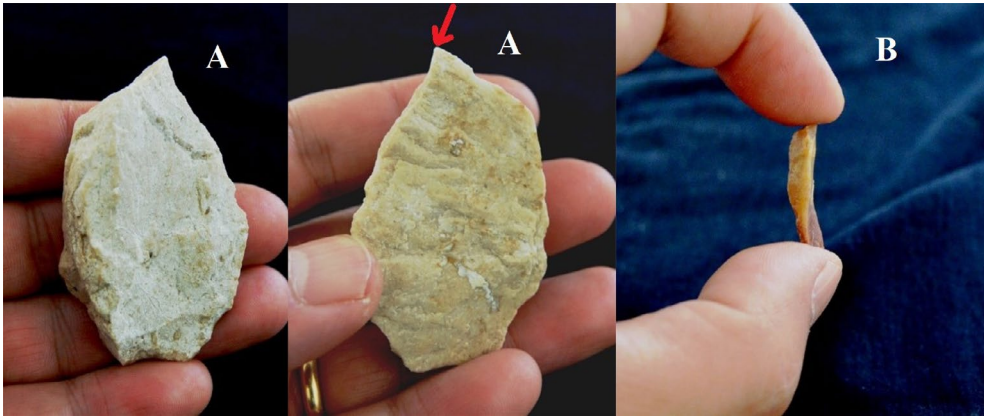
Figür 7. A Tek kenar kazıyıcı, B. Ön kazıyıcı, C. Yatay kenar kazıyıcı

Taşmalık grubunda yerel taşlardan (çoğunlukla çakmaktaşı ve çört) üretilmiş yongalarla karşılaşmıştır (Yaman 2020:88). Söz konusu taşlar köyün doğu bölümünde yer alan dere yatağında bol miktarda bulunmaktadır (Fig. 6). Ayrıca mağaranın bulunduğu yamaç üzerinde kireçtaşı blokların arasında mercekler halinde görülürler. Dere yatağında yapılan gözlemler sırasında aynı taşlardan üretilmiş olan Paleolitik Çağ'a ait yontmataş bulguların tespit edilmesi de ayrı bir önem taşımaktadır.

Yontmataş aletler arasında; kenar kazıyıcı, ön kazıyıcı, taş kalem gibi türlerden söz etmek mümkündür. Kenar kazıyıcılar içerisinde tek kenar kazıyıcı (Fig. 7A), ön kazıyıcı (Fig. 7B), yatay kenar kazıyıcılara (Fig. 7C) rastlanmıştır.

Yontmataş grubu içerisinde tek örnekle temsil edilen taş kalem (Fig. 8A) ve *dufour* dilgicik (Fig. 8B) gibi parçalar mevcuttur. Bu örnekler endüstri içerisindeki çeşitliliği arttırmaları bakımından önemlidir.

Kemik aletler, buluntu grupları içinde en karakteristik örnekleri barındırmaktadır. Özellikle C alanında oldukça fazla sayıda buluntu tespit edilmiştir. Bu grup içinde; bız, iğne, ok ucu, mızrak ucu ve işlenmiş kemik türünde örnekler dikkati çekmektedir. Özellikle ok uçlarının varlığı, çok az bilinen bir buluntu türüne dair ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Figür 8A Taş kalem, **B.** *Dufour* dilgicik

Figür 9. Ok ucu örnekler (2017-2019-2021)

2017 yılında tespit edilen ilk ok ucu; tek kanatlı, kanat kısmının alt bitiminde iki tarafta kertiği bulunan ve oldukça düzgün tipoloji gösteren bir parçadır. 2019 yılında tespit edilen kemik ok ucu 2017 yılı buluntusuna benzer özellikler göstermekle birlikte ona göre biraz daha kaba bir işçilikle yapılmıştır. Uç bitiminin sol kenarında bir kanat bulunur. Buna karşın sağ kenarda şekillendirme izleri sınırlı olarak görülmüştür. Sol kenar üzerinde kanat bölümünün bitimindeki içbükey yapı, sapa sabitlenmesini kolaylaştırmak için bilinçli olarak şekillendirilmiş gibi görünmektedir. Sözü edilen her iki örnek de uzun kemiklerden üretilmişlerdir. 2021 yılında tespit edilen kemik ok ucu örneği diğer iki örnekten ayrılmaktadır. Tipolojik olarak yaprak görünümüne sahip parçada sap bölümünün şekillendirildiği görülmektedir. Ayrıca diğer örneklerin aksine bu ok ucunun yassı ve masif bir kemikten üretilmiş olması dikkat çeker (Fig. 9).

Kemik aletler arasında ok uçlarının yanı sıra sivri uçlu, belki bir mızrak ucu olabilecek, bir alet bulunmuştur (Fig 10). Bu parçada uzun bir kemiğin boyu doğrultusunda ikiye ayrılmasıyla üretime başlanıldığı düşünülmektedir. Devamında ise uç bölümünü oluşturan üçgen sivri bitim şekillendirilmiş olmalıdır. Son aşamada ise üst yüzde gerçekleştirilen perdelama işleminin izleri görülmektedir. Mağarada tespit edilen ve delme işinde kullanılan kemik aletlerden bariz biçimde ayrılmaktadır. Bu masif parçanın bir sapa yerleştirilerek mızrak ucu olarak avcılık faaliyetlerinde kullanıldığı düşünülmektedir. Yine de hem ok uçları hem de mızrak ucuyla ilgili kesin değerlendirmeler için iz analizlerinin gerekli olduğu açıktır.

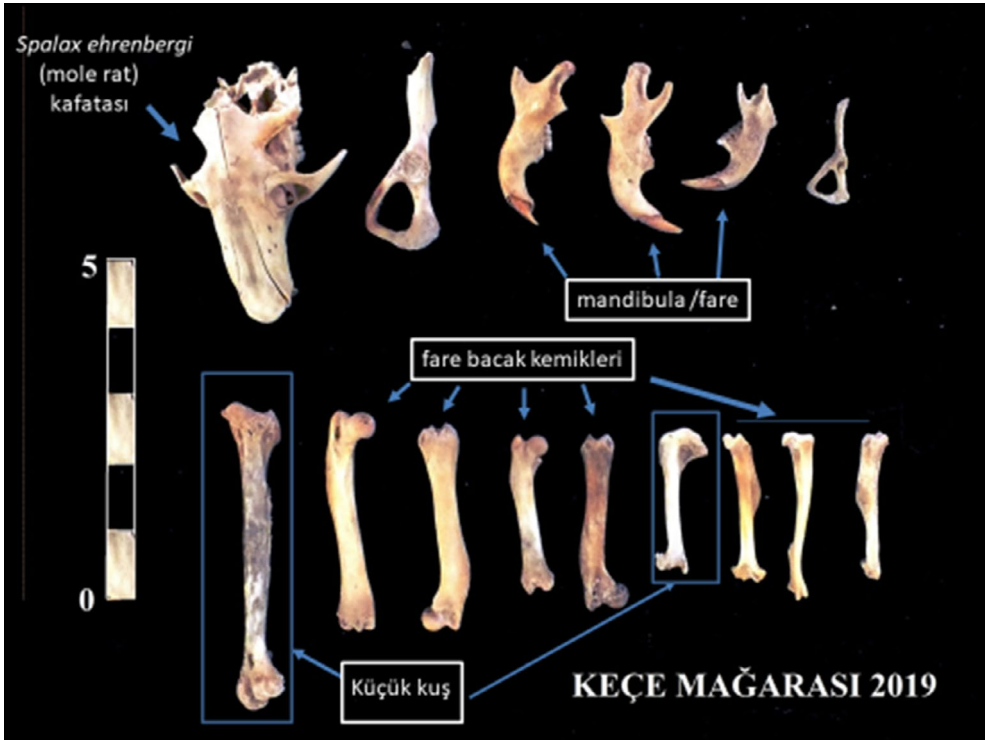
Hayvan kalıntıları Benjamin S. Arbuckle tarafından incelenmektedir. Şu ana kadar tespit edilen kalıntılar makro ve mikro türler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Makro örnekler içinde en yoğun grubu koyun ve keçi kemikleri oluşturmaktadır. Bu hayvanlara ait

Figür 10. Sivri uçlu kemik alet, mızrak ucu (?)

mandibula (alt çene kemiği), *scapula* (kürek kemiği), *vertebra* (omur), *radius/ulna* (ön ayak kemikleri), *femur* (uyluk kemiği), *tibia* (kaval kemiği), *pelvis* (kalça kemiği), *occipital condyle* (kafatasının arkası), kaburga kemikleri, *metacarpus* (bacak kemiği), *hyoid* (boğaz kemiği) ve diş örnekleri bulunmuştur. Bu türler dışında orta büyüklükteki etoburlara ait çene kemikleri dişlerle birlikte tespit edilmiştir. Bunların tilki (*vulpes vulpes*) veya çakal (*canis aureus*) oldukları düşünülmektedir. Bunun yanı sıra büyükbaş türü bir hayvana ait kemikler ile bir tavşan kemiği de mevcuttur (Yaman vd. 2019).

Kazılarda bol miktarda kemirgen (*rodent*) mikrofauna kalıntıları tespit edilmiştir. Kör fare (*mole rat*) kemiklerinin yanı sıra, hamster (*cricetulus*) ve tarla faresi (*vole*) türleri

Figür 11. Mikrofauna örnekleri

tanımlanmıştır. *Spalax ehrenbergi* (*mole rat*), fare mandibulası, fare bacak kemikleri ve küçük kuş türlerine ait kemikler de tanımlanmıştır (Fig. 11) (Yaman 2022: 462). Arbuckle, yapmış olduğu tür tanımlamalarının yanı sıra kazılarda tespit edilen kemirgenlerin olasılıkla mağarada yaşayan türler olduklarını veya baykuş ve benzeri kuşlar tarafından bu alana taşınarak stratigrafiye dahil olduklarını belirtmiştir (Benjamin S. Arbuckle ile yapılan kişisel görüşme, 21.05.2022).

Sözü edilen türler dışında küçük ve büyük boyutlu kuşlara ait kemikler de bulunmuştur. Küçük boyutlu kuş türlerine ait kemikler ötücü kuşlar (*passeriform*) veya tüneyen kuşlara (*perching birds*) aittir. Büyük kuş kategorisindeki kemiklerin ise kartal büyüklüğünde bir türe ait olduğu düşünülmektedir (Yaman *vd.* 2019).

Tartışma ve Sonuç

Anadolu coğrafyası çeşitli dönemlere tarihlenen zengin arkeolojik kalıntıların yanı sıra özel olarak mağaralar konusunda önemli bir çeşitliliğe sahiptir. Arkeolojik açıdan önem taşıyan ve geçmiş toplumlar tarafından kullanılan mağaraların bilimsel yöntemlerle araştırılıp kültürel süreç içerisindeki rolünün ortaya konulabilmesi için ciddi bir zaman ve emek gerekir. Dolayısıyla arkeolojik zenginliğin var olması her zaman tüm alanların çalışılabilmesi anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda Anadolu'da bilinen ve ön araştırması yapılmış, fakat detaylı bilimsel çalışmaları gerçekleştirilmemiş çok sayıda arkeolojik mağaranın varlığından söz etmek mümkündür. Son yıllarda yaşanan olumlu gelişmeler sonucunda mağara kazılarının sayısı artmaktadır.

Mağara yerleşimleri hakkında yakın bir geçmişe kadar ilk akla gelen düşünce; bu alanların sadece Pleistosen Dönem'de iskân gördüğü yönündeydi. Bu genel düşüncenin yanlış olduğu, Pleistosen dolguların yanı sıra Holosen dolguları bulunan mağaraların varlığıyla ispatlanmış oldu. Pleistosen'de bir başka deyişle Paleolitik Çağ boyunca henüz yerleşik hayata geçmemiş ve dolayısıyla doğal barınakları (mağara ve kaya sığınakları) ve açık alanları kullanan insan gruplarının, Holosen'de yerleşik yaşama geçen topluluklara oranla mağaraları daha çok tercih ettikleri düşünülebilir. Yine de bir yaşam alanı olarak belirli bir inşa süreci gerektirmeyen ve kullanımı konut gibi onu inşa eden bir grubun ya da kişilerin mülkiyeti ile sınırlandırılmayacak mağaraların uzun bir süreç boyunca kullanıldığı bilinmektedir. Yine kalıplaşmış genel yargılara göre Neolitik ve Kalkolitik Çağ insanların yaşam alanı olarak sadece höyük benzeri açık alanları tercih ederek burada yapılaşma sürecine girmiş olduklarıdır. Bu nedenle mağara araştırmaları daha çok yerleşiklik öncesiyle sınırlı bir şekilde ele alınmaktadır. Oysa bir çağı veya dönemi tüm özellikleri ile anlayabilmek için öncelikle yer seçimi ve yaşam alanı tercihlerinin nasıl şekillendiğini öğrenmek gerekir. Örneğin yerleşik hayata geçmiş olan bir toplumun mağaraları mevsimlik mi yoksa yıl boyunca mı kullanıldığının ortaya konulmasının yanı sıra kalıcı yerleşimleri olduğu halde neden bu alanlara geldiklerinin sorgulanması gerekmektedir. Dolayısıyla yerleşik yaşamın egemen olduğu bir süreçte, genel düşüncenin aksine yılın büyük bölümünü belki

de tamamını mağarada geçiren topluluklar olabilir mi? gibi soruların da cevaplanması için mağara kazılarının sayısının artması ve farklı bölgelerde bu tarz çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Mağara kazıları birçok anlamda diğer kazılardan ayrılmaktadır. Bu ayrımı yaratan unsurların başında stratigrafinin oluşumu ve korunması gelmektedir. Neredeyse tamamı kireçtaşı alanlarda bulunan mağara yerleşimlerindeki jeokimyasal süreçler stratigrafiyi etkileyen doğal etmenler arasındadır. Pleistosen boyunca görülen buzul ve buzul arası dönemler, su taşkınları ve depremler gibi birçok doğa olayı mağaralarda rahatlıkla izlenebilmektedir. Ayrıca -eğer var ise- mağaranın kullanımının belirli süreler boyunca kesintiye uğraması ve buna sebep olan olayların araştırılmasında da mağaralar önemli bir yere sahiptir. Dolguların saklanmasında açık alanlara göre daha korunaklı doğal yapısı, mağaralara bu anlamda büyük bir avantaj sağlar. Buna karşın Pleistosen'deki su taşkınlarının, mağara dolgularında neden olduğu karışıklıklardan söz eden araştırmacılar da olmuştur (Kökten 1952: 188). Dolayısıyla genel özelliklerin yanı sıra her mağaranın kendine özgü bir yapısı olduğunu göz ardı etmeden değerlendirmek büyük önem taşımaktadır.

Keçe Mağarası, bulunduğu konum itibarıyla hem coğrafi hem de jeolojik açıdan bir geçiş bölgesinde yer almaktadır. Henüz kültürel tabakalanma ile ilgili ayrıntılı süreç tanımlanabilmiş değildir. Buna karşın dönem fark etmeksizin insan yaşantısı için temel ihtiyaçların karşılanması noktasında yeter düzeyde kaynağa sahiptir. Bunların başında içilebilir su kaynakları gelmektedir. Bölge ayrıca yontulabilir taş kaynakları bakımından zengindir. Yine doğal çevre ortamı avcılık-toplayıcılık veya çiftçilik-hayvancılık faaliyetlerine uygun koşullara sahiptir. Bu ortam mağarayı hem avcı-toplayıcı gruplar hem de çiftçi toplumları için cazip kılmaktadır. Yüzeyle tespit edilen Paleolitik Çağ buluntuları, mağara dolgularında açığa çıkarılanlarla birlikte, Keçe Mağarasının Pleistosen'den günümüze kadar çeşitli insan grupları tarafından yaşam alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Keçe Mağarası temel özellikleri itibarıyla Anadolu'da yer alan diğer kazı alanlarıyla benzerlikler göstermesine karşın bazı özellikleri ile de diğerlerinden ayrılmaktadır. Mağara iki büyük boşluk ve bunlarla bağlantılı çok sayıda küçük boşluktan oluşması sebebiyle, çok sayıda insan grubuna ev sahipliği yapabilecek özelliktedir. Ayrıca dönemlere göre farklı amaçlar için kullanılacak değişik yapıda alanlar bulunur. Çevresindeki platoyu geniş bir görüş açısıyla izleyebilen yüksek bir konumda yer almaktadır. Bu görüş açısının insanlara sağladığı yararlar düşünüldüğünde mağaranın oldukça avantajlı olduğu söylenebilir.

Eldeki verilere göre yüzeyle tespit edilen Paleolitik Çağ bulguları, olası Holosen başlarına ait buluntular ve mağara resimleri, Roma Dönemi - Orta Çağ bulguları Keçe Mağarası'nın uzun süre yaşam alanı olarak kullanıldığını işaret etmektedir.

Katkı Belirtme ve Teşekkürler

Keçe Mağarası kazılarının gerçekleştirilmesindeki katkılarından dolayı; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Aksaray Üniversitesi'ne, Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne, Elbistan Şehir Müzesi Müdürlüğü'ne, Keçemağara Köyü halkına ve emeği geçen bütün ekip üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

Erek, C. M. 2011

Kahramanmaraş İli Prehistoryası. *Işın Yalçınkaya'ya Armağan*, H. Taşkiran, M. Kartal, K. Özçelik, B. Kösem, G. Kartal (eds.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 113-126.

Esen, F. 2014

Elbistan Havzası'nın Fiziki Coğrafyası. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.

Kökten, İ. K. 1952

Anadolu'da Prehistorik yerleşme yerlerinin dağılışı üzerine bir araştırma. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 10: 167-207

- 1960

Anadolu Maraş Vilayetinde Tarihten Dip Tarihe Gidiş. *Türk Arkeoloji Dergisi* X-1: 42-52.

Toroğlu, E. 2021

Elbistan Coğrafyası. *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, İ Solak (ed.), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş: 258-266.

Yaman, İ. D. 2019

Prehistoric Paintings in the Keçe Cave (Kahramanmaraş-Elbistan). *Adalya* 22: 11-24.

-2020

Prehistorik Dönemde Yaşam Sınırı: Keçe Mağarası. *APAD* 6: 85-97.

-2022

Elbistan Keçe Mağarası Kazıları-2019/2020. *2019-2021 Yılı Kazı Çalışmaları* 1, A. Özme (ed.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ana Yayın No: 3714/1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No: 192/1, Ankara: 459-470

Yaman, İ.D., Erek, M. 2019

Keçe Mağarası Kazıları (2015-2017). *40. Kazı Sonuçları Toplantısı* (2. Cilt): 455-468.

Yaman, İ. D., Erek, C. M., Yaman, I. A. 2019

Keçe Mağarası Kazıları - 2018. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı* (2) : 537-554.

Yücel, M. 2019

Elbistan'da Nüfus ve Yerleşme. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş.

Recent Studies at Bilecik Gedikkaya Cave in Northwestern Turkey*

Bilecik Gedikkaya Mağarası'nda Son Çalışmalar - Kuzeybatı Türkiye

Deniz SARI**

DOI: 10.58488/collan.1333449

Keywords: *Western Anatolia, Middle Sakarya Valley, Gedikkaya Cave, Neolithic, Chalcolithic*

Gedikkaya Cave in northwestern Türkiye was occupied in several distinct periods. The Epipalaeolithic and Neolithic occupations coincide with 'cultural breaks' in which human populations appear to have been mobile for reasons that are still not fully understood, but which may have been associated with climatic events such those as following the Last Glacial Maximum (LGM) and the 8.2-kiloyear event. The cave may have served as a temporary or variable-term shelter for transient populations in these times. Finds from the Chalcolithic include evidence for household industry and mining activity, suggesting somewhat more settled populations or perhaps transhumance. In this article, the Neolithic and Chalcolithic settlements of Gedikkaya Cave are introduced.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Orta Sakarya Havzası, Gedikkaya Mağarası, Neolitik, Kalkolitik

Türkiye'nin kuzeybatısında yer alan Gedikkaya Mağarası birkaç farklı dönemde iskân edilmiştir. Epipaleolitik ve Neolitik dolgular, insan hareketliliğinin, tam olarak anlaşılabilen nedenlerle yoğunlaştığı, ancak Son Buzul Maksimum (LGM) ve 8,2 ka gibi iklimsel olaylarla ilişkili olabilecek 'kültürel kırılmalar' ile çakışmaktadır. Mağara, barınmak amacıyla bu dönemlerde geçici ya da değişen zamanlarda kullanılmış olabilir. Kalkolitik Dönem'e tarihlenen buluntular, besin üretimine ve madencilik faaliyetlerine dair kanıtlar içermekte olup, bu nedenle daha yerleşik nüfuslara veya belki de yaylacılığa işaret etmektedir. Bu makalede, Gedikkaya Mağarası'nın Neolitik ve Kalkolitik dönemlere ilişkin bulguları tanıtılmaktadır.

* Peer Review: July 17, 2023; Accepted: November 17, 2023

** Deniz SARI, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bilecik, Türkiye, deniz.sari@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2779-0757

Introduction

Gedikkaya Cave is located approximately one kilometre south-southeast of the town of İnhisar, in Bilecik Province, northwestern Türkiye. The district in which it lies is at the intersection between the Marmara, Aegean, and Black Sea zones, and was a buffer zone at the boundary between Bithynia and Phrygia in Antiquity. The cave is approximately 350 m above sea level on the northern slope of the rocky hill called İnkaya, which dominates the Sakarya (Sangarius) River valley (Fig. 1), and is located about 180 m from the river. On the slopes in front of the cave are the remains of a Hellenistic site, including a necropolis (Fig. 4a). About 500 m to its north are the remains of mediaeval structures. The cave was formed in Upper Jurassic and Lower Cretaceous limestone beds (Nazik *et al.* 2001: 57). In total, it is approximately 180 m in length, and its entrance, which faces north, is 6 m wide and 3.5 m high. The ceiling in the main gallery is between 15 and 20 m high and up to 30 m wide, and its floor is littered with collapsed stones, some of which exceed 10 m in length and appear to cover Palaeolithic material. This part of the cave is currently a habitat for bats. A natural funnel, which is largely blocked, provides some light and ventilation for the main cave. Close by are the entrances to two further caves, which contain numerous stalactites and stalagmites.

Figure 1. The location of Gedikkaya Cave

Exploration for phosphorite mining was undertaken in the cave in 1960, under the direction of Karl Heinz Rupprecht in the name of the General Directorate of Mineral Research and Exploration of Türkiye (MTA) (Rupprecht 1960). In 2001, a team headed by Lütfi Nazik visited the cave, again on behalf of the MTA, this time within the scope of the Central Sakarya Basin Natural Caves project (Nazik *et al.* 2001). However, the presence of archaeological material in Gedikkaya Cave was first observed and reported during the 2017 season of the Bilecik Province Archaeological Survey on the ‘Documentation of Cultural Heritage in Bilecik Province and its Districts’ (Sarı 2019: 444–446). Significant destruction was detected in and around the cave, due to illegal excavation. The 1960 report of the MTA observed that the fill in the entrance corridor was at least 50 cm thicker than it is today (Rupprecht 1960: 5), and it appears that layers probably belonging to the Late Chalcolithic have been lost.

Salvage excavations were begun in 2019 on behalf of the Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism, directed by the author under the auspices of the Bilecik Museum (Sarı *et al.* 2022, Sarı *et al.* 2023). They were carried out with the support of the Ministry, Bilecik Şeyh Edebali University, and the İnhisar Municipality.

The Stratigraphy

The cave was occupied during at least four distinct periods, ranging from the Epipalaeolithic to the Chalcolithic. A few items from the Hellenistic period show that residents from the nearby settlement occasionally visited the cave. According to calibrated radiocarbon dating results (Fig. 2), the oldest cultural layer belongs to the Epipalaeolithic period dating from the 15th and 14th millennia BC (14,495–14,121 calBC; 13,309–13,023 calBC at 2σ probability), and the most recent to the first half of the 5th millennium BC (4616–4456 calBC at 2σ probability) representing the Chalcolithic period. One of the analysed animal bone samples returned a date of 48,000 BP, suggesting that the cave was used well before the Epipalaeolithic, though it is unclear whether this sample can be attributed to a cultural layer. Radiocarbon dates have been found that suggest occupation during the 8th millennium BC, but no associated stratigraphic layers for this period have been found: 8th millennium material was mixed into higher layers via disturbance of the cave sediments. Accordingly, only three periods of occupation can be confidently identified.

The Neolithic Period (Layer 2)

Clay fill from the Epipalaeolithic, situated in front of the so-called ‘platform’, formed from limestone blocks that fell from the ceiling, was cut as a pit during the Neolithic period to a depth of 60 to 70 cm and a width of around 4 m (Fig. 4b). Two straight rows of stones were built into this pit, and a partition wall made of loaf-shaped clay blocks was placed between them.

Tübitak Lab. No.	Excavation Code	Material	Date BP	Cal BC (2σ)	Median Date BC	Level/Phase	Period	Climatic events	
2178	E11.13/7	Carbon	5711,31	4616-4456	4536	IA	Middle	Chalcolithic	
2179	E11.7/5	Carbon	5817,29	4729-4584	4656		Early/Middle		
2177	CD8.41B	Animal Bone	6054,31	5041-4879	4960	IB	Early		
2609	CD8.41/2A	Human Bone	6287,27	5316-5212	5263		Late		
HIATUS									
2176	CD8.40	Animal Bone	7023,33	5990-5831	5910	2A		8.2 ka Phase B (6300-6000 BC)	
2180	D7.9	Carbon	7339,32	6246-6077	6159				
HIATUS									
2365	GMK'19.41	Human Bone	7666,35	6591-6442	6499	2B1	Early	8.2 ka Phase A (6600-6300 BC)	
2366	GMK'19.42	Human Bone	7675,34	6593-6451	6508				
HIATUS									
1789	D7.1/1	Carbon	8129,35	7187-7046	7120	2B2	Initial	Neolithic	
HIATUS									
1790	D8.25	Carbon	8336,36	7520-7319	7409	2C	Aceramic		
1788	CD6.2/2	Carbon	8750,37	7946-7641	7780				
HIATUS									
								Younger Dryas (10900-9700 BC)	
								Bolling-Allerod (12700-10700 BC)	
2175	D7.8	Animal Bone	12677,43	13309-13023	13166	3	Epipalaeolithic	Palaeolithic	
1791	D9.8/1	Animal Bone	13493,49	14495-14121	14318				
?									Late Glacial Maximum /LGM (24500-18000 BC)
2174	D6.32	Animal Bone	50948,783	>48618	48000		Middle/Early Upper ?		

Figure 2. *The chronology and stratigraphy of Gedikkaya*

A second Neolithic context was unearthed in a large niche where the cave widens to the west (Fig. 4c; 5). The large niche may also have been used as a room for ritual purposes. The filling covering the entrance had petrified due to the calcinating effects of groundwater and has become indistinguishable from the stone of the cave wall. Thus, the room was not noticed during the first two seasons of excavation, only being discovered in 2021 during a sounding in trench D8, situated in front of the entrance.

The room measures approximately 3 × 2 m and its ceiling is about 10 m high. Its entrance faces south (Fig. 5). Radiocarbon analysis of animal bones (5990–5831 BC and 5041–4879 BC) and human bones (6593-6451 BC; 6591-6542 BC and 5316-5212 BC) found within suggest at least four phases of occupation. A few finds dating to the Hellenistic period were found in the upper layer, the most significant being a terracotta fragment representing Aphrodite and Eros (Fig. 9m). These were most likely thrown through the natural hole on the east wall after the room went out of use, began to fill with sediment, and the entrance was closed.

Among the finds from the Neolithic within the room were human and animal mandibles, at least two human skulls, ochre balls, anthropomorphic and zoomorphic figurines, flint blades, numerous hammer stones (some of which showed signs of having been burnt), and a copper needle. A pile of stones comprising at least five layers was found at

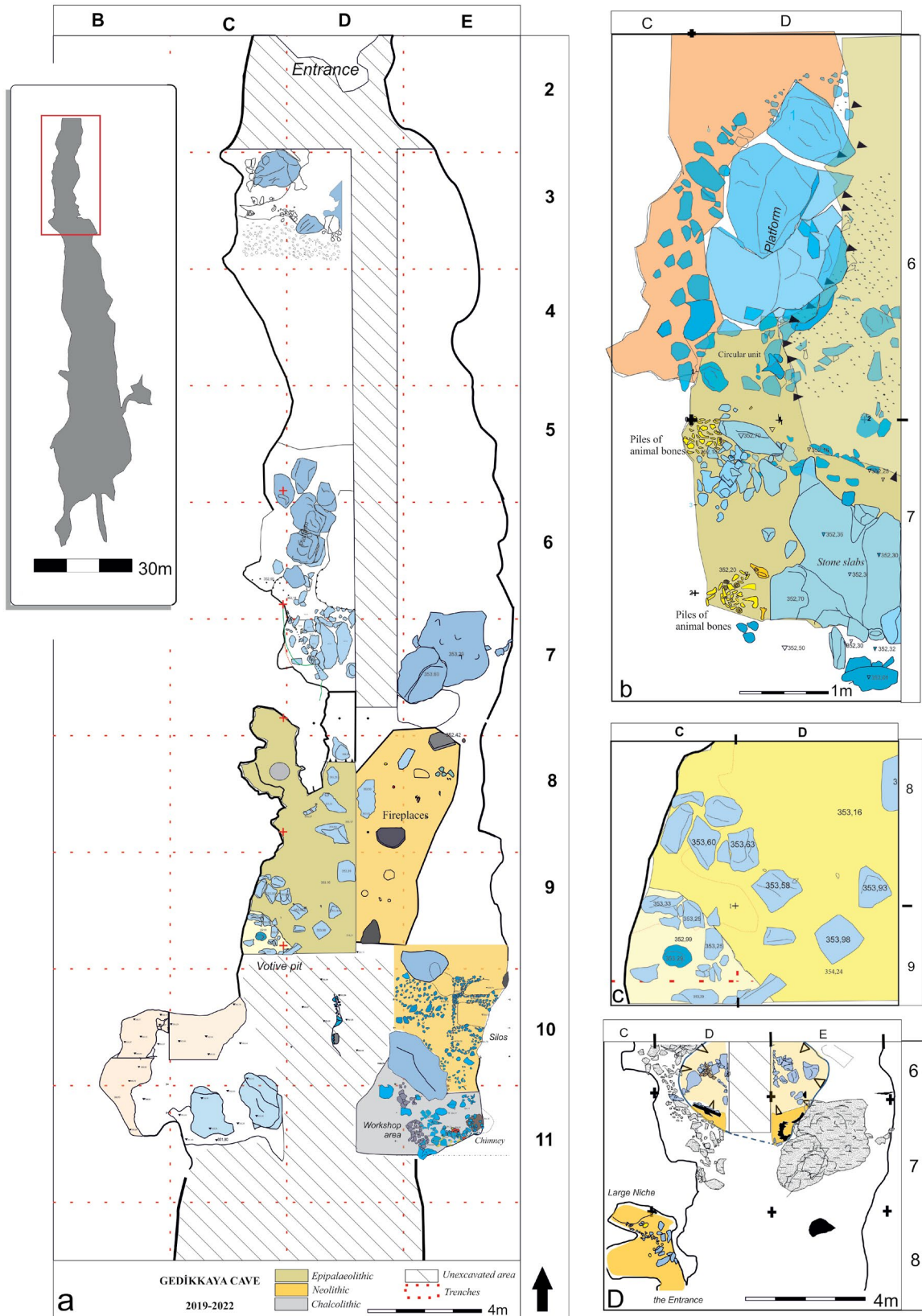

Figure 3. Plans of excavated areas at Gedikkaya

Figure 4. a. The Cave from the north, b. Cut clay fill, c. The main entrance corridor and the entrance of the large niche from the South (arrow) d. Silos belonging to the Chalcolithic Period

the back of the room. Under each layer were bones and on top of the pile was a human skull. Two figurines showing the eye sockets and mouth of a human head were found here, their features made with a pointed tool (Fig. 6a-b).

In a small niche on the western wall of the room was a mixed pile of human and animal bones, including a human skull fragment placed on a bed of seeds from a plant of the genus *Celtis* and the bones of small animals¹.

Initial assessments suggest that the remains of at least six or seven individuals were left in this room. Some of the seventy fragments so far examined bear traces of butchery, and some show signs of having been boiled. One of the skulls of an adult shows wounds caused by both a blunt and a sharp object that would likely have proved fatal. The absolute dating of the human bones with cut marks from two samples gave the results 6591-6442 and 6593-6451 calBC at 2 σ probability (Fig. 2). Preliminary analysis suggests that this is evidence of possible cannibalism². It is likely that aDNA analysis being conducted on one set of remains (Human G) will reveal more data. This case may have been related to a time of famine, though studies are ongoing and the damage may have been caused during a ritual.

¹ The analysis are still being undertaken by Yılmaz Selim Erdal at the Skeletal Biology Laboratory of Hacettepe University.

² Personal communication with Yılmaz Selim Erdal in November 2023.

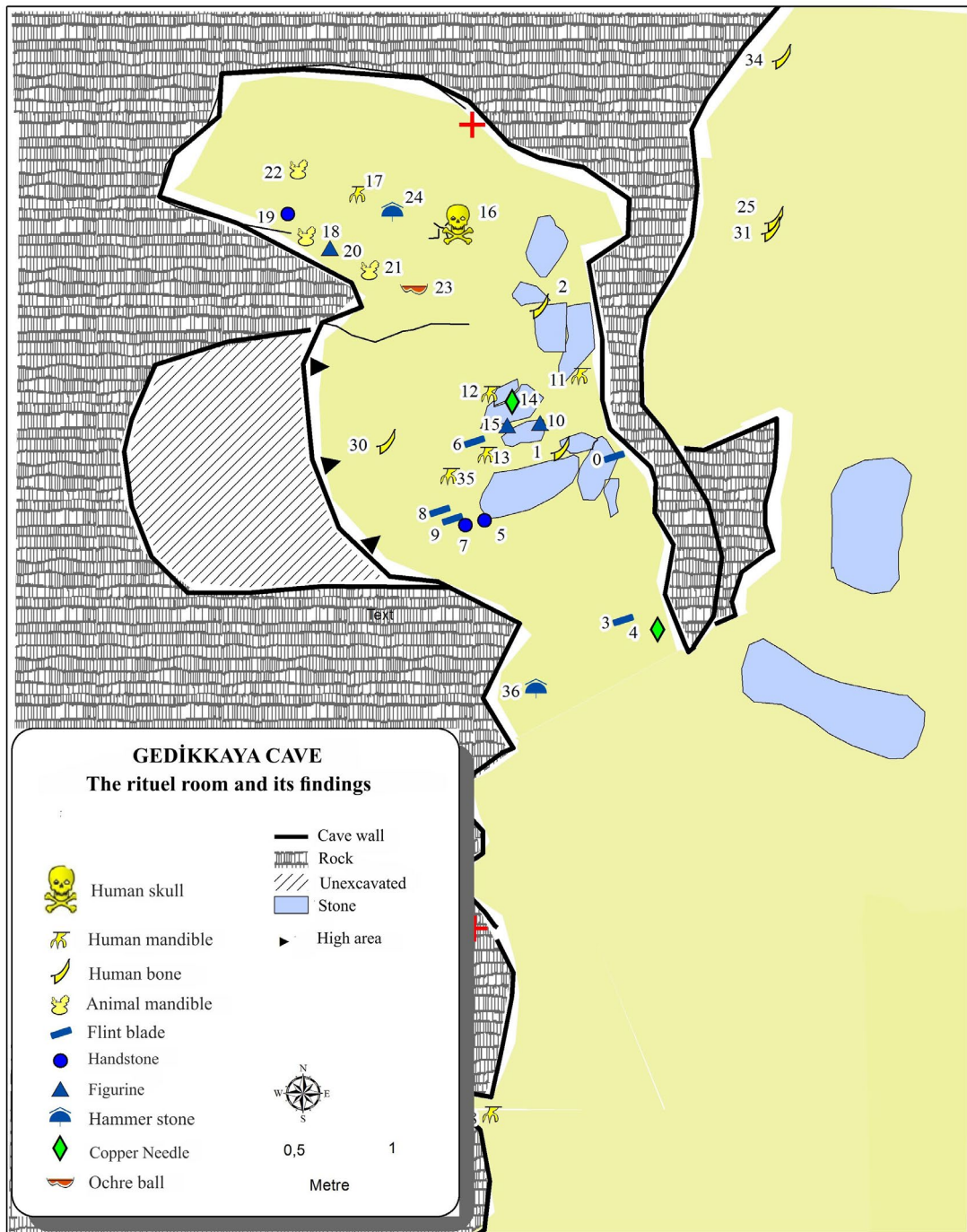

Figure 5. The large niche or 'ritual' room on the west wall

Figure 6. *Figurines from the ritual room*

The Chalcolithic Period (Layer 1)

Most of the architectural features in Gedikkaya Cave belong to the Chalcolithic Period. The earliest layer, Phase IB, is represented by hearths associated with living units and oval-shaped silos formed from small stones (Fig. 4d). The small size of the silos probably reflects use by one or, at most, a few families. They were found around 25 m from the cave entrance, in an area where daylight fades into semi-darkness and then darkness. There fireplaces are approximately 2 m apart (Fig. 3a). A natural chimney in the wall around 40 m from the cave entrance, where the main gallery begins, would have provided ventilation.

A workshop area was situated below this chimney. A row of stones built between the cave wall and a limestone block that had fallen from the ceiling probably served to isolate the workshop area from the main gallery. A small hearth was unearthed just beneath the chimney along with many objects found *in situ*, including bones, bone tools, grinding stones, blades, potsherds, metal needles, amulets, spindle whorls (Fig. 9a), red and yellow

ochre balls, and a basalt grinding stone with ochre powder still on it (Fig. 9e) that was apparently used to pound red pigments. Numerous animal bones were found along the northern wall of the workshop area: the bases of walls throughout the cave were used for refuse disposal. Continuing archaeozoological studies³ suggest that a significant proportion of the sheep and goats in Gedikkaya in this period died in late spring and summer, according to analyses of aging based on epiphyseal fusion and tooth wear. It is thus possible that the cave was occupied during the spring and summer times during the Chalcolithic.

The Pottery

Perhaps surprisingly, the pottery groups found in the Neolithic layers contain features from both the Fikirtepe and Pre-Fikirtepe Neolithic cultures characteristic of northwestern Anatolia. Among the finds are ceramics that can be associated with cultures of the Balkans, the Caucasus, the Mediterranean basin, and southeastern Anatolia. The earliest known pottery from the cave was found only in small quantities, in contexts dated to around 7100 BC. It has a light brown surface, homogeneous paste with white grit inclusions, a sandy texture, a low degree of firing, and a very fragile structure (Fig. 7).

Figure 7. *The earliest pottery from Phase 2B2*

Dark-faced wares are predominated in Late Neolithic (Phase 2A) and Early Chalcolithic (Phase IB) layers; Most were red and black-burnished. In Phase 2A, although bright red and thin-walled types were less common, and black-topped styles were encountered (Fig. 8a: 1–2). Decorations include impressed (Fig. 8a: 3–8), incised and relief bands (Fig. 8a: 21–26). Micaceous, coarse, uncoated wares were also found, with incisions (Fig. 8a: 11–14) and worm- or knob-like relief decorations (Fig. 8a: 9–10, 15–16, 19–20) that

³ Archaeozoological studies are still being undertaken Can Yümni Gündem from Batman University.

Figure 8. *The Neolithic and Early Chalcolithic Pottery from Gedikkaya*

are characteristic of forms which appeared in the late 7th and early 6th millenniums BC (Phase 2A; around 6200-5800 BC) and continued in Phase IB (around 5500-5000 BC).

That said, most the pottery recovered in the cave was white painted (Fig. 8b). Pottery with white paint on brown and black surfaces was created over a long period; it appears sparsely in Phase 2A (Late Neolithic) and becomes common from the Phase IB (Early Chalcolithic). Afterwards, white painting is mostly seen on black surfaces, and occasionally on rolled-rim bowls.

Small Finds

The small finds in the cave, most of which were recovered from Phase IB, were diverse, and include blades, scrapers, flat axes, spindle whorls, pierced ceramics, awls, needles, peelers, marble vessels, and grinding stones made from a variety of raw materials. The

finds attest to numerous household industries, including weaving, woodworking, and leatherwork (Figure 9a–i). Early Chalcolithic mining is demonstrated by the presence of copper needles, a malachite ingot, and a malachite bead (Fig. 9c). A clay head (Fig. 9k) and the upper body of a marble ‘Killia’ figurine (Fig. 9a) suggest interactions with the Aegean world, especially the Cyclades.

Conclusions

The sparse Neolithic finds seem to indicate short-term occupation of Gedikkaya cave in a period that coincides with the so-called ‘8.2-kiloyear event’, in which global cooling peaked. Many sites in western Asia were abandoned around this time (Weninger *et al.* 2014: 13–14), as some communities became mobile in order to escape the severe environmental conditions associated with the climatic event. Gedikkaya Cave would have been a suitable,

Figure 9. Selected small finds from Gedikkaya Cave

if perhaps temporary, stopping point.

Industries such as weaving, woodworking, animal husbandry, and mining in the Chalcolithic Period suggest that the environment was more stable than it was in the Late Neolithic. It is possible that the cave was used as a highland (Turkish *yayla*) retreat from the hot and dry summers typical of the Mediterranean microclimate that followed the 8.2-kiloyear event.

The periods in which Gedikkaya Cave was inhabited coincide with ‘cultural breaks’ – with circumstances not associated with nearby cultural entities – for reasons that are not fully determined but which seem to be largely associated with climatic events. Settlement activity in the cave seems to be related to interregional or semi-annual human mobility, in which the cave was a place of shelter, security, and accommodation for transient populations. Gedikkaya (and similar locations) may have been a conduit by which newcomers from distant lands merged with local groups, inexorably leading to the emergence of new cultural identities.

Acknowledgements

I express my sincere thanks and gratitude to R. Gareth Roberts for his valuable advice and editorial help with the manuscript. Preliminary assessments on archaeozoological material are made by Can Yümni Gündem and his team and anthropological assessments are made by Yılmaz Selim Erdal, I express my sincere thanks and gratitude for their contributions.

I am grateful to the Bilecik Şeyh Edebali University Research Foundation for supporting the Neolithic Keçiçayırı excavation project and the Experimental Archaeology program (2017-02. BŞEÜ.04-05 and 2019-01.BŞEÜ.04-04, respectively), both of which contributed to research in Gedikkaya Cave.

Bibliography

- Nazik, L., Törk, K., Acar, C., Özel, E., Mengi, H., Aksoy, B., Tuncer, K., Güner, İ.N., Ekmekçi, M., Başal, A. 2001**
Orta Sakarya Havzasının (Eskişehir ve Bilecik Doğusu) Doğal Mağaraları. *MTA Raporu*, Derleme No: 10420, Ankara.
- Rupprecht, K. H., 1960**
İnhisar civarındaki Gedikkaya mağarasında bulunan fosforit zuhurunun etüdü. *MTA Raporu*, Derleme No: 02770. Ankara.
- Sarı, D. 2019**
Bilecik İli 2017 Yılı Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 36/1: 439–454.
- Sarı, D.-H. Küçükaydın, H., Mean, E., Konuk, T., Şimşek, T., Şahin, F., Arslan, F., Dengiz, O., Akyol, Ş. 2022**
Gedikkaya Mağarası Kurtarma Kazıları 2019-2020 Yılı Çalışmaları. *2019-2021 Yılı Kazı Çalışmaları* 1, A. Özme (ed.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ana Yayın No: 3714/1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No: 192/1, Ankara: 7-18.
- Sarı, D., Küçükaydın, H., Kocabaş, Ö., Yazmacı M. N., Aras, Y., Kütük H., Patan, A. B. Aladağ, H., Atilla, A. 2023**
Gedikkaya Mağarası Kurtarma Kazıları 2021 Kazı Yılı Çalışmaları. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı* 2: 103-118.
- Weninger, B., Clare L., Gerritsen F., Horejs, B., Krauß, R., Linstädter, L., Özbal, R., Rohling, E. J. 2014**
Neolithisation of the Aegean and Southeast Europe During the 6600–6000 cal BC Period of Rapid Climate Change. *Documenta Praehistorica* 41:1–31.

Klepini-Troulli: A Coastal Neolithic Settlement in Cyprus and Possible Mainland Interactions*

Klepini-Troulli: Kıbrıs'ta Bir Kıyı Neolitik Yerleşimi ve Olası Anakara Etkileşimleri

Erge YURTDAS** - Müge ŞEVKETOĞLU***

DOI: 10.58488/collan.1327927

Keywords: Cyprus, Klepini-Troulli, Halaf Related Sites, Late Neolithic Period, Painted Pottery

This article provides a comprehensive reassessment of the Klepini-Troulli settlement located in Northern Cyprus. The study incorporates previous excavation findings and newly collected data from a survey conducted in 2004. The objective of this research is to reconcile the settlement's cultural significance within both the island's and the surrounding mainland's chronologies. There is a debate on whether Cyprus was influenced by the dominant culture on the mainland during the Late Neolithic Period or if it developed independently. During this period, Painted Wares were utilized in various regions from the 7th and 6th millennia BC, demonstrating cultural continuity. However, due to the isolation of the island, these developments occurred later on Cyprus than on the mainland. Further research may shed light on the Late Neolithic Period and the neighbouring cultures.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Klepini-Troulli, Halaf ilişkili Yerleşmeler, Son Neolitik Dönem, Boyalı Çanak Çömlek

Bu makalede, Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan Klepini-Troulli yerleşimi, eski kazı sonuçları ve 2004 yılında yapılan yüzey araştırmasından elde edilen yeni veriler doğrultusunda yeniden değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yerleşme, hem ada içindeki kronoloji hem de çevre anakara kronolojisi ile kültürel olarak bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Buna bağlı olarak Kıbrıs'ın Son Neolitik Dönem'de, anakarada gözlenen baskın kültürün bir parçası mı, yoksa bağımsız gelişen bir kültür olup olmayacağı tartışılmaktadır. MÖ 7 ve 6. bin yıllarına ait boyalı çanak çömleğin çeşitli bölgelerde gözlenmesi, kültürel sürekliliği ortaya koymaktadır. Ancak ada izolasyonu nedeniyle Kıbrıs, bu gelişmeleri biraz geç takip edebilmiştir. İlerleyen araştırmalar, Kıbrıs'taki Son Neolitik Dönem'e ve çevre anakaralardaki kültürlere ışık tutabilecek niteliktedir.

* Peer Review: July 15, 2023; Accepted: October 20, 2023

** Erge YURTDAS, İstanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Archaeology, Prehistoric Archaeology, Fatih, İstanbul, Türkiye, Orcid: 0000-0003-4516-8790

*** Müge ŞEVKETOĞLU, Cyprus International University, Centre for Archaeology, Cultural Heritage and Conservation Nicosia, North Cyprus, Orcid: 0000-0003-1371-1234

Introduction

While our understanding of the early prehistoric periods of north Cyprus is somewhat restricted, the information we have indicates a wealth of diverse cultural groups that inhabited the island. Regarded by numerous experts as a link between the Levant and Anatolia, Cyprus has been home to various communities and cultures throughout its history (Şevketoğlu 2006; Özdoğan 2011; Knapp 2013; Peltenburg, Wasse 2004). Until fairly recently, it was widely believed that Cyprus was geographically close to the mainland but isolated from the surrounding cultural regions, resulting in a lack of consistent and comprehensive data regarding any direct interaction before the Bronze Age (Knapp *et al.* 1994; Knapp 2015: 25). Recent research and excavations have revealed substantial evidence of interaction between Cypriot, Anatolian, and Levantine cultures before the Bronze Age (McCartney, Peltenburg 2000; Şevketoğlu 2000; Guillaine, Briois 2001; Todd 2005; Moutsiou 2018). In the last fifty years, studies on the prehistory of Cyprus have been deemed “revolutionary” (Swiny 2001). While evidence of the genus *Homo* on Cyprus during the Paleolithic Age is limited to surveys and some excavations (Vita-Finzi 1973; Ammerman 2020; Strasser *et al.* 2016; Yurtdaş, Özerenler 2021), it is important to consider the possibility and significance of such findings, particularly in comparison to other island societies in the Mediterranean with Paleolithic discoveries. Recent surveys have shown potential Paleolithic sites on the north of the island, where archaeological research has long been dormant (Yurtdaş, Özerenler 2021). However, until these sites are excavated and their temporal contexts confirmed with C14 from archaeological contexts, caution must be exercised in our approach to understanding the Paleolithic Age in Cyprus.

Evidence of human presence on Cyprus dates back to the Late Epipaleolithic Period (11,000–9000 BC), with the earliest findings coming from the Akrotiri-Aetokremnos rock shelter in the south of the island. The remains of extinct endemic dwarf elephant and pygmy hippopotamus, along with manufactured stone tools, were discovered in context at Aetokremnos (Simmons 2001, 2012). Another early site, Vretsia-Roudias, has also been dated to the Late Epipaleolithic and PPNA (Tsakalos *et al.* 2021). Settlements from the Early Neolithic Period (PPNA-PPNB-Khirokitian), such as Agios Tychonas-Klimonas, Agia Varvara-Asprokremnos, Kissonerga-Mylothkia, and others, provide further evidence that fills the gap between the Akrotiri and Khirokitia Cultures. These findings have helped to establish the chronology of Cyprus, with the Khirokitia Culture maintaining a prominent position (McCartney 2010; Simmons 2012; Şevketoğlu, Hanson 2015; Simmons *et al.* 2018; Tsakalos *et al.* 2021).

The Khirokitia-Vouni settlement is a remarkable archaeological site in Cyprus, dating back to roughly 7000 BC (Swiny 2001). During the time of its discovery, the site held great significance as the earliest known Neolithic settlement on the island, despite being established later than those on the mainland. Although the settlement shared similar subsistence practices with the mainland PPNB, it displayed a unique and independent

culture that developed within the dynamics of the Eastern Mediterranean region. The settlement's roots can be traced back to Anatolian and Levantine regions through colonists in the PPNA and PPNB. However, it is worth noting that this unique culture was not solely a result of geographical isolation, but rather a culmination of economic and social adaptations to Cyprus's natural environment and resources over time. As such, Khirokitia offers valuable insight into the social structure of Cyprus during this period and serves as a testament to the adaptability and ingenuity of its inhabitants (Rainbird 2000; Le Brun 2001).

In recent decades, our understanding of early human settlements on the island of Cyprus has significantly evolved. While initial visits during the Akrotiri phase were sporadic, the discovery of Neolithic settlements predating those at Khirokitia (which date back to 9000-7000 BC) has shed new light on the island's history. Notably, the C-PPNA and C-PPNB settlements in Cyprus were contemporaneous with those on the mainland, suggesting that Cyprus did not develop in isolation. This discovery has effectively closed the gap in our knowledge of early Cypriot settlements (Steel 2004; Simmons 2012: 82).

Extensive excavations and surveys conducted in the early 1990s helped fill the unexplained chronological gap between Aetokremnos and Khirokitia. While the extent of acculturation with the mainland surrounding Cyprus was previously underestimated, recent findings have led to a revision of this perspective. The increase in the number of Cypro-PPNB settlements with animals of Levantine and Mesopotamian origin, as well as settlements with Central and Eastern Anatolian obsidian, indicates a greater degree of interaction than previously thought (Şevketoglu 2000; Guillaine, Briois 2001; Simmons 2001; Vigne *et al.* 2011).

Between 4400-3900/3700 BC, the Late Neolithic Period (Pottery Neolithic) emerged in Cyprus, marking the end of the Early Neolithic Period (Clarke 1992: 3, 2001: 69; Clarke *et al.* 2007). The introduction of pottery allowed for the discussion of a subsistence economy centred around agriculture, animal husbandry, and the intense continuation of hunting (Croft 1991: 69; Clarke 2001: 65-66; Boness *et al.* 2015).

During the Late Neolithic Period in Cyprus, there were two distinct types of settlements. The first were medium-sized settlements, such as Philia-Drakos A, Ayios Epiktitos-Vrysi, Sotira-Teppees, Kandou-Kouphouvounos, and Paralimni-Nissia, where architectural remains were discovered. The second type of settlement had no architectural remains but relied on data from pits, such as Dhali-Agridhi, Klepini-Troulli, Kalavassos-Kokkinoyia, Mari-Paliembeli, Khirokitia-Vounoi, and Kalavassos-Tenta. Pottery production emerged in Cyprus later than in Mesopotamia, Levant, and Anatolia. The reason for this delay could be due to preference, lack of technical knowledge, or the island's isolation. Despite some technological, typological, and stylistic differences from pottery found on the mainland, Cypriot pottery is primarily a part of the Neolithic Culture in the Eastern Mediterranean Region (Clarke *et al.* 2007: 61-63; Peltenburg 2014). Although there are similarities and differences with surrounding cultural regions, it is still challenging to

discuss data indicating direct contact with the mainland during the Late Neolithic Period.

The coastal Neolithic settlement of Klepini-Troulli (henceforth Troulli), located on the northern shores of Cyprus close to the Anatolian coast, offers valuable insights into the evolution of human societies on Cyprus from the Early Neolithic to the Late Neolithic Period. Troulli was first reported by R. de Bunsen and later excavated in the 1930s by the Department of Antiquities in Cyprus, led by P. Dikaios (Dikaios 1935). Unfortunately, the settlement was found to have been destroyed by erosion, looting, and other environmental factors. Despite these challenges, a trial excavation was carried out in 1935 and subsequently followed by further excavations in three areas in 1941, which uncovered important architectural remains of the settlement. In order to better understand the stratification of the site, a deep sounding of 5.4m was conducted on the southern slopes of the hill (Dikaios 1961b).

The Location, Environmental Setting and the Present State of Troulli

The settlement of Troulli is situated 15 km to the east of Kyrenia/Girne, previously recorded within the borders of Klepini/Arapköy village, and currently, it is located within the Platimatis/Gözübüyük locality, inside the boundaries of the Teknecik Electric Power Plant. This location features small streams flowing on both the east and west sides of a conical hill that protrudes from the coast, as noted by Dikaios in 1961. The southern part of the hill boasts a valley that reaches the foothills of the Kyrenia Range. Additionally, two bays on the east and west protrude towards the sea, with the eastern bay appearing like a natural, small anchorage in its current form (Dikaios 1961b).

The site has suffered significant damage over time due to two main factors. Firstly, its position, exposed to the sea, has left it vulnerable to marine impacts, which have eroded its fragile geological formation. As previously noted by Dikaios, erosion has been a persistent issue for the site. It is highly likely that the original settlement once occupied a broader area in prehistoric times but has since been eroded and submerged by the sea. Secondly, the construction of the Power Plant in 1995 and subsequent activities in the area have caused further damage to Troulli. As depicted in Figure 1, the construction of two circular gas stations near the site, which require further archaeological research, has also hindered our understanding of the original size of the settlement.

Klepini-Troulli Settlement

The earliest phase of Troulli dates back to the Early Neolithic Period (Khirokitian), referred to as Troulli I. Artefacts such as flint flakes, bone tools, obsidian blades, and fragments of stone vessels were discovered between depths of 5.4 -3.6 meters. No pottery was found, leading to the term “Aceramic Neolithic” for this phase. However, pottery was unearthed

Figure 1. Map showing the location of the Troulli site and the Electric Power Plant.

in deposits above 3.6 meters, assigned to the Late Neolithic (Pottery Neolithic), known as Troulli II. While Dikaïos suggested that the Early and Late Neolithic strata were continuous (Dikaïos 1961b), Peltenburg's interpretation (Peltenburg 1979: 21, 26), based on Watkins's findings (Watkins 1973), indicates a sterile layer between the two strata, suggesting a break rather than continuity between the two periods.

Upon examining the early layers of Troulli, similarities with Khirokitia can be observed (Peltenburg 1979: 24). This suggests that the Khirokitia Culture was widespread and homogenised throughout the island. When considering the cultural material and context present on the island, it can be inferred from the relative chronology and stratification that Early Neolithic and Late Neolithic layers exist in Khirokitia-Vouni, Kalavassos-Tenta, and Klepini-Troulli. Nevertheless, there is no indication of the continuity between these two periods in any of the settlements (Stanley-Price 1975: 72). Unfortunately, there are no radiocarbon results available for the Troulli settlement. However, two sherds collected from the surface survey were subjected to thermoluminescence dating. The results indicate that the sherds were from the end of the Late Neolithic Period sequence, specifically dated to 3860 ± 480 BC and 3570 ± 445 BC. It is important to note that since the samples were collected from the surface, the context is not entirely clear, and the storage conditions of the sherds prior to analysis are unknown. Therefore, the thermoluminescence

results for the Troulli settlement cannot be considered reliable at this time (Clarke *et al.* 2007: 19-20).

During the excavation in area C, a circular architectural feature with stone foundations was discovered approximately 40 cm below the surface soil. Unfortunately, a significant portion of the structure was damaged (Dikaios 1961b: 63). The shape of the feature was extended to the east and west, resulting in an ellipse. The foundations were constructed using sandstone, and the maximum preserved wall height is 50 cm. Based on the pillars carrying the superstructure and remains pointing to the middle pillar, it is believed that the building had a stone foundation, and the superstructure was likely wattle and daub plastered with mud brick (Dikaios 1961b: 64-66). The wattle and daub tradition found at Troulli is consistent with Parekklesia-Shillorokambos A-B (8200-7500 BC) (Guillaine, Briois 2001: 37). At area C's summit, four irregular structures and traces of a central system separated from these structures by narrow passages were discovered. This central structure is at least 25 square meters (approximately 8 meters in diameter) and represents one of the largest Neolithic structures on the island (Fig. 2) (Peltenburg 1979).

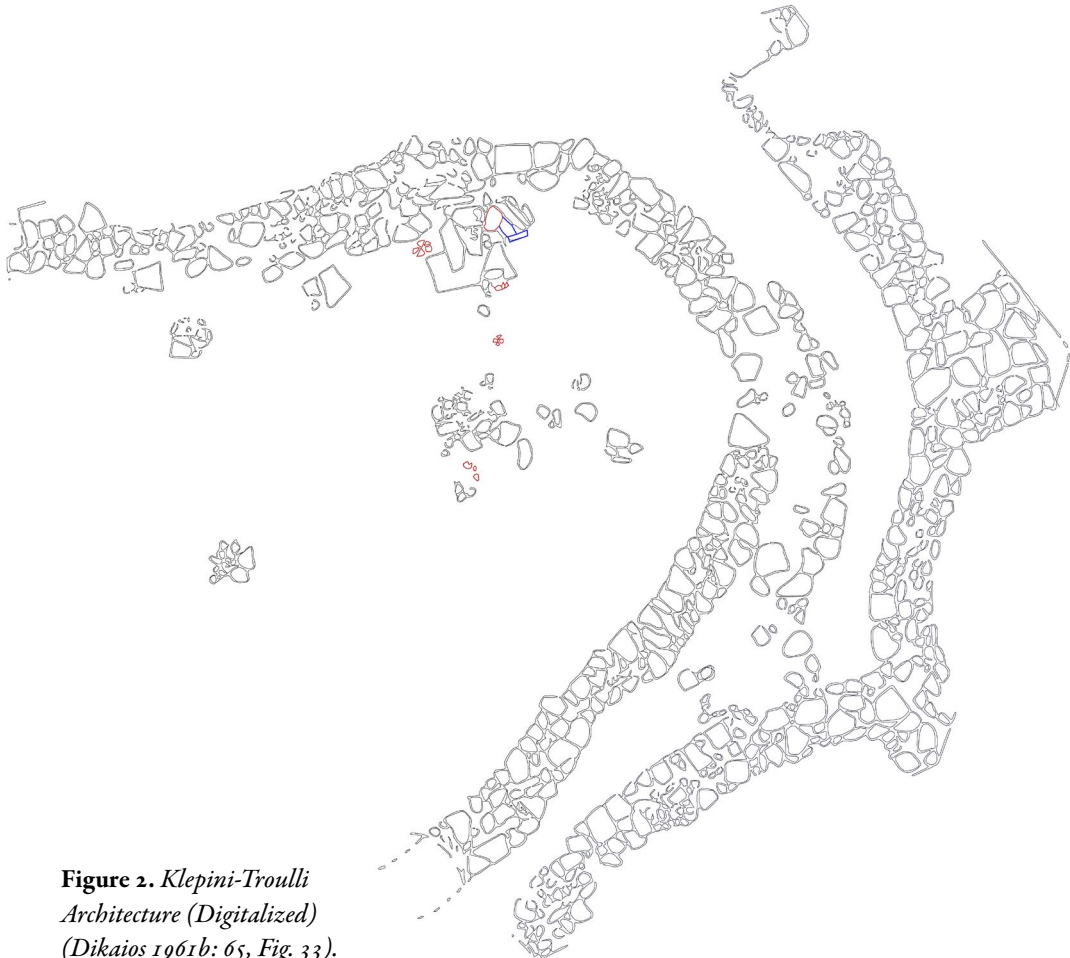

Figure 2. *Klepini-Troulli Architecture (Digitalized)*
(Dikaios 1961b: 65, Fig. 33).

The discovery of the Troulli I settlement, which is estimated to date between the 7th and 4th millennium BC, is in line with other Khirokitia Culture sites discovered on the island. Although it is still uncertain how far the settlement spread, it is believed that the inhabitants might have migrated from the hill to the surrounding plain. This suggests that the residents tended to expand beyond the summit structures and slopes.

According to the report by Dikaos (1961b), the earliest pottery discovered in the Troulli II settlement was found 3.6 meters below the surface. The pottery consisted of four distinct groups: Red Lustrous Ware, Red on White Ware, Plain White Ware, and Black Lustrous Ware (Dikaos 1961b: 67). However, it is worth noting that the red-on-white ware group dominates the collection. Upon careful examination of the artefacts retrieved from the settlement, it appears that Dikaos's identification of four distinct ware groups may have led us astray due to the size of the fragments. Peltenburg (1979) suggests that the so-called Plain White pieces may be unpainted parts of the red-on-white painted pottery. Additionally, the sherds known as Black Lustrous could be the result of unintentional errors that occurred during the firing process for the red-on-white group. While not all shapes and forms are present in other settlements on the island, flat-bottomed bowls and cylindrical-necked pots are quite common (Dikaos 1961b: 67). At Troulli II, circular motifs were dense between depths of 3.20-1.60 meters, but as we move closer to 1.60 meters below the surface, we see a shift towards decorations made with thin lines and multi-brush techniques (Peltenburg 1979).

Material and Methods

The Troulli settlement is currently located within the boundaries of the heavily secured Teknecik Power Plant. Visiting the site requires a permit and strict supervision by officials due to the high level of security in the area. Additionally, time constraints limit the amount of intensive fieldwork that can be conducted at the location. The objective of this paper is to reposition Troulli's chronology in Cyprus and evaluate its connection with the mainland's chronology. This will be achieved by re-evaluating the excavation results published by Dikaos (1961b) and comparing the interpretations made by Peltenburg (1979) and Watkins (1973). Additionally, new surface material obtained from a 2004 survey will be incorporated to support the already established knowledge. To provide comparative data, Neolithic sherds from the Istanbul University Prehistory Laboratory Collection (previously unpublished) will be included. Based on current knowledge of Cyprus's prehistory, Troulli and the Late Neolithic Period will be discussed within the cultural chronology and the other settlements it may have interacted with on the mainland. The newly introduced pottery data from the Late Neolithic Period will be analyzed technologically and stylistically.

In 2004, Şevketoglu conducted a survey and gathered 45 sherds, ten flint specimens, and one broken perforated disk from the surface (Fig. 3-6). Of the ceramic materials

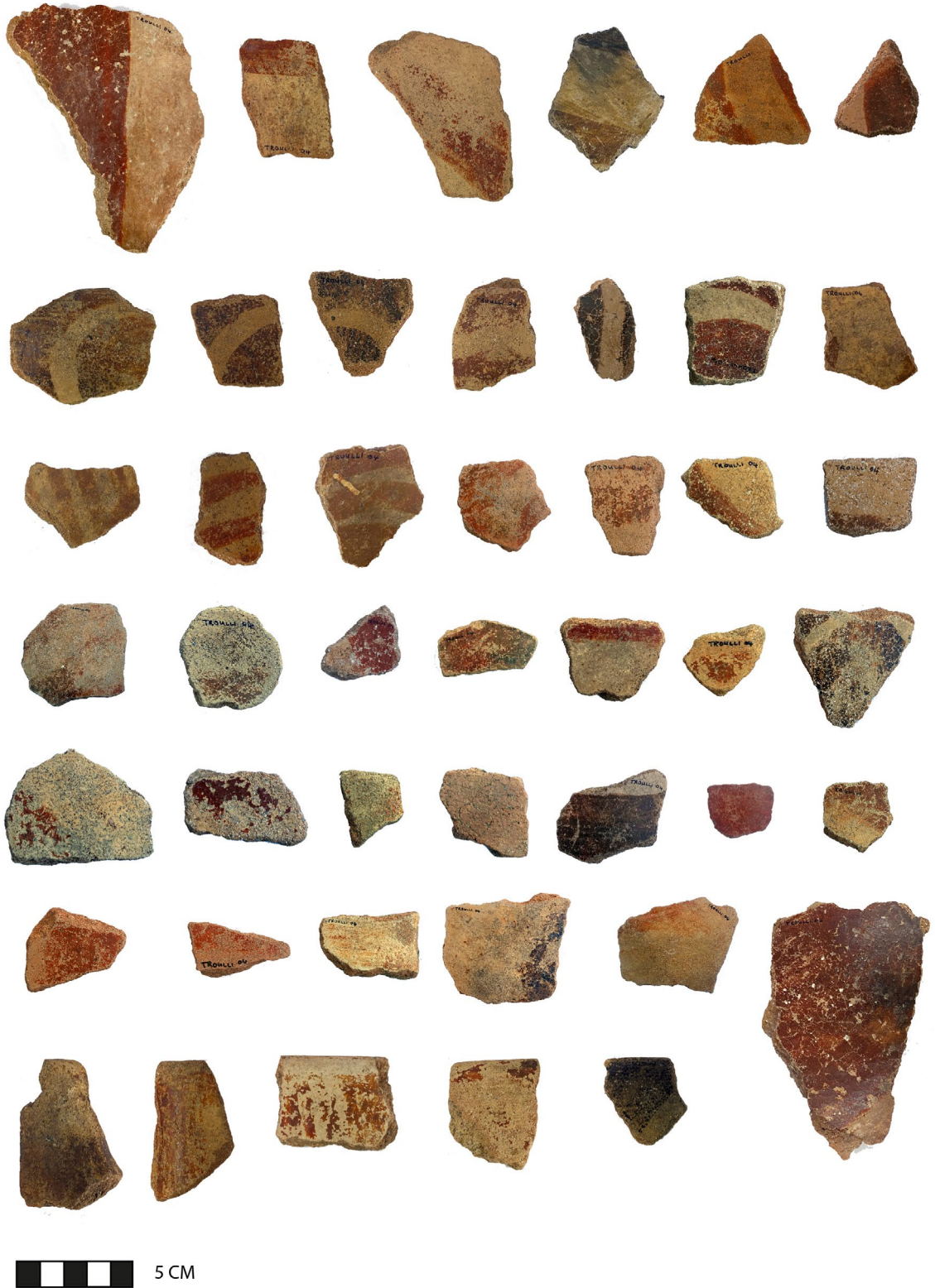

Figure 3. *Klepini-Troulli sherds from the 2004 survey.*

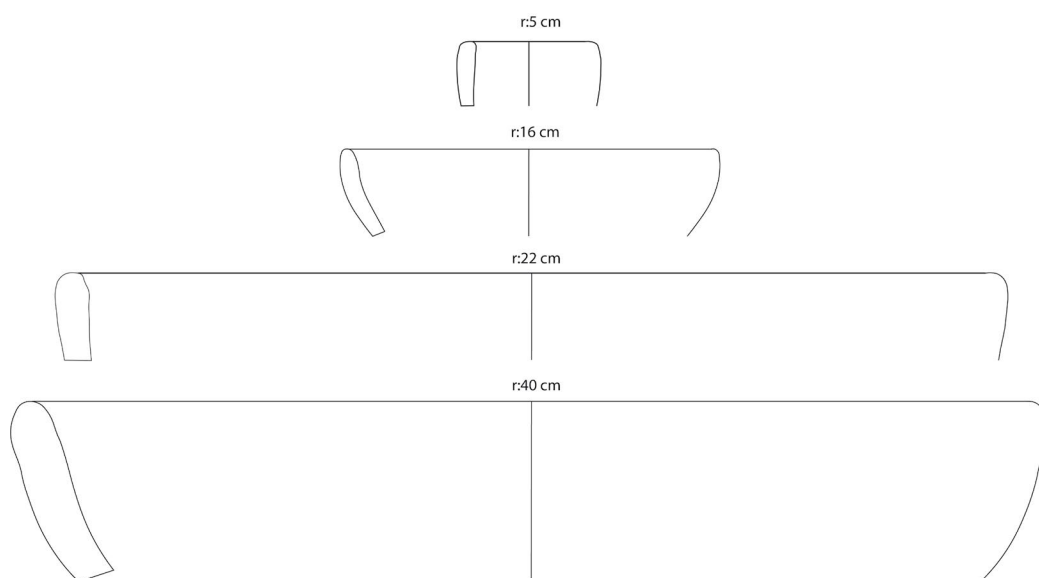

Figure 4. *Klepini-Troulli open form rims from the 2004 survey.*

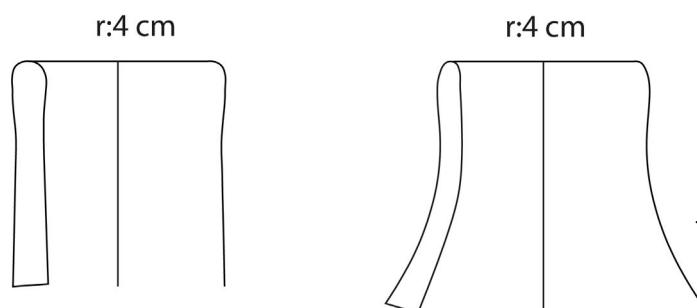

Figure 5. *Klepini-Troulli closed form rims from the 2004 survey.*

Figure 6. *Klepini-Troulli perforated disk from the 2004 survey.*

Figure 7. *Troulli painted pottery (Digitalized) (Dikaios 1961b: 69, Fig. 35; Peltenburg 1979 Fig. 1).*

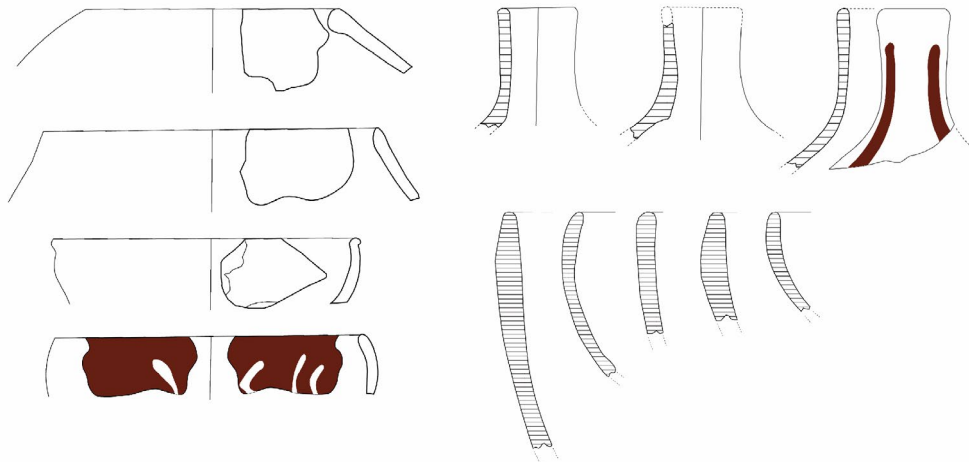

Figure 8. *Troulli rims (Digitalized) (Dikaios 1961b: 69, Figure 35; Peltenburg 1979 Fig. 2).*

collected, 43 belong to the painted ware, while two are from the undefined ware group. As per the Late Neolithic Pottery tradition in Cyprus, these two undefined sherds are regarded as unpainted parts of the painted pottery. The pottery sherds are hand-shaped and made of light brown clay mixed with sand, small gravel, organic additives, and sea-shells. They indicate medium firing quality and are friable likely due to uncontrolled temperature during preparation. The decorations typically feature thick broad bands and intertwined-filled circles. Despite meticulous decoration and surface treatments, microscopic analysis of the collected material reveals coarse paste-type ware groups. However,

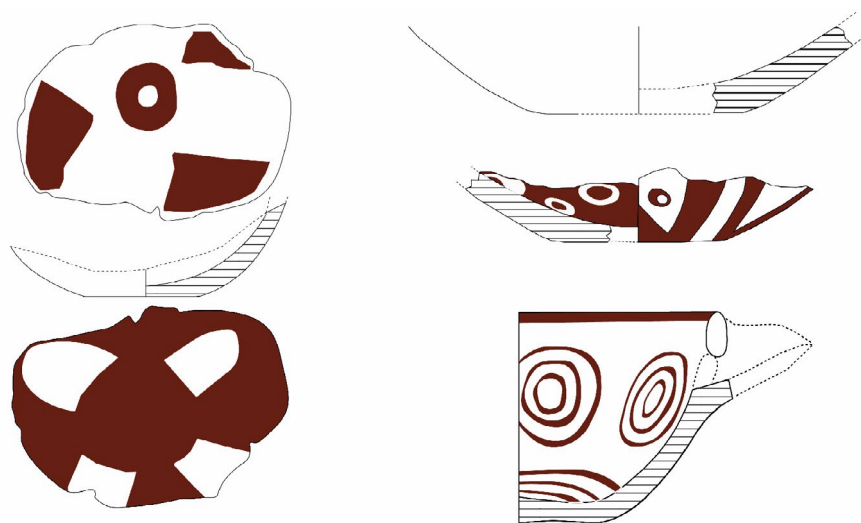

Figure 9. *Troulli bases (Digitalized) (Dikaios 1961b: 69, Fig. 35; Peltenburg 1979 Fig. 1).*

the surface treatment provides a fine appearance without requiring much effort.

Consistent with findings from previous research, the settlement reveals evidence of coarse ware, monochrome, and painted ware. Various vessel shapes are present, including spherical and hemispherical bodies, necked jars, and open, closed, and bridged mouths. Notably, bow-mouthed forms evolve into straight-mouthed and hole-mouthed shapes over time, as illustrated in Figures 7, 8, and 9.

In the Troulli material, a broken perforated disc was discovered (as seen in Fig. 6). This piece is evidence of the reuse of broken pottery, which is a common phenomenon in modern times and has significant economic, political, and social impacts on both individuals and society as a whole. As pottery production became more widespread, it became increasingly common to encounter examples of reused broken pieces, often identified by their easily distinguishable perforations as weights or spindle whorls. Spindles have been found in various regions, including Mesopotamia, Syria, and Anatolia, since the end of the 7th millennium BC. In the Proto-Hassuna phase, many settlements like Kültepe, Boueid II, Kashkashok II, Telul eth-Thalathat I, Tell Sotto and Umm Dabaghiyah produced pottery with holes in the middle as well as biconical spindle whorls (Kirkbride 1972; Fukai *et al.* 1974; Suleiman, Nieuwenhuys 2002; Nishiaki, Mièrè 2005; Marro *et al.* 2019; Petrova 2019). This tradition was also observed in Tell Hassuna, Yarim Tepe I, Shimshara, Kharabeth Shattani, Tell es-Sawwan, Matarrah, and Choga Mami, among others (Lloyd, Sayar 1945; Oates 1969; Mortensen 1970; Rooijakkers 2012: 101-103). Almost all Halaf settlements, such as Tell Arpachiyah, Tell Halaf, and Kharabeh Shattani, also produced similar items (Mallowan, Cruikshank Rose 1935; Oppenheimer 1943; Campbell 1995; Rooijakkers 2012). In Anatolia, finds made of stone, clay, and pottery sherds interpreted as spindle whorls have been documented in Çatalhöyük, Hacilar, Kuruçay, Yumuktepe

(Garstang 1953; Mellaart 1962, 1970; Duru 1994; Rooijackers 2012: 101-102). Perforated clay discs, commonly found in Neolithic settlements on the mainland, were also prevalent in Cyprus from the Late Neolithic to the Chalcolithic Period, primarily in Khirokitia, Ayios Epiktitos-Vrysi, and Kissonerga-Mosphilia, among other areas (Knapp *et al.* 1994). Perforated discs are often referred to as spindle whorls, but they could also have other uses, such as game and counting pieces, identification markers, ornaments, lids, or plugs (Gibbs 2008: 89).

Similar pottery products can be observed in both Troulli and Ayios Epiktitos-Vrysi, finished with relief decoration as depicted in Figure 10. This type of relief decoration is commonly found in culturally contemporary sites on the surrounding mainland and has been prevalent in Cypriot archaeology since the Chalcolithic Age. While some items from the mainland were experimented with on Cyprus during the Late Neolithic Period, they were not widely utilized based on the quantity recovered from the settlement.

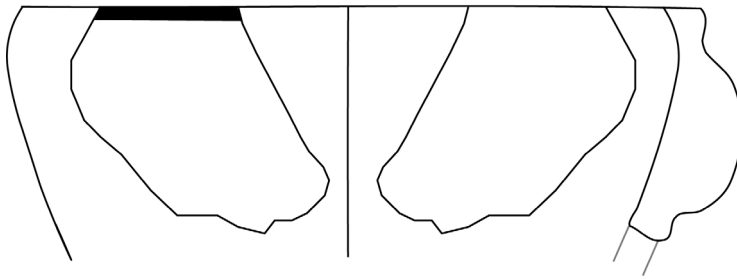

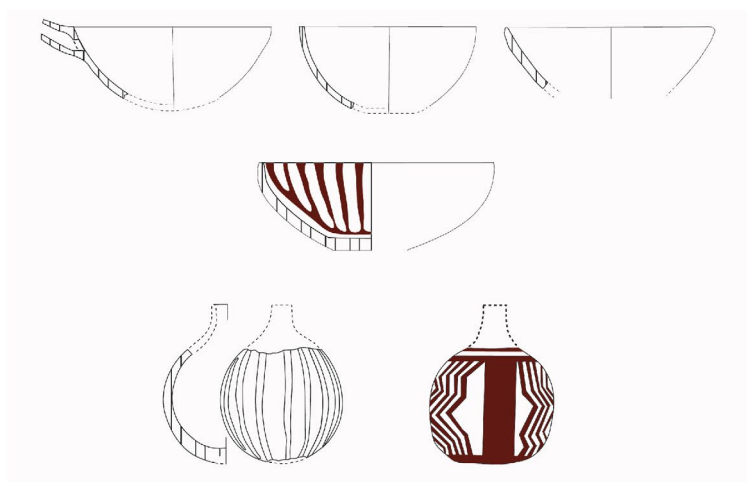
Figure 10. *Troulli Relief Decoration (Peltenburg 1979 Fig. 3.1).*

Regional Interpretation and Discussion

The Red on White Ware group, also known as the Northern Group, dominated a significant portion of Cyprus including the Troulli settlement throughout the late Neolithic period. The artefacts discovered in Troulli II indicate significant similarities to those found in Ayios Epiktitos-Vrysi, Philia-Drakos A, and Sotira-Tepees, both in terms of their technical aspects and design (as shown in Figure 11).

Upon observing the painted pottery across the island, one can discern that the designs are primarily simple and linear. Pottery samples from other settlements exhibit similar patterns of lines, chevrons, intertwined circles, and triangles, suggesting a certain degree of interaction and a preference for uncomplicated decorations that any potter can produce easily.

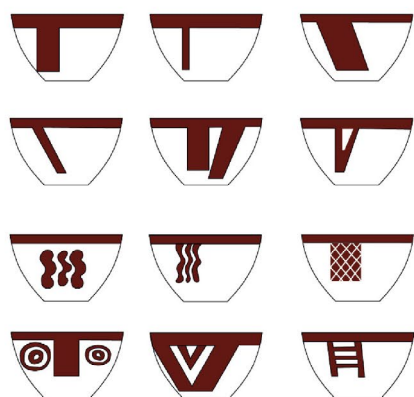
The process of replicating pottery styles can be quite intricate, often leading to unintentional errors during the learning phase. This can make it challenging to differentiate between variations in handcrafted pottery, whether they are intentional or not. Each potter in settlements across Cyprus might have a unique approach, and each household in the

Sotira-Tepees Group

Ayios Epiktitos-Vrysi Group

Philia-Drakos A Group

Figure 11. *Sotira-Tepees, Ayios Epiktitos- Vrysi and Philia-Drakos A Ware Groups (Digitalized).*
(*Dikaios 1961a, Fig. 43-44; Peltenburg 1975 Fig. 4; Clarke 1998 Fig. 10*)

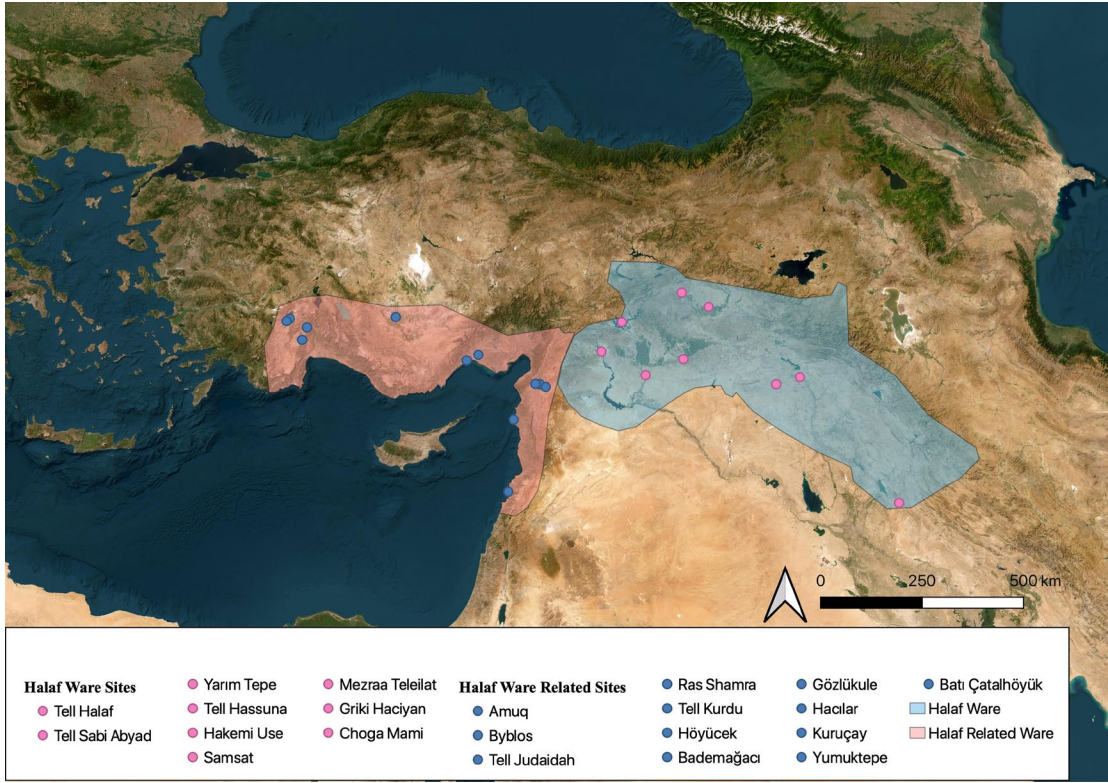

Figure 12. Map showing Halaf Ware and Halaf Ware Related Sites.

community has its distinct pottery production. As a result, differences in the design and production of pottery can be observed not only between neighbouring settlements but also among those in far-off locations on the island.

During the Late Neolithic Period, the Hassuna and Halaf Cultures dominated Southern and Southeastern Anatolia, Northern Levant, and Northern Mesopotamia (7th to 6th millennia BC). Although Cyprus developed alongside the mainland during the PPNA and PPNB periods, it is unlikely to represent an independent development in the Late Neolithic period. It is possible that the Neolithic Culture on the island adopted patterns from the mainland, but also allowed for unique variations to emerge based on individuals, their needs, and the natural environment. As more excavations and surveys are conducted on Khirokitia Culture settlements and subsequent Late Neolithic Period settlements, we will gain a better understanding of the similarities and differences. It is expected that the concept of “Independent Development of Neolithic Culture in Cyprus” will gradually diminish with time.

Upon conducting a comprehensive analysis of the painted ware groups discovered on the island, it is quite apparent that they serve as a significant representation of the painted wares that once dominated the Eastern Mediterranean Region during the 7th and 6th millennium BC. The origins of the Neolithic culture discovered on Cyprus remains

unknown, leaving us with uncertainties regarding any potential correlations between the Cypriot Neolithic culture and the mainland Neolithic cultures (Clarke 1992, 2001; Peltenburg *et al.* 2000; Guilaine 2003; McCartney 2004; Clarke *et al.* 2007: 30-35; Knapp 2013). To shed light on this matter and to attain a more comprehensive understanding of this period, additional research is imperative. Nevertheless, cultural interactions (Şevketoğlu 2006) between the surrounding mainland and Cyprus in the Early Neolithic Period suggest the possible continuity of contact, extending to the Late Neolithic Period. Considering the material from the Late Neolithic Period in Cyprus, it is thought that this culture interacted with the Halaf-related culture rather than developing as a distinctive island culture.

Upon studying the painted ware groups unearthed in the Northern Levant, Southeastern Anatolia, and Southern Anatolia settlements dating back to the 7th and 6th millennium BC, it is evident that they show resemblances to the painted ware groups found in Cyprus from the 5th and 4th millennium BC. This suggests that Cyprus was influenced by cultural trends that had already spread throughout the wider region but at a later stage. Pottery assemblages discovered in various locations, including Hacilar, Kuruçay, and Bademağacı in the Lakes Region of Anatolia, Yumuktepe in Mersin, Çatalhöyük West from the Konya Plain, Mezraa Teleilat and Samsat from the Euphrates Basin, as well as Hakemi Use and Griki Hacıyan from Tigris Basin, and Yarım Tepe from Sinjar Valley (Iraq), reveal undeniable similarities and some technological contrasts with those found in Cyprus¹ (Mellaart 1970: 57-74, Fig. 1.1-1.6, 1.9, 1.12, 1.20, 1.21, 1.23, 1.25; Goel 1974; Duru 1994: 53-60, Lev. 54, 55, 60, 63, 65, 78-81; Balossi-Restelli 2004; Tekin 2005; Gürdil 2006, cat.no. 25, 28-29, 33, 231, 237, 288; Caneva, Köroğlu 2010: Fig. 48; Umurtak, Duru 2019; Franz 2011 Fig. 95-98; Yurtsever 2011 Lev. 44-47; Petrova 2012 Fig. 1; Kalkan 2015 (see Fig. 13-20).

There is not enough radiometric dating available to accurately determine the chronology of Cypriot Neolithic pottery groups. Nonetheless, it appears that the painted pottery on Cyprus and the dominant painted pottery on the surrounding mainland are closely related. However, the relatively late radiometric analysis results on the island pose a challenge to this situation. We hope that new scientific studies will provide more up-to-date results, narrowing the extended time interval, especially in Troulli, and bringing radiometric results in line with the cultural scenario.

To gain a more comprehensive understanding of the situation at hand, it is crucial to take into account the location of Troulli and the presence of obsidian. Strategically situated close to the southern Anatolian coast, Troulli is only 88 km away from the mainland, making it an ideal location for overseas interaction. It is located 27 km from

¹ The pottery from Yumuktepe, Hacilar, Çatalhöyük West, Mezraa Teleilat, Samsat, Hakemi Use, and Griki Hacıyan was analyzed using the materials in the Istanbul University - Prehistory Laboratory Collection (Fig. 13-19).

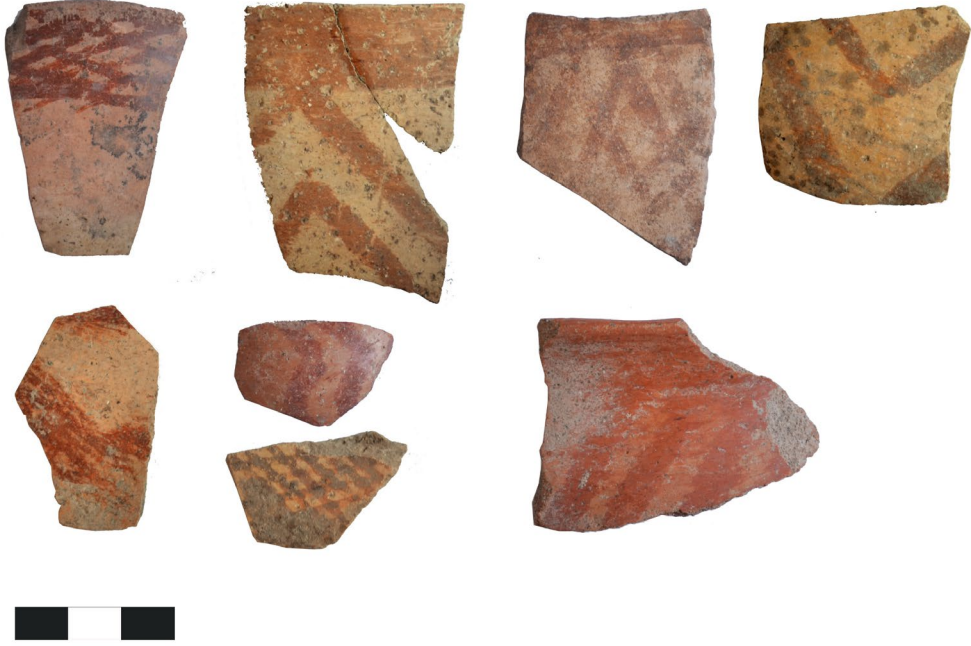

Figure 13. *Yumuktepe Late Neolithic Period, Painted Pottery Samples (Istanbul University, Prehistory Lab. Collection).*

Figure 14. *Çatalhöyük West, painted pottery samples (Istanbul University, Prehistory Lab. Collection).*

Figure 15. *Samsat, Halaf-Obeid Transition painted pottery (Istanbul University, Prehistory Lab. Collection).*

Figure 16. *Hacilar I Painted Pottery Samples (Istanbul University, Prehistory Lab. Collection).*

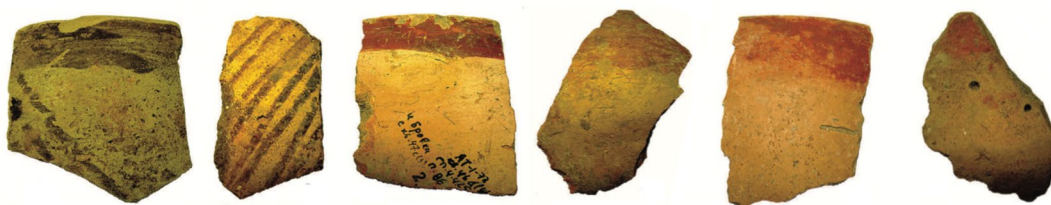
Figure 17. *Griki Haciyan, Painted Pottery (Istanbul University, Prehistory Lab. Collection).*

Figure 18. *Mezraa Teleilat, Painted Pottery (Gürdil 2006 cat. no. 25, 28-29, 33, 231, 237, 288).*

■ ■
Figure 19. *Hakemi Use Painted Pottery* (Tekin 2020 Fig. 7b, 8a).

■ ■
Figure 20. *Yarim Tepe, Painted Pottery* (Petrova 2012 Fig. 1).

Akanthou-Arkosyko, which has the most obsidian on the island, making it an ideal location for inter-island communication. During the preliminary excavation, a total of 24 obsidian tools were discovered in Troulli. The majority of these tools were found in the Early Neolithic layers (Troulli I), with the remaining originating from the Late Neolithic Period (Troulli II). It is important to note that obsidian tools were not commonly found in settlements on the island during the Late Neolithic Period. These findings provide valuable insight into the potential exchange routes and interaction networks that may have existed during this period. The obsidian discovered in Troulli II layers may have been viewed sceptically due to possible contamination during the settlement's destruction. However, it should not be surprising that consistent raw materials and tools were preferred across settlements established in the same location at different times. It is worth noting that obsidian was frequently used in Anatolia, where the raw material of the obsidian found in Cyprus came from, and also in the Levant during the Late Neolithic Period (Cauvin *et al.* 1997; Moutsiou 2018; Bodet 2021).

There are a few settlements located near the coast, such as Mersin-Yumuktepe, Ras Shamra, Tell Kurdu, Tell ain el Kerkh, and Öküzini, where obsidian has been discovered

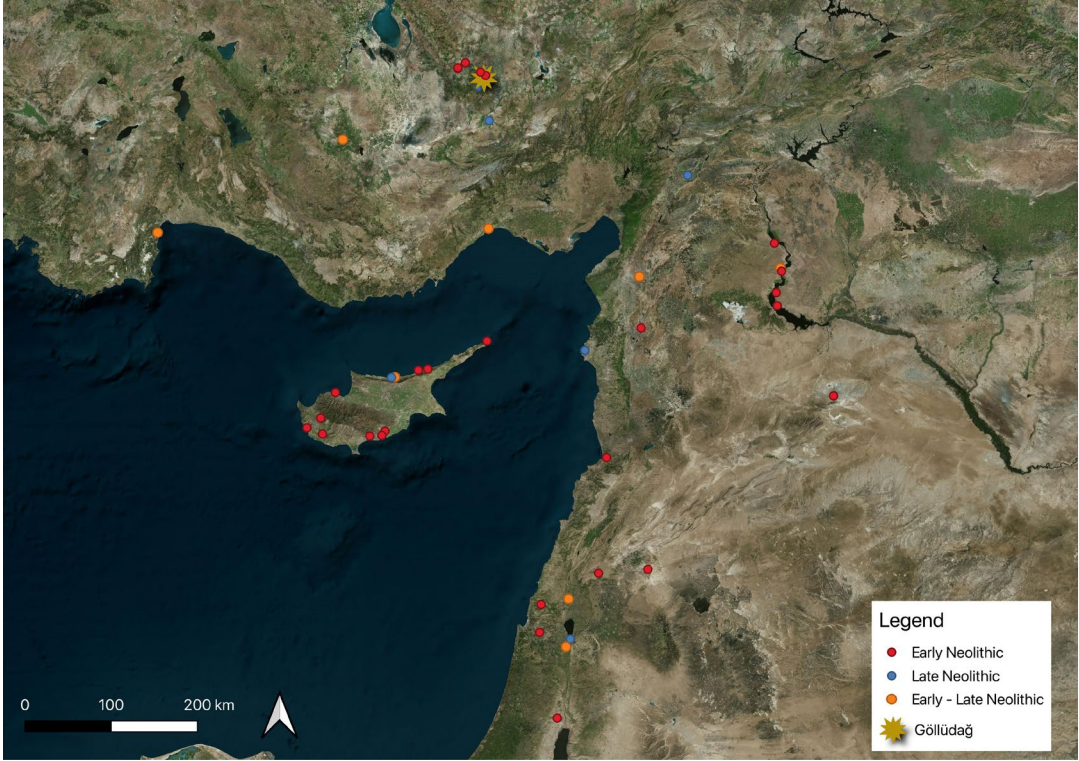

Figure 21. Map displaying the locations of obsidian sites in Cyprus and the surrounding mainland, along with the main sources of obsidian in the region: **Early Neolithic Sites:** Cape Andreas-Kastros, Akanthou-Arkosykos, Pımarcıklar, Petra tou Limniti, Krittou Marouttou-Ais Giorkis, Kissonerga-Mylouthkia, Kholetria-Ortos, Pareklisba-Shillourokambos, Kalavassos-Tenta Aşıklı Höyük, Musular, Balıklı, Sırçalıtepe, Kömürcü/Kaletepe, Dja'de, Jerfel Ahmar, Cheikh Hasan, Mureybet, Tell ain el Kerkh, El Kowm, Qdeir 1, Tell Arqa, Tell Aswad, Horwat Galil, Yiftabel, Jericho - **Late Neolithic Sites:** Domuztepe, Köşkböyük, Tepecik-Çiftlik, Sha'ar Hagolan, Ras Shamra, Ayios Epiktitos-Vrysi **Early-Late Neolithic Sites:** Çatalhöyük, Yumuktepe, Beysamun, Tell Halula, Öküzini, Tell Kurdu, Munhata, Klepini-Troulli, Khirokitia-Vouni) (Map produced by authors).

(Özbal *et al.* 2004; Caneva, Sevin 2004, Caneva *et al.* 2012; Yon 2006; Carter *et al.* 2011; Tsuneki 2012). These settlements could be useful for distributing the obsidian sourced from Anatolia to Cyprus (see Fig. 21).

Conclusion

For centuries, the Halaf culture has played a significant role in shaping Mesopotamia and its surroundings. It has been suggested that it was the first Mesopotamian culture to spread around the world (Frangipane 2002: 88), extending from the Zagros Mountains in the east to the Syrian coast in the west. The Halaf culture had a greater influence over a wider area than its predecessors, Hassuna and Samarra cultures. While it is easy

to differentiate from the culture that followed, the Obaid Culture, it can be difficult to distinguish between Halaf and its predecessors (Perkins 1949: 16). Hence, archaeologists often refer to Hassuna and Samarra cultures as “Pre-Halaf” (Perkins 1949: 1).

Painted pottery has played a significant role in shaping the identity of cultures such as Hassuna, Samarra, and Halaf. In fact, Anatolian communities were influenced by this cultural tradition of Northern Mesopotamia as early as the 6th to 5th millennium BC (Akkermans 2000: 49). Similarly, Cypriot communities could follow this trend during the 5th and 4th millennia. During the emergence of the Halaf, painted pottery became prevalent in Syria and Iraq. Nevertheless, South and Southeastern Anatolia have been considered the regions where the most abundant painted pottery has been discovered (Özdoğan, Özdoğan 1993; Campbell 2007: 106; Erdalkıran 2018; Tekin 2019: 321-331). This type of pottery is a defining characteristic of the southern coasts and lakes region of Anatolia during the late 7th and early 6th millennium BC (Mellaart 1970, Duru 2008). Painted pottery was also a predominant feature in the early 6th millennium BC, as seen in Çatalhöyük West and Can Hasan in the southern parts of Central Anatolia (French 2005; Orton *et al.* 2018; Brady *et al.* 2022)). Although the eastern shores of the Aegean Basin reflect a different pattern, there is evidence of painted pottery in the Greek mainland and in the Balkans (Kinzl, Schachermeyr 1977). This suggests that painted pottery was widely distributed during the late 7th and early 6th millennium BC, mainly associated with the Halaf culture, but also a defining element of village life based on farming. Braidwood’s studies on the Amuq Plain (Braidwood, Braidwood 1960; Spataro, Fletcher 2010) showed that in addition to the typical Halaf pottery, there were also locally-made imitations and imported pottery. While not direct, there is evidence of painted pottery tradition in Cyprus during that time.

The pottery produced by the Troulli community bears a striking resemblance to the Halaf-related ware groups at a macroscopic level. However, careful technological analysis reveals differences in the clay preference and production methods used in each region, which can be attributed to their unique natural resources and knowledge. These differences are also evident at a micro-scale, as observed in the various ware groups found on Cyprus. Interestingly, the painted wares of the late 7th and 6th millennia BC were widely adopted by communities in northern Mesopotamia, the eastern Mediterranean coast, the southern coast of Anatolia, and southeastern Europe. Therefore, it is not surprising that similar ware groups are present in Cyprus, pointing to a cultural continuity that extends to the island.

Through further research and newly gathered data, we can enhance our understanding of the Late Neolithic Period in Cyprus and the interactions between dominant cultures in the surrounding regions. It is clear that Cyprus remained connected to the dominant cultures in the surrounding areas in subsequent phases after the Neolithization process. However, due to the challenges of overseas travel and island isolation, it followed these developments and changes a little later. Excavations in settlements showcasing dominant

painted culture or yet-to-be-discovered settlements have the potential to alter our perception of the Late Neolithic Period in Cyprus and provide valuable insights.

Acknowledgment

The basis for this article is the doctoral thesis entitled “Cyprus and Mainland Interactions in the Pottery Neolithic and Early Chalcolithic Period” by Erge Yurttaş, which was conducted at Istanbul University. I would like to extend my sincere appreciation to my supervisors, Eylem Özdoğan and Müge Şevketoğlu, for their unwavering support in preparing this publication. I am also grateful to Necmi Karul and Fulya Dedeoğlu for their invaluable assistance. Additionally, I would like to acknowledge the Istanbul University Department of Prehistory for granting me access to the unpublished pottery stored in the Prehistory Laboratory Collection, as well as Müge Şevketoğlu for allowing me to publish Klepini-Troulli material from her 2004 Survey. Finally, I must express my gratitude to the Department of Antiquities and Museums for issuing a permit for the Morphou Bay Prehistoric Survey, which forms the basis of my thesis and this article.

Bibliography

Akkermans, P.M.M.G. 2000

Old and New Perspectives on the Origins of the Halaf Culture. *La Djezire Et L'Euphrate Syriens de La Protohistoire a la Fin Du Second Millenaire AV.J.C.: Tendances Dans L'Interpretation Historique Des Donnees Nouvelles: 7*, M. G. Masetti-Rouault, O. Rouault, M. Wafler (ed.). Brepols, Turnhout: 43-54.

Ammerman, A. J. 2020

Cyprus: The Submerged Final Palaeolithic of Aspros Dive Site. *The Archaeology of Europe's Drowned Landscapes*, M. Mennenga, G. Bailey, N. Galanidou, H. Jöns, H. Peeters (ed.). Springer: 429-442.

Balossi-Restelli, F. 2004

The Pottery Production of levels XXVII-XXVI. *Yumuktepe-Mersin, a Reappraisal*, I. Caneva, V. Sevin (ed.). Congedo, Galatina: 135-141.

Bodet, C. 2021

Neolithic Cyprus: a reflection of the mainland, a reflection on society (2). *Academia Letters, Article 218*, <https://doi.org/10.20935/AL218> (Accessed on 04/11/2023).

Boness, D., Clarke, J., Goren, Y. 2015

Ceramic Neolithic Pottery in Cyprus -Origin, Technology and Possible Implications for Social Structure and Identity. *Levant* 47(3): 233-254.

Brady, J., Anvari, J., Franz, I., Naumov, G., Orton, D., Ostaptchouk, S., Biehl, P. 2022

Çatalhöyük West and the Late Neolithic to Early Chalcolithic Transition in Central Anatolia. *6000 BC: Transformation and Change in the Near East and Europe*, P. Biehl, E. Rosenstock (ed.). Cambridge University Press, Cambridge: 158-177.

Braidwood, R.J., Braidwood, L.S. 1960

Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages, Phases A-J. The University of Chicago Press, Chicago.

Campbell, S. 1995

The Small Finds. *Excavations at Kharabeh Shattani* (Vol. II). D. Baird, S. Campbell, T. Watkins (ed.). University of Edinburgh Press, Edinburgh: 147-160.

– 2007

Rethinking Halaf Chronology. *Paléorient* 33(1): 103-136.

Caneva, I., Sevin, V. 2004

Mersin-Yumuktepe: A Reappraisal. Dipartimento di Beni Culturali Università degli Studi Lecce, Congedo.

Caneva, I., Köroğlu, G. 2010

Yumuktepe. Dokuzbin Yıllık Yolculuk. Ege Yayınları, İstanbul.

Caneva, I., Palumbi, G., Pasquino, A. 2012

The Ubaid impact on the periphery: Mersin-Yumuktepe during the fifth millennium BC. *After the Ubaid: Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500 BC) Papers from the Post-Ubaid Horizon in the Fertile Crescent and Beyond International Workshop held at Fosseuse, 29th June-1st July 2009*, C. Marro (ed.) Publications de L'Institut Français d'Études Anatoliennes, Paris: 353-389.

Carter, T., Le Bourdonnec, F.X., Kartal, M., Poupeau, G., Calligaro, T., Moretto, P. 2011

Marginal Perspectives: Sourcing Epi-Palaeolithic to Chalcolithic Obsidian from the Öküzini Cave (SW Turkey). *Paléorient* 37(2): 123-149.

Cauvin, M.C, Keller, J., Pernicka, E. 1997

Obsidian from Anatolian sources in the Neolithic of the Middle Euphrates region (Syria). *Paléorient* 23: 113-122.

Clarke, J. 1992

The Ceramic Neolithic Period in Northern Cyprus. *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes* 17(1): 3-16.

– 1998

Regional Variation in the Ceramics of Neolithic Cyprus: Implications for the Socio-Economic and Cultural Dynamics of a Prehistoric Island Society. University of Edinburgh, (Unpublished PhD Thesis), Edinburgh.

– 2001

Style and Society in Ceramic Neolithic Cyprus. *Levant* 33(1): 65-80.

Clarke, J., McCartney, C., Wasse, A., 2007

On the Margins of Southwest Asia: Cyprus in the 6th to 4th Millennia BC. Oxbow.

Croft, P. 1991

Man and Beast in Chalcolithic Cyprus. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 282/283: 63-79.

Dikaïos, P. 1935

Some Neolithic Sites in Cyprus. *Report of the Department of Antiquities, Cyprus*: 11-13.

– 1961a

Sotira. *The Stone Age in Cyprus*. the Swedish Cyprus Expedition, Lund.

– 1961b

Troulli. *Stone Age in Cyprus*. the Swedish Cyprus Expedition, Lund: 63-72.

Duru, R. 1994

Kuruçay Höyük I. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

– 2008

From 8000 BC to 2000 BC: Six Thousand Years of the Burdur - Antalya Region. Suna & Inan Kıracı Research Institute on Mediterranean Civilizations, Antalya.

Erdalkıran, M. 2018

The First Halaf Painted Fine Ware from the Tigris Valley in Turkey. *Workshop on Late Neolithic Ceramics in Ancient Mesopotamia: Pottery in Context*, A. Gómez-Bach, J. Becker, M. Molist (ed.). Museu d'Arqueologia de Catalunya (Monografies del MAC 1), Barcelona: 195-205.

Frangipane, M. 2002

Yakındoğuda Devletin Doğuşu. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Franz, I. 2011

West Mound Pottery, Trench 5-7, Çatalhöyük 2011 Archive Report, 79-90. https://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/Archive_Report_2011.pdf (Accessed on 04.11.2023)

French, D. 2005

Can Hasan I: The Pottery. The British Institute at Ankara.

Fukai, S., Horiuchi, K., Matsutani, T. 1974

Telul eth-Thalathat. Vol. 3, The excavation of Tell V, the fourth season (1965). Institute of Oriental Culture University of Tokyo, Tokyo.

Garstang, J. 1953

Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey. Clarendon Press, Oxford.

Gibbs, K. 2008

Pierced Clay Disks and Late Neolithic Textile Production. *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Mª Córdoba, J., Molist, M., Pérez, M., Rubio, I., Martínez, S. (ed.). Actas del V Congreso Internacional de Arqueología del Oriente Próximo Antiguo, Madrid: 89-96.

Goel, T., 1974

Samosata Archaeological Excavations, Turkey 1967. National Geographic Society.

Guilaine, J. 2003

Parekklisha-Shillourokambos: Périodisation et Aménagements Domestiques. *Le Néolithique de Chypre (Actes du Colloque International organisé par le Département des Antiquités de Chypre et l'École Française d'Athènes (Nicosie, 17-19 Mai 2001)*, J. Guilaine, A. Le Brun (ed.). (Bulletin de Correspondance Hellénique 43), Athènes: 3-14.

Guilaine, J., Briois, F. 2001

Parekklisha Shillourokambos: An Early Neolithic Site in Cyprus. *The Earliest Prehistory of Cyprus: From Colonization to Exploitation*, S. Swiny (ed.). American Schools of Oriental Research: 37-54.

Gürdil, V. 2006

Güneydoğu Anadolu'da Halaf Kültürü'ne kadar Boya Bezemeli Çanak Çömleğin Gelişimi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tez), İstanbul.

Kalkan, E. 2015

Uruk Yayılım Kuramları: Tarihteki en Eski Koloniciler Barışçılar mı Savaşçılar mı?: Kuramsal bir Değerlendirme. Ege Yayınları, İstanbul.

Kinzl, K.H., Schachermeyr, F. (ed.) 1977

Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory: Studies Presented to Fritz Schachermeyr on the Occasion of His 80. Birthday. De Gruyter, Berlin.

Kirkbride, D. 1972

Umm Dabaghiyah 1971: A Preliminary Report. An Early Ceramic Farming Settlement in Marginal North Central Jazira, Iraq. *Iraq* 34: 3-15.

Knapp, A.B. 2013

The Archaeology of Cyprus: From Earliest Prehistory through the Bronze Age. Cambridge University Press, Cambridge.

– 2015

Prehistoric Cyprus: A Crossroads of Interaction?. *Multiple Mediterranean Realities: Current Approaches to Spaces, Resources, and Connectivities*, A. Lichtenberger, C. v. Rűden (ed.). Brill, Leiden: 15-30.

Knapp, A.B., Held, S.O., Manning, S.W. 1994

The Prehistory of Cyprus: Problems and Prospects. *Journal of World Prehistory* 8(4): 377-453.

Le Brun, A. 2001

At the Other End of the Sequence: The Cypriot Aceramic Neolithic as seen from Khirokitia. *The Earliest Prehistory of Cyprus from Colonization to Exploitation*, S. Swiny (ed.). American Schools of Oriental Research, Boston: 109-118.

Lloyd, S., Sayar, F. 1945

Tell Hassuna Excavations by the Iraq Government Directorate General of Antiquities in 1943 and 1944. *Journal of Near Eastern Studies* 4: 255-289.

Mallowan, M.E.L., Cruikshank Rose J. 1935

Prehistoric Assyria. The Excavations at Tall Arpachiyah 1933. Oxford University Press, London.

Marro, C., Bakhshaliyev, V., Berthon, R., Thomalsky, J. 2019

New light on the Late Prehistory of the South Caucasus: Data from the recent excavation campaigns at Kültepe I in Nakhchivan, Azerbaijan (2012-2018). *Paléorient* 45(1): 81-113.

McCartney, C. 2004

Cypriot Neolithic chipped stone industries and the progress of regionalization. *Neolithic Revolution: New Perspectives on Southwest Asia in Light of Recent Discoveries on Cyprus*, E.J. Peltenburg, A. Wasse (ed.), Oxbow, Oxford: 103-23.

– 2010

Outside the corridor? The Neolithisation of Cyprus. *Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East: Studies in Honour of Edgar Peltenburg*, D. Bolger, L.C. Maguire (ed.). Oxbow, Oxford: 185-196.

McCartney, C., Peltenburg, E.J. 2000

The Colonization of Cyprus: Questions of Origins and Isolation. *Neo-Lithics* 1: 8-13.

Mellaart, J. 1962

Excavations at Çatal Hüyük. First Preliminary Report 1961. *Anatolian Studies* 12: 41-65.

– 1970

Excavations at Hacilar I- II Edinburgh University Press, Edinburgh.

Mortensen, P. 1970

Tell Shimshara the Hassuna Period. Munksgaard, Copenhagen.

Moutsiou, T. 2018

The Obsidian Evidence for Trans-Maritime Interactions in the Eastern Mediterranean: The View from Aceramic Neolithic Cyprus. *Journal of Mediterranean Archaeology* 31(2): 229-248.

Nishiaki, Y., Mière, M. 2005

The oldest pottery Neolithic of Upper Mesopotamia: New evidence from Tell Seker al-Aheimar, the Khabur, Northeast Syria. *Paléorient* 31: 55-68.

Oates, J. 1969

Choga Mami 1967-68. A Preliminary Report. *Iraq* 31: 115-152.

Orton, D.C., Anvari, J., Gibson, C., Last, J., Bogaard, A., Rosenstock, E., Biehl, P.F. 2018

A tale of two tells: Dating the Çatalhöyük West Mound. *Antiquity* 92(363): 620-639.

Oppenheimer, M.F. 1943

Tell Halaf: I, Die prähistorischen Funde. De Gruyter, Berlin.

Özbal, R., Gerritsen, F., Diebold, B., Healey, E., Aydın, N., Loyet, M., Nardulli, F., Reese, D., Ekstrom, H., Sholts, S., Mekel-Bobrov, N., Lahn, B. 2004

Tell Kurdu Excavations 2001. *Anatolica XXX*: 37-107.

Özdoğan, M. 2011

The Neolithic in Turkey: New excavations & new research in 2010. *Neo-Lithics* 11(1): 26-31.

Özdoğan, M., Özdoğan, A. 1993

Pre-Halafian Pottery of Southeastern Anatolia with Special Reference to the Çayönü Sequence. *Between the Rivers and Over the Mountains: Archaeologica Anatolica Et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, M. Frangipane, A. Palmieri (ed.). Università di Roma "La Sapienza", Roma: 87-103.

Peltenburg, E.J. 1975

Ayios Epiktitos Vrysi, Cyprus: Preliminary Results of the 1969-1973 Excavations of a Neolithic Coastal Settlement. *Proceedings of the Prehistoric Society* 41: 17-45.

- 1979

Troulli Reconsidered. *Studies presented in memory of Porphyrios Dikaios*, V. Karageorghis, H.W. Catling, K. Nicolaou, A. Papageorgiou, M. Loulloupis, D. Christou, I. Nicolaou (ed.). Lions Club of Nicosia (Cosmopolitan): 21-45.

- 2014

Ayios Epiktitos Vrysi, Cyprus: Preliminary results of the 1969-1973 excavations of a Neolithic Coastal Settlement. *Proceedings of the Prehistoric Society* 41: 17-45.

Peltenburg, E.J., Colledge, S., Croft, P., Jackson, A., McCartney, C., Murray, M.A. 2000

Agro-pastoralist colonization of Cyprus in the 10th millennium BP: Initial assessments. *Antiquity* 74/286: 844-853

Peltenburg, E.J., Wasse, A. 2004

Neolithic Revolution: New Perspectives on Southwest Asia in Light of Recent Discoveries on Cyprus (Levant Supplementary Series Vol. 1). Council for British Research in the Levant, Oxford.

Perkins, A.L. 1949

The Comparative Archaeology of Early Mesopotamia. University of Chicago Press, Chicago.

Petrova, N. 2012

A Technological Study of Hassuna Culture Ceramics (Yarim Tepe I Settlement). *Documenta Praehistorica* 34: 75-82.

– 2019

The development of Neolithic pottery technology in Eastern Jazira and the Zagros Mountains. *Documenta Praehistorica* 46: 128-136.

Rainbird, P. 2000

Islands out of Time: Towards a Critique of Island Archaeology. *Journal of Mediterranean Archaeology* 12(2): 216-234.

Rooijakkers, C.T. 2012

Spinning Animal Fibres at Late Neolithic Tell Sabi Abyad, Syria. *Paleorient* 38(1/2): 93-109.

Simmons, A.H. 2001

The First Humans and Last Pygmy Hippopotami of Cyprus. *The Earliest Prehistory of Cyprus: From Colonization to Exploitation*, S. Swiny (ed.). American Schools of Oriental Research: 1-18.

– 2012

Akrotiri- Aetokremnos (Cyprus) 20 years later: an assessment of its significance. *Eurasian Prehistory* 10(1-2): 139-156.

Simmons, A.H., DiBenedetto, K., Keach, L. 2018

Neolithic Kritou Marottou-Ais Giorkis, Cyprus — living in the uplands. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 379: 171-95.

Spataro, M., Fletcher, A. 2010

Centralisation or Regional Identity in the Halaf Period? Examining Interactions within Fine Painted Ware Production. *Paléorient* 36(2): 91-116.

Stanley-Price, N.P. 1975

Patterns of Settlement in the Early Prehistory of Cyprus. University of Oxford, Oxford.

Steel, L. 2004

Cyprus before History: From the Earliest Settlers to the End of the Bronze Age. Bristol Classical Press, London.

Strasser, T.F., Runnels, C., Vita-Finzi, C. 2016

A possible Palaeolithic hand axe from Cyprus. Antiquity Project Gallery 90 / 350, <http://antiquity.ac.uk./projgall/strasser350> (Accessed on 04.11.2023).

Suleiman, A., Nieuwenhuys, O. 2002

Tell Boueid II: A Late Neolithic Village on the Middle Khabur (Syria). Brepols, Turnhout.

Swiny, S. 2001

Preface. *The Earliest Prehistory of Cyprus: From Colonization to Exploitation*, S. Swiny (ed.). American Schools of Oriental Research: xi-xiii.

Şevketoğlu, M. 2000

Archaeological Field Survey of the Neolithic and Chalcolithic Settlement Sites in Kyrenia District, North Cyprus Systematic Surface Collection and the Interpretation of Artefact Scatters. BAR International series 834, Oxford.

– 2006

MÖ 8000'de Anadolu Kıbrıs İlişkileri: Akanthou/Tatlısu Kurtarma Kazısı. *Anatolia* 30: 111-118.

Şevketoğlu, M., Hanson, I. 2015

Akanthou- Arkosykos, a ninth millennium BC Coastal Settlement in Cyprus. *Environmental Archaeology* 20(3): 225-238.

Tekin, H. 2005

Hakemi Use: a new discovery regarding the northern distribution of Hassunan/Samarran pottery in the Near East. *Antiquity* 79, Article number: 79008 < <https://antiquity.ac.uk/projgall/079/tekin79008.pdf> > (Accessed on 04.11.2023)

- 2019

Tarihöncesinde Mezopotamya, Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yorumlar ve Yeni Kronoloji. Bilgin Kültür Sanat, Ankara.

- 2020

Hakemi Use Excavations Within the Ilisu Project. *Anatolia* 46: 147-165.

Todd, I.A. 2005

Vasilikos Valley Project 7: Excavations at Kalavassos-Tenta. Volume II (Studies in Mediterranean Archaeology 71/7). Paul Åströms, Sävedalen.

Tsakalos, E., Efstratiou, N., Bassiakos, Y., Kazantzaki, M., Filippaki, E. 2021

Early Cypriot Prehistory on the Traces of the Last Hunters and Gatherers on the Island- Preliminary Results of Luminescence Dating. *Current Anthropology* 62(4): 412-425.

Tsuneki, A. 2012

Tell el-Kerkh as a Neolithic Mega Site. *Orient* XLVII: 24-66.

Umurtak, G., Duru, R. 2019

Excavations at Bademağacı Höyük: The Neolithic and Early Chalcolithic. Ege Yayınları, İstanbul.

Vigne, J.D., Carrère, I., Briois, F., Guillaine, J. 2011

The Early Process of Mammal Domestication in the Near East: New Evidence from the Pre-Neolithic and Pre-Pottery Neolithic in Cyprus. *Current Anthropology* 52(4): 255-271.

Vita-Finzi, C. 1973

Palaeolithic finds from Cyprus? *Proceedings of the Prehistoric Society* 39: 453-454.

Watkins, T.F. 1973

Some problems of the Neolithic and Chalcolithic period in Cyprus. (Reports of Department of Antiquities Cyprus) Kkailas Press, Nicosia: 34-61.

Yon, M. 2006

The City of Ugarit at Tell Ras Shamra. Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.

Yurtdaş, E., Özerenler, M. 2021

Morphou Bay Prehistoric Survey Preliminary Report: Pebble Tools from Orga-Kourvelia and Vasilia-Mosphilia. *Tüba-Ar* 29: 177-196.

Yurtsever, A. 2011

Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ'larda Burdur-Antalya Bölgesi Bant ve Geometrik Boya Bezekli Çanak Çömleği. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

İnönü Mağarası'nda Bulunan Geç Tunç Çağı'na Ait Damgalar Üzerine Gözlemler*

Observations on Stamps Dated to the Late Bronze Age Found in İnönü Cave

Hamza Ekmen**

DOI: 10.58488/collan.1277832

Anahtar Kelimeler: İnönü Mağarası, Geç Tunç Çağı, damga, gliptik sanatı, güneş kültü.

Önasya dünyasında geçmişleri Neolitik Çağ'a kadar uzanan mühürler, tarihöncesi ve eski çağ toplumlarının anlaşılması konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Araştırmacıların çoğu, damga formu erken dönem mühürlerin kişisel veya kurumsal mülkiyeti yansıtan objeler olmaktan çok, tekstil ürünlerine, hayvan derilerine, duvar sıvalarına, ekmeclere veya insan vücutlarına baskı yapmak amacıyla kullanılan damgalar/pintaderalar oldukları üzerinde durmaktadır. Böylesine geniş bir kullanıma sahip olan damgaların ve mühürlerin baskı yüzeylerine işlenen betimler/motifler, ait oldukları dönemin ve toplumun ekonomik, kültürel, dini ve majik birçok yönünü doğrudan veya sembolik bir şekilde anlatan ve günümüze aktaran veri kaynaklarını oluşturmaktadır. İnönü Mağarası'nda bulunan ve bu çalışma kapsamında incelenen Geç Tunç Çağı'na ait iki adet damga, biçimsel özellikleri bakımından M.Ö. 2. binyıl damga mühürleriyle yakın özellikler göstermektedir. Sağlam olarak ele geçen damganın baskı yüzeyindeki motifin Anadolu'da Erken Tunç Çağı'ndan itibaren yaygın olarak görülen "güneş kültü" sembolü ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Keywords: İnönü Cave, Late Bronze Age, stamp, glyptic art, sun-cult.

Seals dating back to the Neolithic Age in the Near East world provide important information to understand Prehistoric and Ancient societies. Most researchers emphasize that early seals in the form of stamps were stamps/pintaderas used for printing on textile products, animal skins, wall plasters, bread, or human bodies rather than being objects that reflect personal or institutional belonging. The descriptions/motifs engraved on the printing surfaces of stamps and seals, which were widely used, form the data sources that directly or symbolically describe/reflect many economic, cultural, religious, and magical characteristics of the period and society to which they belong. Two stamps belonging to the Late Bronze Age found in İnönü Cave and examined within the scope of this study have similar morphological properties to the stamp seals of the second millennium BC. It is assumed that the motif on the printing surface of the stamp, which was found intact, may be related to the "sun-cult" symbol, which was widely observed in Anatolia during the Early Bronze Age.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 5 Nisan 2023, Kabul Tarihi: 15 Kasım 2023

** Hamza EKMEN, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Zonguldak, Türkiye, ekmenhamza@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3452-2494

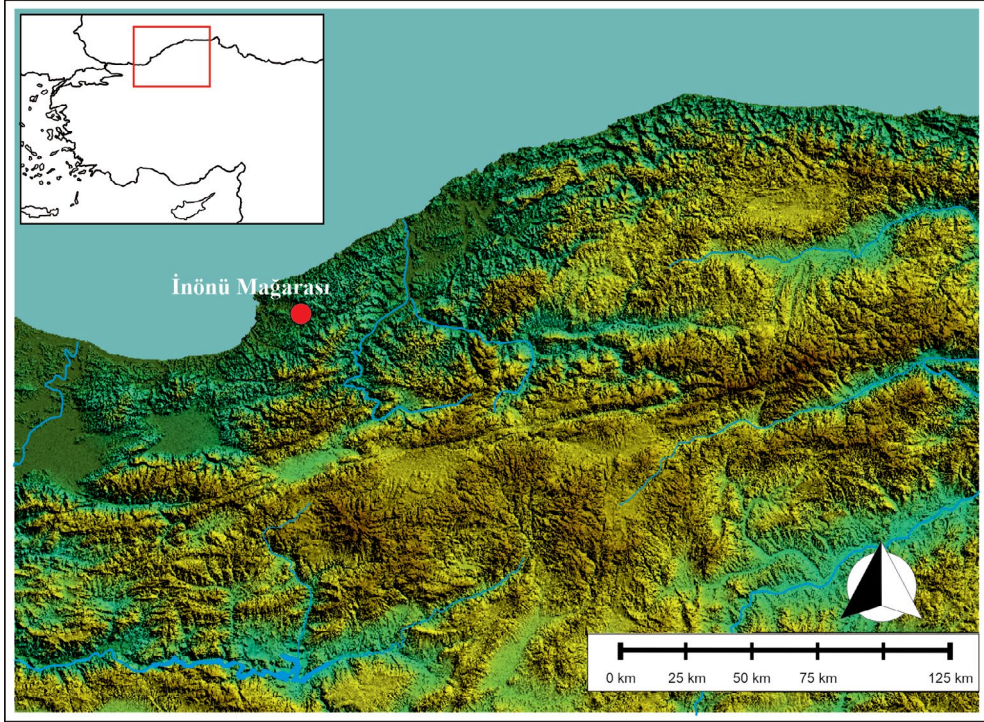
Giriş

Zonguldak ili, Karadeniz Ereğli ilçesi sınırları içinde yer alan ve Karadeniz kıyısından yaklaşık 25 km içeride bulunan İnönü Mağarası'nda (Fig. 1) 2017 yılından itibaren gerçekleştirilen kazılar, Batı Karadeniz kıyı bölgesi erken dönem kültürlerinin tanınması konusunda önemli katkılar sağlamıştır (Efe *vd.* 2022: 4). Kazılar neticesinde mağaranın Kalkolitik Çağ'dan başlayarak, Erken Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Erken Demir Çağı ve Ortaçağ'da aralıklarla yerleşim alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Ekmen, H. *vd.* 2021: 27 vd). Arkeolojik açıdan çok fazla araştırılmayan Batı Karadeniz Bölgesi'nde söz konusu dönemlere ilişkin verilerden bazılarının stratigrafik bağlamı içinde İnönü Mağarası kazıları ile birlikte ilk kez ulaşılmıştır (Ekmen, F.G. *vd.* 2021: 60). Bunların başında, Geç Tunç Çağı'na tarihlenen III. tabakada elde edilen bulgular gelmektedir. Öyle ki, İnönü Mağarası kazıları başlamadan önce Zonguldak ili ve yakın çevresinde yapılan yüzey araştırmaları sonuçlarına göre bölgenin Geç Tunç Çağı için adeta bir *terra incognita* olduğu düşünülmekteydi (Karağuz 2016: 23-24).¹

Bölgenin hemen batısında yapılan araştırmalarda elde edilen sınırlı verilerin yanında (Burney 1956), Kastamonu, Devrekâni ilçesi sınırları içindeki Kınık Höyük'ün yakınında bulunan tunçtan yapılmış çeşitli eşyalar (Emre, Çınaroğlu 1993) ve Kastamonu, Pınarbaşı'ndaki, Buz Mağarası'nda ele geçen Hitit kılıcı (Ünal 1999), Gökırmak ve Araç ırmakları boyunca Geç Tunç Çağı yerleşimleri bulunabileceği fikrini güçlendirmişti. Bunun yanında Bolu-Seben'de bulunan özenli işçiliğe sahip, Hitit Dönemi özelliklerini yansıtan silahlar, aletler ve kült eşyalarından oluşan toplu buluntu (Yıldırım 2001), bölgede Hitit Dönemi yerleşimlerinin bulunabileceği yönünde beklentileri artırmıştı. Bazı araştırmacıların M.Ö. 2. binyıla ait bulguların zayıflığı nedeniyle bölgenin boş olduğunu, hatta Hitit metinlerinde "Orman Denizi" olarak tanımlanan bölge (Karağuz 2016: 23) olabileceğini ileri sürmesine rağmen, bazı araştırmacılar yukarıda sözü edilen nitelikli buluntulardan hareketle, bölgenin Hitit Dönemi'nde Pala-Tummana eyaletleri sınırları içinde olabileceğini savunmaktadır (Forlanini 2013). Son yıllarda, bölgenin dağlık ve ormanlık yapısı içinde izole olarak ele geçen bulguların Hitit metinlerinde adından sıkça bahsedilen Kaşkaların/Gaşkaların bölgedeki varlığına işaret ettiği üzerinde de durulmaktadır (Ekmen, F.G. *vd.* 2021).

Araştırmacıların çoğu, Batı Karadeniz Bölgesi'nde höyüklerin az sayıda ve tespit edilmesinin zor olmasını, bölgenin geleneksel mimari yapısının ahşaptan meydana gelmesi ve çürümeye elverişli bu malzemenin höyükleşmeyi zorlaştırmasıyla açıklamaya çalışmaktadır. Bunun yanında, bölgede yapılan arkeolojik araştırmalarında yaygın yüzey araştırması metot ve tekniklerinin kullanılmasının da veri elde etmeyi zorlaştırdığının altı çizilmektedir (Ünal 1989: 19 vd).

¹ B. Düring ve ekibi tarafından Kastamonu ili, Cide ve Şenpazar ilçelerinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında Okçular Kale Mevkii'nde bulunan Geç Tunç Çağı seramiklerinin, Batı Karadeniz kıyılarının Orta Anadolu Hitit yerleşimleriyle olan ilişkilerine işaret ettiği belirtilmektedir (Glatz 2015: 204-205).

Figür. 1: İnönü Mağarası'nın konumu.

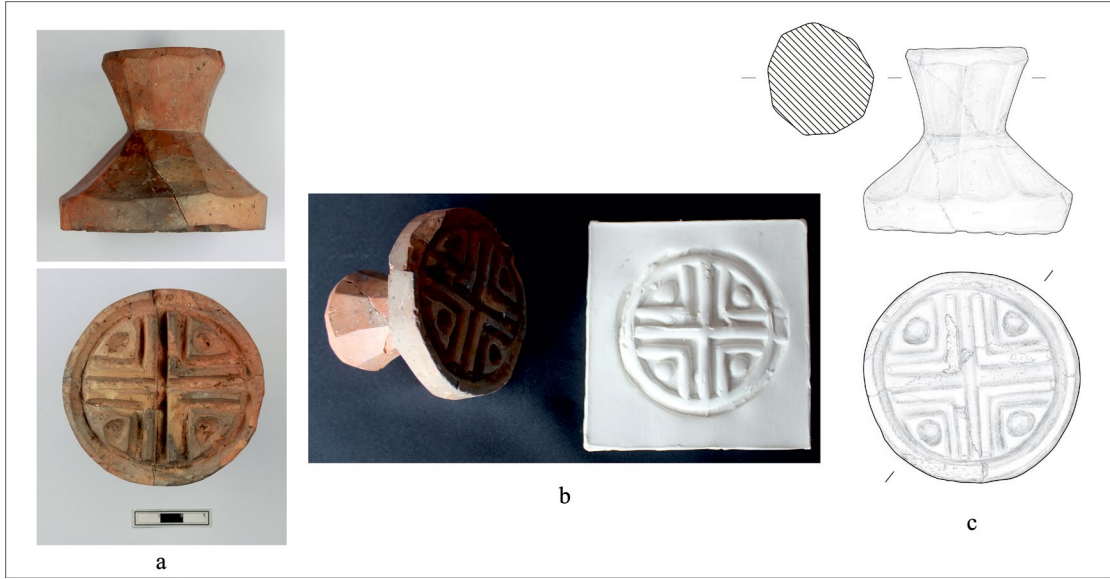
2016-2017 yıllarında gerçekleştirilen *Heraclea Pontica* ve Teritoryumu Yüzey Araştırması'nda (HPYA) Geç Tunç Çağı'na ilişkin veri elde edilememesine rağmen (Ekmen, F.G., Ekmen, H. 2021: 88), araştırma alanı içinde yer alan İnönü Mağarası'nda gerçekleştirilen kazılarda Geç Tunç Çağı'na ait kalıntı ve buluntularla karşılaşılması, yüzey araştırmalarında elde edilen/elde edilemeyen verilerin sistemli kazılarla desteklemesi gerektiği fikrini güçlendirmektedir. İnönü Mağarası III. tabaka kazılarında elde edilen arkeolojik materyalin analogik yöntemlerle göreceli olarak tarihlenmesi yanında, bu tabakaya ait çok sayıda radyo karbon tarihiyle de tabakanın kesin tarihlenmesi sağlanmıştır. Söz konusu bulgular ve tarihlendirmeler bölgenin Hitit İmparatorluk Dönemi'ndeki durumunun değerlendirmesine yeni boyutlar kazandırmıştır. III. tabaka kazılarında tespit edilen ahşap tabanların inşa tekniği, bölgenin geleneksel mimarisi içinde yer alan çantı tekniğinin en azından günümüzden 3400 yıl öncesine uzandığını gösteren kanıtlar sunmuştur. Tabanların üzerinden ele geçen tunçtan yapılmış süs eşyaları, aletler ve silahların çok iyi korunmuş olması ve Hitit kentlerinde bulunan örneklerle yakın benzerlikler göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Metal eşyaların sayısal olarak fazlalığı yanında, çanak-çömlek bulguların daha az sayıda olduğu ve metal eserlerin özenli işçiliğine nazaran daha kaba bir nitelik gösterdiği gözlenmektedir. Bunun yanında III. tabakada ele geçen kilden yapılmış bazı küçük objeler de yerleşim hakkında bir takım ipuçları sunmaktadır (Ekmen, F.G. *vd.* 2021). Bunlar arasında, kilden yapılmış ve ikonografik açıdan Hitit tasvir sanatının birçok özelliğini yansıtan insan/tanrı? başı ve yine Hitit mühürlerinin birçok özelliğini gösteren

biri tamamen korunmuş, diğeri sadece sap/tutamak kısmı ele geçmiş olan damgalar yer almaktadır. Bu çalışmada söz konusu damgalar üzerinde durulacaktır.

İnönü Mağarası'nda Bulunan Damgalar

İnönü Mağarası'nda C gözünde gerçekleştirilen kazılar, Geç Tunç Çağı sakinlerinin mağaranın eğimli ve nemli zemini karşısında, ahşap tabanlar inşa ederek bu duruma çözüm bulmaya çalıştıklarını göstermiştir. Çantı tekniği adı verilen bir teknikte inşa edilen yapıların yapımında günümüzde de mağaranın etrafında bol miktarda bulunan meşe (*Quercus* L.), çam (*Pinus* L.), kızılğaç (*Alnus* Mill.) ve akçağacın (*Acer* L.) kullanıldığı tespit edilmiştir (Yaman, Ekmen 2023: 10-11). Yapıların tamamının açığa çıkarılması ve bir bütün olarak belgelenebilmesi amacıyla III. tabaka kültür dolgusu boyunca detaylı çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Ekmen, H. *vd.* 2022: 353-355). Söz konusu çalışmalar sonucu mağaranın C gözü içinde ikisi büyük (A ve B yapıları) ve diğer ikisi daha küçük (C ve D yapıları) olmak üzere toplam dört adet ahşap yapının bulunduğu belirlenmiştir (Fig. 2). Yukarıda sözü edildiği gibi bu çalışmalar sırasında yapıların üzerinde tunçtan ve kilden yapılmış dikkat çekici buluntularla karşılaşmıştır (Ekmen, F.G. *vd.* 2021). Bu çalışma kapsamında incelenen iki adet damgadan ilki, C gözü sınırları içinde, C gözü ile B gözünün birleştiği yere yakın bir konumda yer alan H/9 açmasında ele geçmiştir (Fig. 2). Tamamı korunmuş durumda olan bu damganın baskı yüzeyi 7,2 cm çapındadır. İyi arıtılmış ve az miktarda kireç ilave edilmiş hamuru açık kahverengi (7,5YR-6/3) tonlarındadır. Hamurunun renginde ince astarlı olan dış yüzeyi yer yer kırmızının tonlarında alacalıdır. Bir sap/ tutamak ve bir baskı yüzeyi olmak üzere iki parçadan oluşan bileşik gövdeli damganın, konik formlu tutamağının düzeltilmiş tabanı daralarak yine konik biçimdeki gövdesine bağlanmaktadır. Tutamağın düzeltilmiş yüzeyli/façetalı gövdesi, düzensiz aralıklarla oluşan dokuzgen biçimindedir ve konik gövdeye bağlandıktan sonra disk şeklindeki baskı yüzeyi ile sonlanmaktadır. Baskı yüzeyinde, oyularak yapıldığı anlaşılan simetrik motifler yer almaktadır. Baskı yüzeyinin en dış hattını saran bir halka tam ortasına gelecek şekilde yerleştirilen artı (+)/haç şekli ile dört eşit parçaya bölünmektedir. Dört eşit paçaya bölünen her bir alanın içine de bir verev hat/iç içe açığı ve kalan boşluğa da bu açıkların içini dolduracak şekilde birer tane nokta deseni yerleştirilmiştir (Fig. 3 a-c). Motiflerin oluşturulması kil ıslakken gerçekleştirilmiştir. Oyma ve kesme işlemlerinden geriye kalan izler ve çapaklar motif diplerinde belirgindir. Motiflerin sivri uçlu bir aletle yapıldığı, desenlerin kesitlerinden kolaylıkla anlaşılabilir.

İkinci damga, B yapısının doğusunda J/8 açması içinde, III. tabakada yürütülen kazılarda bulunmuştur. Tutamak kısmı iyi korunmuş; ancak baskı yüzeyi ele geçmemiş olan damganın tutamak kısmının üzerinde görülen detaylar ve hamur özellikleri ilk örneğin aynısıdır. Damganın tutamak kısmının düzeltilerek/façetalanarak on adet yüzey meydana getirildiği gözlenmektedir. Tutamağın hafifçe dış bükey olan üst/tepe kısmına oyularak

Figür 3a-c: *Tamamı korunmuş olan damga ve baskısı.*

yapılmış bir artı (+) deseni yerleştirilmiştir (Fig. 4a-b). Bu desenin, damganın asıl baskı yüzeyi ile birlikte kullanıldığı düşünülebileceği gibi, baskı yüzeyinin kırılmasından dolayı bu kısma işlenerek tutamağın ikincil bir kullanımla değerlendirilmiş olması da mümkündür.

Damgaların İşlevleri ve Üzerlerindeki Motiflerin Anlamları Üzerine Değerlendirmeler

Bir tutamak/sap ve baskı yüzeyinden/kaideden oluşan, genellikle geometrik veya hayvan gövdeli baskı yüzeyine sahip, baskı yüzeyinde çizilerek veya kazınarak yapılmış (*intaglio*) çizgisel ve geometrik bezemeler bulunan kil veya taştan yapılmış damgaların kullanımı Anadolu coğrafyasında Neolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır (Özkan 2022: 1-2, 12-13; Tekin 2017: 232; Türkcan 2006: 175; Pittman 2003: 35). Çoğu araştırmacı, söz konusu damgaların özel mülkiyeti gösteren objeler olmak yerine², vücut boyama (*dövme/tattoo*), tekstil boyama, kil yüzeye desen çıkarma, ekmek, çanak-çömlek vb. toplu şekilde pişirilen

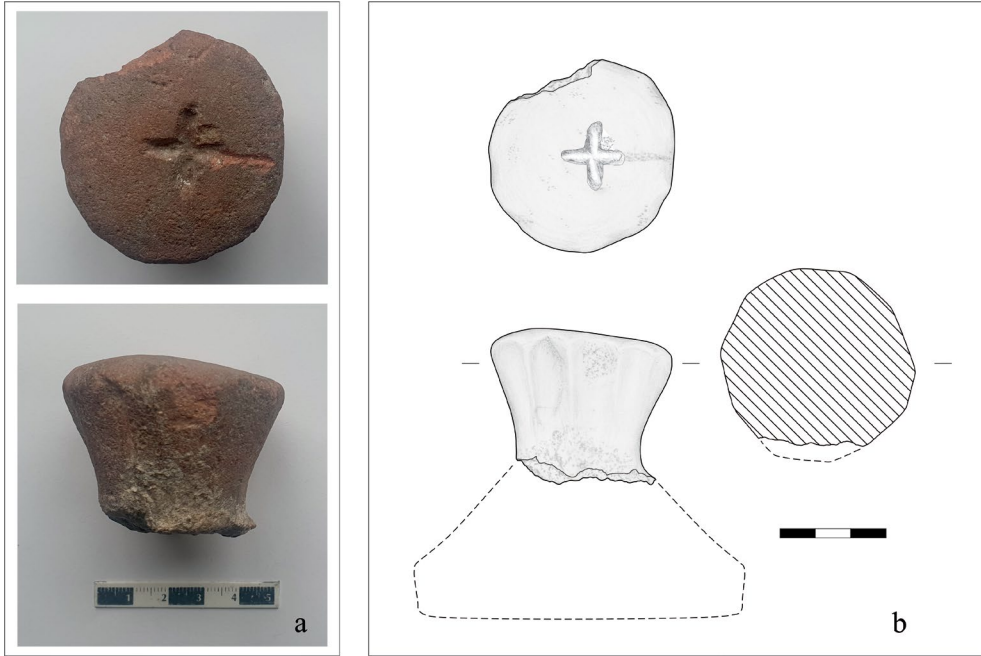
² E. Fiandra'ya göre MÖ 7. binyıla tarihlenen Erken Neolitik Çağ yerleşimi olan Sabi Abyad'da henüz Halaf kültürünün gelişmediği evreye ait yan yana yapılmış mekânların içinde çok sayıda geometrik kil obje (token) ve mühür baskısı bulunması, buradaki malların depolanması ve onlara ulaşma hakkı olan insan sayısının fazlalığını işaret ediyordu. Mühür baskıları inceleyen Fiandra, sayıları 250'yi aşan mühür baskılarının 67 farklı desene sahip olmasını, mühürlerin kişilere ait olduğuna ve bunun bir çeşit imza olduğuna dikkat çeker. Ancak Fiandra, toplumun her bir bireyinin mühür sahibi olduğunu düşünmek yerine mühür baskılarını yapma yetkisinin sadece depoları kullanan mühür sahiplerine ait olduğunun düşünülmesinin altını çizmektedir (Fiandra 2003: 32-33).

malzemenin ayrımının kolaylıkla sağlanması gibi işlerde kullanıldığını belirtmektedir (Çilingiroğlu 2009: 7; Prijatelj 2007: 232-233; Collon 1987: 351; Darga 1992: 69). Başta J. Mellaart olmak üzere bazı araştırmacılar, Anadolu'da bulunan Neolitik Çağ'a ait damgaların bu yönüyle İspanya tarihöncesi toplumlarının vücutlarını boyamak için kullandıkları *pintadera/pintaderas* adı verilen objeleri anımsatması nedeniyle, bu objeleri *pintadera* (boyama damgaları) (von Wickede 1990: 55-71; Erkanal 1995: 123-124) olarak tanımlamanın daha doğru olduğunu ifade etmektedir (Mellaart 1964: 96-97; Makkay 1984). Söz konusu objelerin *pintadera* olarak anılmasının en önemli nedenlerinden biri de bu objelerle basılmış ve günümüze kadar ulaşmış pozitiflerinin henüz bulun(a)mayışdır (Türkcan 2006: 185; Umurtak 2000: 7).³ Araştırmacıların birçoğu *pintaderaların* basıldığı yüzeylerin genellikle organik ve/veya çok zayıf materyallerden oluşması nedeniyle baskılarının günümüze kadar ulaş(a)madığı üzerinde durmaktadır (Türkcan 2014: 442; Prijatelj 2007: 232-235; Tekin 2017: 232; Umurtak 2000: 6). Benzer bir şekilde, Erken Tunç Çağı'nda yaygınlaşan şahıs mühürlerinin (Pittman 2003: 35) yanında büyük boyutlu damga mühürlerden bazılarının da özel mülkiyeti veya basıldığı nesnenin şahsa özgü olduğunu gösteren bir obje olmaktan çok, toplu ürünlerin ait olduğu grupları belirtmek için kullanılan damgalar olduğu düşünülmektedir (Özdemir, Özdemir 2020; Coşkun, Kılıç 2020). Erken Tunç Çağı'nda sayıları bir hayli artan bu damgaların yakın zamana kadar Anadolu'da kullanılan çeç/çiç mühürlerle benzer işlemlere sahip oldukları ve etnografik örneklerin de gösterdiği gibi hasat edilen ürünlerin karışmaması için ürünlerin bu damgalarla mühürlendiği/damgalandığı belirtilmektedir (Kökten 1944: 676). Çeç/çiç mühür olarak da ifade edilen damgaların da baskılarının bulunmaması, bunların da tipik bir mühürden farklı işlemlere sahip olduğu fikrini güçlendirmektedir.⁴

Üzerinde negatif olarak kazanılmış motifler bulunan objelerin çeşitli yüzeylere baskı motifi çıkarmak amacıyla kullanıldığını gösteren bulgulara bazı MÖ 2. binyıl yerleşimlerinde rastlanılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın önemli kentlerinden biri olan Acemhöyük'te "Hizmet Binası" olarak tanımlanan III. tabakaya ait anıtsal binanın 11. odasının kuzeydoğusundaki koridorun bir ucunun duvar örülerek kapatılmasının ardından, duvarın dış yüzünün baskı yüzünde çift başlı kartal motifi bulunan ve çapı 8,5 cm olan bir damga ile mühürlendiği tespit edilmiştir (Özkan 2007: 610, 612-613). Acemhöyük örneği bu tarz büyük boyutlu damgaların/mühürlerin duvarların süslenmesi amacıyla kullanıldığını gösteren önemli kanıtlardan birini sunmaktadır (Özkan 2022: 7). Benzer şekilde, Ortaköy/Şapınuva'da anıtsal D binasının 1 no.lu odasının duvarlarından birinin

³ Bazı araştırmacılar Çatalhöyük'te bulunana evlerin duvarları üzerindeki zengin boya bezeklerin bir kısmının *pintaderalar* yardımıyla yapılmış olabileceğini ifade etmektedir (Türkcan 2014: 443; Tekin 2017: 232).

⁴ Bu tipte mühürlerin Erken Tunç Çağı boyunca Karaz kültürünü yansıtan öğelerle birlikte bulunması nedeniyle, araştırmacılar tarafından bu mühürlerin Karaz kültürü ile olan ilişkisi sorgulanmaktadır (Özkan 2022: 32; Coşkun, Kılıç 2020: 179).

Figür 4a-b: *Tutamak/sap kısmı korunmuş olan damga.*

üzerine damga ile baskı yapıldığı iddia edilmiştir.⁵ Anadolu'da MÖ 2. binyılda mühürlerin kilden yapılmış şahsi eşyalar, *bullalar*, etiketler, tabletler ve zarflar üzerinde görülen baskıların dışında, çömlekler üzerine basıldığını da gösteren çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bunlar genellikle damga mühür şeklinde yuvarlak yüzü baskılardan oluşurken, az sayıda örnek silindirik mühürlerin de kap yüzeylerine basıldığını göstermektedir (Seidl 1972: 13).

Farklı işlevlere ve kullanım alanlarına sahip olduğu anlaşılan damga ve benzeri objelerin kullanım alanlarının belirlenmesi ve tanımlamalarının doğru yapılabilmesi için söz konusu objelerin bulunduğu bağlamların (*kontekst*) iyi anlaşılması, analiz yöntemlerine başvurulması ve boyutlarının dikkate alınması gerekmektedir (Tekin 2017: 232; Türkcan 2006). Genellikle baskı yüzeyinin çapları veya uzunlukları 7-8 cm kadar olan objelerin kişisel mülkiyeti yansıtmak amacıyla (Özdemir, Savrum-Kortanoğlu 2020: 178), daha büyük baskı yüzeyine sahip olanların ise motif elde etmek için kullanıldığı düşünülebilir.⁶ Kesin ayrımlar yapmanın zor olmasına rağmen, kişisel mülkiyeti yansıtan damga mühürlerin ait olduğu kişinin çoğunlukla yanında bulundurulması gerektiği düşünüldüğünde, 7-8 cm'den daha büyük boyuta sahip olan damgaların mühür olarak kullanımları ergonomik

⁵ Ortaköy'de D binası, 1 no.lu odasında duvar sıvası üzerine basılı olduğu iddia edilen mühür baskısının (Süel, Süel 2006: 15) bir duvar baskısı olmaktan çok bulla olduğu belirtilmektedir (Öztan 2007: 613).

⁶ A. Erden, çömlek ve çömlek parçalarının üzerinde görülen signe royal baskıların çaplarının genellikle 8-10 cm arasında olduğunu ve boyutları itibarıyla mühür baskısı olamayacaklarını ifade etmektedir (Erden 2014: 100).

açından sorunludur. Mühürlerin, uygun boyutlarda olsa dahi kişilerin yanlarında taşınmasını kolaylaştırmak için tutamak kısımlarına delikler açıldığı, çeşitli metallere kulplar ve başlıklar takıldığı veya kılıflar içine koyulduğu bilinmektedir (Özkan 2022: 8). Mari'de bulunan MÖ 3. binyıla tarihlenen tasvirli sanat eserlerinde, kıyafetleri birbirine tutturmaya yarayan iğnelerin (*toggle pin*) ucunda sallanır biçimde gösterilen mühürler (Michel 2020: 183, Fig. 13.2a-c), sahiplerinin mühürün kaybolmasını engellemek için önlem aldıklarına ve mühürün her an ulaşılabilir bir durumda olmasına özen gösterdiklerine işaret etmektedir. Yukarıda ifade edilen özellikler dikkate alındığında, İnönü Mağarası'nda bulunan baskı yüzeyi çapı 7,2 cm olan birinci damga ve sadece tutamak kısmı korunmuş olan ikinci damganın (tutamak kısmının başı 5,6 cm) boyutları itibarıyla kişilere ait damga mühürler olduklarını söylemek oldukça zordur ve bu nedenle söz konusu objeler damga olarak adlandırılmıştır.

İster damga mühür olarak kullanılmış olsun ister desen elde etmek amacıyla kullanılmış olsun damgaların üzerinde bulunan motiflerin anlamlarının ne olduğu bir başka önemli tartışma konusudur. Neolitik Çağ'a ait *pintadera*/damgalar üzerinde genellikle çizgisel ve geometrik desenler görülmektedir (Tekin 2017: 233). İnönü Mağarası damgasının baskı yüzeyinde görülen artı (+) ya da haç ile bu eşit parçaların içine yerleştirilen iç içe açılı motif, erken dönem örneklerinden başlayarak, Erken Tunç Çağı süresince giderek yaygınlaşan (Özdemir, Savrum-Kortanoğlu 2020: 182) ve MÖ 2. binyılda sevilerek kullanılmaya devam edilen bir motiftir (Dede 2014: 91-93). Bu betimin çeşitli versiyonları olmakla birlikte baskı yüzeyinin merkezinde bulunan artı (+) ya da haçın çift sıra halinde yapıldığı, içi içe açılı bir kaç sıra olduğu veya iç içe açılı bir kısma, kalan boşluğu dolduracak şekilde bir noktanın yerleştirildiği de görülmektedir (Emre 1971: 44). Anadolu'nun birçok yerinde bulunan Erken Tunç Çağı'na tarihlenen damga mühürler üzerinde ve Alaca Höyük mezarlarında ele geçen güneş kurslarının merkezinde (Koşay 1951: Lev. CLXIV) ortası artı (+) ya da haç ile bölünmüş çeyreklerin içinde kalan alana iç içe açılı motif yerleştirildiği betimlere sıklıkla rastlanır (Gonnet-Bağana 1967). MÖ 3. binyıldan MÖ 2. binyıla aktarılan sembollerden biri olan söz konusu motifin çeşitli ilaveler yapılmak suretiyle uzun süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Genellikle "güneş diski" (Özkan 2022: 30) olarak anılan ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı mühür ve mühür baskıları üzerinde sıkça görülen bu sembol, N. Özgüç tarafından "Astral sembol" olarak tanımlanmıştır. N. Özgüç, bu sembolün Anadolu'da özellikle yerli üsluba özgü olduğunu ve Kaniş Karumu'nun II. katında yalnızca mühürler üzerinde görülürken Ib katından itibaren vazolar üzerinde de görülmeye başladığını ifade etmektedir (Özgüç 1968: 33). H. Bossert, Kültepe'de bulunan çok sayıda mühür ve mühür baskısında tapınım sahnelerinde görünen içi boş, basit bir daire biçimli, ortası haç ile bölünmüş, iç içe açılı motiflerle şekillendirilmiş veya rozet ile doldurulmuş motiflerin güneş kültünün bir yansıması olduğu ve Mezopotamya kökenli olan bu geleneğin Asurlu tüccarlar vasıtasıyla Anadolu'ya taşındığı üzerinde durmaktadır (Bossert 1957: 123-124, Abb. 12). T. Beran ise, bu sembolün Anadolu hiyeroglifinde güneşi karakterize ettiğini ve Kaniş Karumu'nda mühürler ve kaplar üzerinde yaygın olarak bu

Figür 5a-b: *Alişar'da bulunan üzerinde "signe royal" motifi bulunan kalıp.*

sembolün görülmeye başlamasının Kaniş'te hiyeroglif yazısının ortaya çıkmasıyla ilişkili olabileceğini belirtmektedir (Beran 1967: 63, 66, Fig. 5). Bu sembolün gelişerek ortadaki artı (+) ya da haçın kolları arasında kalan kısma "S" motiflerinin eklenmesi, sonrasında ortadaki haç ve "S" motiflerinin birleşik olarak da betimlenerek daha sofistike bir hal aldığı dikkati çeker. Bu haliyle bir bütünsellik kazanan bu motif ilk kez tespit edildiğinde araştırmacılar tarafından bir kraliyet sembolü olarak düşünülmüş ve bu nedenle söz konusu sembol "*signe royal*" / "*marque royale*" olarak tanımlanmıştır (de Genouillac 1926: 33). Alişar hafırları, başta Alişar ve Kültepe olmak üzere bu sembolün Kapadokya Bölgesi'nde yoğun olarak ele geçmesinden dolayı bu sembolü yayınlarda "*Cappadocian symbol*" olarak anmayı tercih etmiş-

lerdir (Schmidt 1932: 146, Fig. 184/b1529, b2175; von der Osten 1937: 221). Motifin anlamı konusunda araştırmacılar farklı fikirler ortaya koymakla birlikte⁷ bu motifin güneş kültü inançları ile ilişkili olduğu yönünde fikirler ağırlıktadır. U. Seidl Kültepe'de ele geçen üzerinde *signe royal* baskısı bulunan *hydria* ve geniş boyunlu çömleklerin, Kültepe'de Anadolu grubu silindir mühür ve mühür baskılarında tahtında oturan tanrının önünde güneş tasviri ile birlikte gösterilmesinin, bu baskıların söz konusu kaplar üzerine ritüel amaçlı işaretlenip işaretlenmediği sorusunu akla getirdiğini ifade etmektedir (Seidl 1972: 68).⁸ Güneş kurslarına Hitit Dönemi'nde kanat ilave edilerek kanatlı güneş kursuna dönüşüğü de bazı araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir.⁹ İnönü Mağarası damgası,

⁷ "*Signe royal*" motifi ile ilgili kapsamlı değerlendirme için bkz. Erden 2014.

⁸ U. Seidl, üzerinde *signe royal* ve benzeri motif bulunan bu tipte disklerin Hitit metinlerinde sözü edilen ve şittar (AŞ.ME) adı verilen tanrıların elinde taşıdığı alemlerin basit bir yansıması ve üzerlerindeki motiflerin Hitit hava tanrısı Teşup'un ideogramı olarak yorumlanabileceğini de belirtmiştir (Seidl 1972: 69).

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ensert 2005.

baskı yüzeyinde görülen motifin MÖ 2. binyılda gerek mühür ve mühür baskılarında, gerek de diğer tasvirli sanat eserlerinde görülen sembollerle yakın benzerlikler göstermesi yanında, biçim özellikleri ve bazı detayları bakımından da MÖ 2. binyıl damga mühürlerine benzemektedir. Yine bu damgaların tutamak/sap kısmını baskı yüzeyine bağlayan kısımda görülen facetalanmış yüzeyler, MÖ 2. binyılda görülen çekiç başlı ve yumru başlı damga mühürlerde görülen karakteristik özellikler arasındadır (Dinçol, Alparslan 2013: 395-396; Boehmer, Güterbock 1987; Beran 1967).

MÖ 2. binyıla ait çömlek ve çömlek parçaları üzerinde bu motifin çok sayıda baskısının görülmesine rağmen bu baskıların ne ile ve nasıl yapıldığı konusunda çok fazla bilgiye sahip değiliz. Çömlekler üzerinde görülen “*signe royal*” ve türevi baskıların kilden kalıplar yardımı ile yapılmış olduğunu gösteren en iyi kanıt 1929 yılında Alişar kazılarında MÖ 2. binyıl tabakalarında bulunmuştur (Schmidt 1932: 146, Fig. 184). Yine bu kazıda bulunan bir çömlek parçasının üzerindeki baskının bu kalıpla yapıldığı çok açıktır ve söz konusu kalıbın kullanım alanını göstermesi bakımından önemlidir (Fig. 5). U. Seidl'in çalışmasında “*signe royal*” baskılarının dışında, ortası artı (+) ya da haç ile bölünmüş, kenarlarında iç içe açılı bulunan damga mühür baskıları da bulunmaktadır.¹⁰ Bu baskılar İnönü Mağarası'nda bulunan damga üzerinde bulunan motiflerle çok yakın özellikler taşımaktadır. İnönü Mağarası'nda bulunan ikinci damganın üzerindeki artı (+) ya da haç işaretinin benzerlerinin de yine MÖ 2. binyılda çömlekler üzerine, özellikle de kulpların gövdeye birleştiği kısma basıldığını gösteren çok sayıda örnek bulunmaktadır (Seidl 1972: Abb. 7/83-85). Buradan yola çıkarak, MÖ 2. binyılda çömlekler üzerinde gördüğümüz bazı baskıların Alişar'da bulunan kilden yapılmış kalıp ve İnönü Mağarası'nda sağlam ve kırık halde örnekleri ele geçen damgalarla yapıldığını düşünmek olasıdır. Bunun yanında henüz elimize geçmeyen ancak MÖ 2. binyıla ait örneklerini Acemhöyük'ten bildiğimiz duvar baskılarının da bu tip baskı aletleri ile yapıldığını düşünmek de mümkündür.¹¹

Sonuç

İnönü Mağarası'nda bulunan damga mühür şeklinde forma sahip objelerin kullanımı Anadolu'da Neolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. İlk kullanıldıkları andan itibaren temelde

¹⁰ Seidl'in çalışmasında (1972) Abb. 4/A43a, A44, A45. A21'de gösterilen baskı, İnönü Mağarası damgası/mührü üzerinde bulunan motif ile tipik bir *signe royal* motifinin karışımı gibidir.

¹¹ Haluk Perk Müzesi'nde korunan üzerinde *signe royal* motifi bulunan kurşundan yapılmış objenin damga mühür olduğu düşünülmüştür (Özdemir, Savrum-Kortanoğlu 2020: 193, Fig. 18). İlgili yayındaki görselden anlaşıldığı kadarıyla 2,5 cm çapındaki yuvarlak yassı levhanın bir yüzünde pozitif bir şekilde/kabartı şeklinde bulunan eşyanın damga mühür yerine madalyon olarak düşünülmesi daha doğru olacaktır. Benzer şekilde Kültepe'de bulunan kilden yapılmış, çapı 7,9 cm olan ve üzerinde kabartı biçiminde *signe royal* motifi görülen yassı yuvarlak levha da mühür olarak ifade edilmiştir (Kulakoğlu, Kangal 2011: 357, Res. 488.). Bu objenin de mühür olarak değil, bir çömlek üzerindeki motifin bulunduğu kısmın kırılmasından sonra bu kenarları düzeltilerek yuvarlatıldığı anlaşılmaktadır.

farklı amaçlarla üzerlerindeki motiflerin çeşitli yüzeylere aktarılmasını sağlayan bu objelerin, erken örneklerinin kişisel mülkiyeti yansıtan objeler olmaktan çok vücut boyama, tekstil üzerine motif çıkarma, duvarların dekorasyonu, kutu ve benzeri eşyaların güvenliğinin sağlanması, ekmek veya çanak-çömlek gibi toplu olarak pişirilen malzemelerin ayrıştırılması gibi amaçlarla kullanıldığı ifade edilmektedir. Erken Tunç Çağı'na ait bazı damga mühürlerin ise yakın zamana kadar kullanılan çeç/çiç olarak anılan mühürlerde olduğu gibi ekinlerin karışmaması için kullanıldığı düşünülmektedir.

MÖ 2. binyılda kullanım alanlarının çeşitliliği artan damga mühürlerin birincil olarak kişisel aidiyeti göstermesi amacıyla *bulla*, etiket, tablet ve zarf gibi objelerin üzerine basıldığını gösteren çok sayıda kanıtın yanında, ikincil olarak duvar sıvalarının üzerine veya çömleklerin üzerine basıldığını gösteren kanıtlar da bulunmaktadır. Ayrıca bu objelerin günümüze ulaşmayan organik malzemeler üzerine de basıldığını düşünmek de olasıdır. İnönü Mağarası'nda bulunan damgaların boyutları ve baskı yüzeylerindeki motiflerin çömlekler üzerinde görülen motiflerle uyumu, bu objelerin yukarıda ifade edildiği gibi mühürlerin ikincil kullanımlarıyla ilişkili işlerde tercih edildiğini akla getirmektedir. Damgaların tutamak ve baskı yüzeyindeki bazı detaylar ve hamur özellikleri MÖ 2. binyıl damga mühürlerinde görülen özelliklerle son derece uyumludur. Bundan başka damgaların facetalı bir şekilde oluşturulmuş dokuzgen-ongen biçimindeki sapları/tutamakları Eski Hitit ve Hitit İmparatorluk Çağı yumru ve çekiç başlı mühürlerinde gördüğümüz bir özelliktir. Diğer taraftan, tamamı sağlam olarak ele geçen örneğin baskı yüzeyinde görülen motifin benzerlerinin çömlekler üzerine basılmış örnekleri (*Gefässmarken*) Boğazköy'de bulunmuştur (Seidl 1972: Abb. 5/A45). Araştırmacılar tarafından Hitit kentlerinde bulunan bazı çömlekler üzerinde görülen özenle yapılmış baskı bezemelerin ve bunlar içinde yaygın bir şekilde karşılaşılan "signe royal" ve diğer baskı öğelerinin çeşitli inançlarla özellikle de güneş kültü ile olan ilişkisi üzerinde durulmaktadır (Erden 2014: 100). Böylelikle, Alışar'da bulunan kalıp (Schmidt 1932: 146, b 1529, Fig. 184) dışında, bu baskı bezemelerin yapımında damgaların (*Gefäßstempel*) da kullanıldığı İnönü Mağarası kazısında elde edilen objelerle desteklenmiştir.

Katkı Belirtme ve Teşekkürler

Alışar'da 1929 yılı kazılarında ele geçen ve üzerinde "*signe royal*" motifi bulunan bir kalıp günümüzde Çorum Müzesi'nde korunmaktadır. Söz konusu kalıp Çorum Müzesi'nin izinleri ile bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Eserin incelenmesi ve görsellerinin bu çalışma kapsamında kullanılması konusunda kolaylık sağlayan başta Resul İbiş olmak üzere Çorum Müzesi personellerine, bu çalışmada yer alan damgaların çizimlerini yapan ve fotoğraflarını çeken Burak Kader'e, makale metninin redaksiyonunu yapan Dr. Canan Özbil'e ve katkıları ile çalışmanın zenginleşmesini sağlayan hakemlere teşekkür ederim.

Kaynakça

Beran, T. 1967

Die hethitische Glyptik von Boğazköy, Die Siegel und Siegelabdrücke der vor- und althethitischen Perioden und die Siegel der hethitischen Grosskonige, WVDOG 76, Kohlhammer, Berlin.

Boehmer, R.M., Güterbock, H.G. 1987

Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy, Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978 - Bogazköy-Hattusa. Ergebnisse der Ausgrabungen, Bd. XIV, Die Glyptik von Bogazköy, II. Teil, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

Bossert, H. 1957

Meine Sonne. *Orientalia* 26(2): 97-126.

Burney, C.A. 1956

Northern Anatolia before Classical Times. *Anatolian Studies* 6: 179-203.

Collon, D. 1987

First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East. British Museum, London.

Coşkun, İ., Kılıç, N. 2020

Erken Tunç Çağı'nda (MÖ 3000-2000) Anadolu'da Çeç Mühürler. *Güncel Sosyal Bilimler Araştırmaları*, S. E. Er (ed.). Akademisyen Kitabevi, Ankara: 171-181.

Çilingiroğlu, Ç. 2009

Of Stamps, Loom Weights and Spindle Whorls: Contextual Evidence on the Function(s) of Neolithic Stamps from Ulucak, İzmir, Turkey. *Journal of Mediterranean Archaeology* 22(1): 3-27.

Darga, M. 1992

Hitit Sanatı. Akbank Kültür ve Sanat, İstanbul.

Dede, M.G. 2014

Anadolu'da Bulunmuş Eski Tunç Çağı'na Ait Silindir ve Damga Mühürler. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Dinçol, A., Alparslan, M. 2013

Hitit Mühürçülüğü (Glyptik). *Hititler/Bir Anadolu İmparatorluğu*, M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan (ed.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 392-404.

Efe, T., Ekmen, H., Ekmen, F.G. 2022

Zonguldak ve Çevresinin Tarihöncesi Dönemlerine Genel Bir Bakış. *Antik Çağ'dan Cumhuriyete Bir Kentin Tarihi*, A. Efiloğlu, G. Arslan, Y. Namal, Ç. Tan (ed.). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Ankara: 3-43.

Ekmen, F.G., Ekmen, H. 2021

Karadeniz Ereğli (Heracleia Pontika) ve Çevresinin MÖ 5000-1000 Yıllarına Dair Yeni Veriler. *Anadolu Coğrafyasında Görülen Arkeolojik, Sanatsal ve Kültürel Faaliyetler*, U. Elyiğit (ed.). Eğitim Yayınevi, Konya: 64-109.

Ekmen, F.G., Ekmen, H., Fidan, S.S. 2021

Hititlerin Batı Karadeniz Bölgesi'nde Yaşayan Komşuları Hakkında Yeni Bulgular. *Archivum Anatolicum* 15(1): 59-96.

Ekmen, H., Ekmen F.G., Güney, A., Arbuckle, B.S., Mustafaoğlu, G., Tunoğlu, C., Diker, C., Oktan, E. 2021

A New Prehistoric Settlement near Heraclea Pontica on the Western Black Sea Coast, İnönü Cave. *Arkeoloji Dergisi* XXVI: 23-46.

- Ekmen, H., Ekmen, F.G., Mercan, A., Güney, A., Kader, B., Kaygusuz, G. 2022**
İnönü Mağarası 2019-2020 Yılları Kazıları. In. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları 2*, A. Özme (ed.). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 343-364.
- Emre, K. 1971**
Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Emre, K., Çınaroğlu, A. 1993**
A Group of Metal Vessels from Kınık-Kastamonu. In. *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, M.J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç (ed). Türk Tarih Kurumu, Ankara: 675-713.
- Ensert, H.K. 2005**
MÖ İkinci Binde 'Kanatlı Güneş Kursu' ile Taçlandırılmış Anadolulu Hitit Figürleri. *Anadolu* 28: 25-47.
- Erden, A.G. 2014**
MÖ II. Binde Anadolu Tasvirli Sanat Eserlerinde "Signe Royal" Motifi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Erkanal, A. 1995**
Mühür Boyaması ve Ocker Kullanımı Üzerine Bazı Düşünceler. In *Memoriam İ. Metin Akyurt, Bahattin Devam Anı Kitabı. Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, A. Erkanal, H. Erkanal, A. T. Ökse, N. Çınardalı, S. Günel, H. Tekin, B. Uysal, D. Yalçıklı (ed.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 121-126.
- Fiandra, F. 2003**
Mühürler, Kil Mühür Baskıları. *ArkeoAtlas* 2: 32-34.
- Forlanini, M. 2013**
Les Routes du Palâ. *De Hattuša à Memphis. Jacques Freu in honorem*, M. Mazoyer, S. Hervé Aufrère (ed.). L'Harmattan, Paris: 43-58.
- de Genouillac, H. 1926**
Céramique Cappadocienne, Tome I, Introduction, Collection Chantr. Musée du Louvre. Département des Antiquités Orientales. Série Archéologique Tome I, Paris.
- Glatz, C. 2015**
Beyond the Frontier: The Second Millennium BC in the Cide-Şenpazar Region. *Kinetic Landscapes the Cide Archaeological Project: Surveying the Turkish Western Black Sea Region*, B.S. Düring, C. Glatz (ed.). De Gruyter, Warsaw/Berlin: 183-206.
- Gonnet-Bağana, H. 1967**
Arkeolojik Belgelere Göre Eti Güneş Kursları. *Anadolu Dergisi* 11: 161-166.
- Karauğuz, G. 2016**
2004-2008 Yılı Arkeolojik Yüze Araştırması Işığında Zonguldak Bölgesi'nin Eskiçağ Tarihi Kronolojisi Üzerine Kısa Bir Not. *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri*, A. Efiloğlu, N. Hatunoğlu, H. Özer, T. Gürdal, H. Sankır (ed.). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak: 21-30.
- Koşay, H.Z. 1951**
Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı, 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kökten, İ.K. 1944**
Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları. *Belleten* VIII(32): 659-680.

Kulakoğlu, F., Kangal, S. (eds.) 2011.

Anadolu'nun Önsözü Kültepe-Kaniş Karumu. Asurlular İstanbul'da. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

Makkay, J. 1984

Early Stamp Seals in South-East Europe. Akademiai Kiado, Budapest.

Mellaart, J. 1964

Excavations at Çatalhöyük, 1963, Third Preliminary Report. *Anatolian Studies* XIV: 39-119.

Michel, C. 2020

Belts and Pins as Gendered Elements of Clothing in Third and Second millennia Mesopotamia. *Textiles and Gender in Antiquity from the Orient to the Mediterranean*, M. Harlow, C. Michel, L. Quillien (ed.). Bloomsbury: 179-192.

Özdemir, A., Özdemir, A. 2020

Murat Höyük'ten Bir Çeç Damga Mühür. *TÜBA-KED* 22: 131-139.

Özdemir, B., Savrum-Kortanoğlu, M. 2020

Haluk Perk Müzesi'nden Bir Grup Mührün Değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 10(20): 173-203.

Özgüç, N. 1968

Kaniş Karumu Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özkan, S. 2022

Eski Anadolu Mühür Sanatı. Akademisyen Kitabevi, Ankara.

Öztan, A. 2007

Acemhöyük'den Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na Ait İki Ender Buluntu. *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol'e Armağan VITA Festschrift in Honor of Belkis Dinçol and Ali Dinçol*, M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, H. Peker (ed.). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 609-621.

Pittman, H. 2003

Son Kalkolitik Çağ Mühürleri. *ArkeoAtlas* 2: 35.

Prijatelj, A. 2007

Digging the Neolithic stamp-seals of SE Europe from archaeological deposits, texts and mental constructs. *Documenta Prehistorica* XXXIV: 231-256.

Schmidt, E.F. 1932

The Alishar Hüyük. Seasons of 1928 and 1929, Part I. Oriental Institute Publications, Chicago.

Seidl, U. 1972

Gefäßmarken von Boğazköy. WVDOG 88, Berlin.

Süel, A., Süel, M. 2006

Ortaköy Araştırmaları. *İdol* 28: 14-21.

Tekin, H. 2017

Hakemi Use'den Bir "Pintadera". *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan*, S. Özkan, H. Hüryılmaz, A. Türker (ed.). Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir: 231-238.

Türkcan, A.U. 2006

Some Remarks on Çatalhöyük Stamp Seals. *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 Seasons*, I. Hodder (ed.). McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge: 175-185.

Türkcan, A.U. 2014

Neolitik Çağ Çatalhöyük Simgeçiliğinde Duvar Resimleri ve Damga Mühürler. *Anadolu Kültürlerine Bir Bakış. Armağan Erkanal'a Armağan*, N. Çınardalı-Karaaslan, A. Aykurt, N. Kolankaya-Bostancı, Y. H. Erbil (ed.). Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 441-453.

Umurtak, G. 2000

Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler. *Adalya IV*: 1-20.

Ünal, A. 1989

Orta ve Kuzey Anadolu'nun MÖ 2. Binyıl İskân Tarihi ile İlgili Sorunlar. *Akurğal'a Armağan/Festschrift Akurğal*. *Anadolu/Anatolia XXII* 1981/1983, C. Bayburtluoğlu (ed.). Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Ankara: 17-38.

Ünal, A. 1999

A Hittite Mycenaean Type B Sword from the Vicinity of Kastamonu, Northwest Turkey. *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center at Japan XI*: 207-226.

von Wickede, A. 1990

Prähistorische Stempelglyptik in Vorderasien. Münchener vorderasiatische Studien 6, München.

von der Osten, H.H. 1937

The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32 Researches in Anatolia, Part I, Oriental Institute Publications XXVIII, Chicago.

Yaman, B., Ekmen, H. 2023

Waterlogged wood remains found in a Late Bronze Age settlement (İnönü Cave) on the Western Black Sea coast of Türkiye. *Journal of Archaeological Science: Reports* 52: 1-12.

Yıldırım, T. 2001

A Group of Hittite Bronze Objects from the Seben District of Bolu. *Anatolica XXVII*: 127-144.

Dorylaion'dan Yeni Bir Mezar Yazıtı: Gaius Cercenius Domitius Aelianus*

*A New Grave Inscription from Dorylaion:
Gaius Cercenius Domitius Aelianus*

Emre ERTEN - Necmettin ERAYDIN*****

DOI: 10.58488/collan.1348909

Anahtar Kelimeler: Phrygia, Dorylaion, Helvia Paula, Cercenius, Romanizasyon

Bu makalede Eskişehir İli, Mihalgazi İlçesi, Alpagut Mahallesi'nden Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Hellence bir mezar yazıtı tanıtılmaktadır. Söz konusu eser 2022 yılında Doç. Dr. Emre Erten başkanlığında yürütülen Eskişehir İli Epigrafik Yüze Araştırması kapsamında kayıt altına alınmıştır. Bu makalede, söz konusu yazıt ile Eskişehir'in güneyindeki Ilıca Köyü'nde bulunan ve 1902 yılında H. v. Prott tarafından yayınlanan bir başka yazıt karşılaştırılmaktadır. Alpagut buluntusu sayesinde Prott'un yayınında mezar sahibinin adının bir kısmının yer almadığı ortaya çıkmış ve bu kişinin tam ismi ilk defa okunabilmiştir. Yazıt içerdiği bilgilerle bölgedeki Hellenizasyon ve Romanizasyon süreçlerine dair elde edilen verilere de katkı sağlamaktadır. Ayrıca yazıtın sonunda yer alan mezar koruma formülü tam olarak elimize geçmesi sebebiyle, daha önce bu konuyla ilgili Avram tarafından yapılan yorumların doğruluğunu da kanıtlamaktadır.

Keywords: Phrygia, Dorylaion, Helvia Paula, Cercenius, Romanization

In this article, an ancient Greek funerary inscription dated to the Roman Imperial Period from Alpagut Village, Mihalgazi District, Eskişehir Province is introduced. This inscription was made as part of the Epigraphic Research of Eskişehir Province under the direction of Professor Dr. Emre Erten held in 2022. Another inscription was found in Ilıca Village, South of Eskişehir, and this inscription was published by H. v. Prott in 1902. This article compares this inscription with the new inscription from Alpagut. Thanks to the Alpagut inscription, the grave owner's full name was revealed and could be read for the first time. This name is not fully included in the earlier inscription published by Prott. The inscription we have, with the information it contains, also contributes to the available data on the Hellenization and Romanization processes in the region. Furthermore, since the grave protection formula at the end of the Alpagut inscription is complete, it also proves the accuracy of the comments previously made by Avram in connection with this topic.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 23 Ağustos 2023; Kabul Tarihi: 24 Ekim 2023

** Emre ERTEN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, emre.erten@istanbul.edu.tr. ORCID: 0000-0001-5250-0304

*** Necmettin ERAYDIN, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye, necmi.eraydin@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7795-5970

Eskişehir İline bağlı İlçelerde Doç. Dr. Emre Erten başkanlığında 2021 yılından itibaren gerçekleştirilmekte olan epigrafik yüzey araştırmalarının 2022 döneminde Alpagut Mahallesi meydanında tespit edilen bir mezar sunağının, yapılan değerlendirmeler sonucunda oldukça dikkat çekici bir bulunduğuna ulaşılmıştır. Dikdörtgen prizmatik mezar sunağının köşe *akroter*leri kırık olup, alttan ve üstten silmeli eserin, ön cephesi üzerinde on iki satırlık son derece özenle kazınmış Hellence yazıt yer almaktadır. Yazıtın üst kısmında iki *akroter* arasında iç bükey yuvarlak bir rozet, sağ ve sol yan yüzlerde de benzer şekilde ancak bu kez dış bükey birer rozet görülmektedir. Yazıtın son satırında sağ ve sol tarafta birer sarmaşık yaprağı betimlenmiştir. Yazıt taşıyıcısının diğer üç yüzü traşlı olmakla birlikte herhangi bir betim bulunmamaktadır.

Buluntu Yeri: Mihalgazi İlçesi, Alpagut Mahallesi meydanı. Geliş yeri, köylülerin beyanına göre Dere Mh.; Ölçüler: Yükl.: 130 cm.; Gen.: 67 cm. (üst), 60 cm. (orta), 73 cm.

(alt); Der.: 57 cm. (üst), 48 cm. (orta), 58 cm. (alt); Hy.: 2-3,5 cm. Tarihleme: Yazıtın gerek harf karakterleri gerekse prosopografik açıdan MS 2. yy. sonlarına tarihlenmesi mümkündür. Diğer yandan mezar sahibi Cercenius'un taşıdığı Aelianus *cognomen*'i Aelius *gens* adından dolayı imparator Hadrianus'a işaret etmektedir.¹ Aşağıda değineceğimiz Cercenius'a ait İlica Köyü'nden diğer mezar yazıtı Avram tarafından yak. MS 200'e tarihlenmektedir. Yazıtımızda Aurelius/Aurelia *gens* adının olmayışı da MS 212 öncesine işaret etmektedir.

¹ Aelius *gens* adına sahip Roma vatandaşları için bkz. Holtheide 1983: 91 vd.; McLean 2002: 115; Corsten 2010: 457; bu *gens* adına sahip kişilerin *praenomen*'lerinin tarihlendirilmesinde önemi için ayrıca bkz. Dönmez-Öztürk 2011: 63-64, 114, 117.

- 1 ν Ἑλουια Παῦλα
ζῶσα ἑαυτῆ κα- ν
τεσκεύασεν ν
καὶ Γ(αῖω)· Κερκηνίω
5 **Δομιτίω Αἰλιανῶ**
τῶ ἑαυτῆς συμβίω
ζήσαντι ἔτη ο´
μνήμης [χ]άριν·
ν **χαῖρε παροδεῖτα**
10 καὶ ὃ σὺ μείσεις νν
τοῦτο ἄλλω μὴ νν
ἐνδείξει

“Helvia Paula hayatta iken kendisine ve 80 yıl yaşamış eşi Gaius Cercenius Domitius Aelianus’a anısı vesilesiyle (bu mezar anıtını) yaptırdı. Ekveda ey yolcu ve nefret ettiğin şeyi başkasına yapma!”

Elimizdeki Alpagut yazıtı, çok ilginç bir biçimde Eskişehir’in güneybatısında Odunpazarı İlçesi sınırlarında kalan Ilıca Köyü’nde bulunup, H. v. Prott tarafından 1902 yılında yayınlanan bir yazıtla (Prott 1902: 271, ayrıca bkz. MAMA 5: s. 188, 3(1)) çoğu bakımdan benzeşmekte, ancak bazı önemli farklılıklar da içermektedir. Her iki yazıt da Helvia Paula tarafından kendisi ve 80 yıl yaşayan kocası Gaius Cercenius’un anısına yaptırılmıştır. Prott’un 1902 yılında yayımladığı Ilıca yazıtına 2001 yılında Anazarbos’taki bazı yazıtlarla bağlantılı olarak kısaca tekrar değinilmiştir (SEG 51: 1765). Söz konusu yazıt daha sonra 2010 yılında Avram tarafından yeniden ele alınarak revize edilmiştir. Böylece metin son halini almış, yorum ve Fransızca tercümesiyle tekrar yayımlanmıştır.² Her iki edisyon arasındaki benzerlik ve farklılıklar aşağıda görülmektedir:

Prott 1902:

1	Ἑλουια Παῦλα ζῶσα ἑαυτῆ κα- τεσκεύασεν καὶ Γ. Κερκηνίω
5	τῶ ἑαυ<τῆ>ς συμβίω ζήσαντι ἔτη ο´ μνήμης χάριν. καὶ ὁ σύμ(β)ι(ο)ς εἰ(ς)(?) τοῦτο, ἄλλω μη-
10	δενεῖ(?) ζῆ.

Avram 2010:

1	Ἑλουια Παῦλα ζῶσα ἑαυτῆ κα- τεσκεύασεν καὶ Γ(αῖω) Κερκηνίω
5	τῶ ἑαυ<τῆ>ς συμβίω ζήσαντι ἔτη ο´ μνήμης χάριν· καὶ ὃ σὺ μείσεις, τοῦτο ἄλλω μὴ
10	ἐνδείξει[ς]

² Avram 2010: 29-32 krş. SEG 60: 1431. Avram 2016 yılındaki yayınında da bu yazıtı kısaca değinmektedir, bkz. Avram 2016: 92, dn. 38.

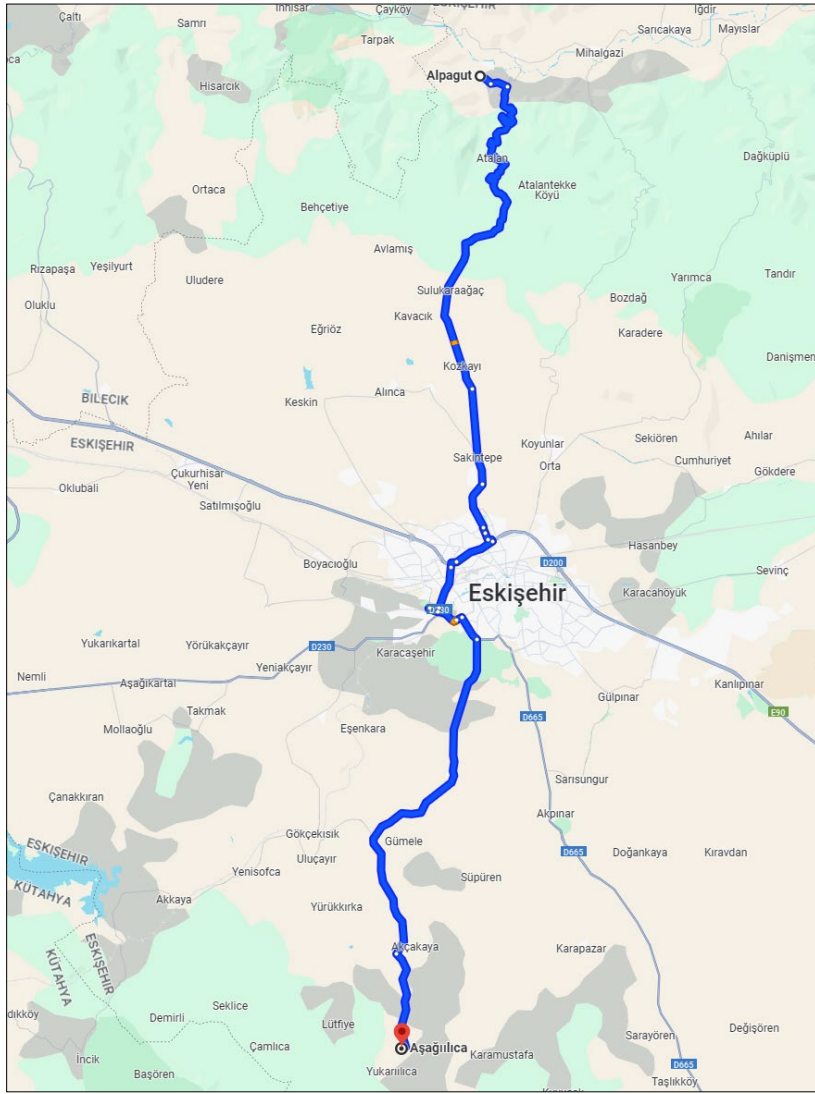
Görüldüğü üzere, elimizdeki Alpagut yazıtına geçmeden önce bununla önemli ölçüde benzeşen İlica yazıtıyla ilgili birkaç detaya değinmek yerinde olacaktır. Gerek Prott'a gerekse Avram'ın revizyonuna göre İlica yazıtında taş ustasının 5. satırda bir hata yaptığı ve $\epsilon\alpha\nu < \tau\eta > \varsigma$ sözcüğünde *tau* ve *eta* harflerini unuttuğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Prott 8. satırı hatalı olarak $\delta \sigma\upsilon\mu(\beta)\iota(\omicron)\varsigma \epsilon\iota(\varsigma)(?)$ şeklinde düzenlemiştir. Ayrıca son iki satırda da kendince kontekse uygun olacağını düşündüğü biçimde anlam bütünlüğü sağlamaya çalışmıştır. Bu durum, yazıt kopyalanırken 8. ve 10. satırdaki bazı harflerin ya rahat okunamayacak kadar aşınmış olduğuna ve kopyalayan kişi tarafından hatalı kaydedildiğine ya da antik dönemde taş ustasının yaptığı hataların aynen kayda geçirildiğine işaret etmektedir. Keza Prott'un yayınındaki "büyük harfli" metne baktığımızda aslında 8. satırda $\delta \sigma\upsilon \mu\epsilon\iota\sigma\epsilon\iota\varsigma$ olması gereken ifadeye ikinci *iota*'nın belirgin olmadığı ve en son harfin ise ya kopyalayan kişi tarafından hatalı biçimde *epsilon* olarak kaydedildiği veya taş ustasının yaptığı hatanın aynen kayda geçirildiği görülmektedir. Bu noktada Prott, en sonda bir *sigma* olması gerektiği konusunda şüphede kalmakla beraber doğru tahmin etmiş, ancak kelimeyi transkripsiyonda hatalı biçimde $\epsilon\iota(\varsigma)(?)$ olarak vermiştir. 10. satırda da ilk harfin *epsilon* olması gerekirken yine ya yanlış kopyalama ya da taş ustasının hatasının aynen aktarılması sonucunda *sigma* olarak kaydedildiği ve *ksi* olması gereken 6. harfin de *zeta* olarak yazıldığı görülmektedir. Prott ilginç biçimde büyük harfli metinde açıkça görülen ikinci harf *nü*'yü ise görmezden gelerek bu kısmı transkripsiyonda $\delta\epsilon\upsilon\epsilon\iota(?) \zeta\eta$ olarak yanlış biçimde oluşturmuştur. Dolayısıyla Prott'un edisyonunda 8. ve 10. satırlarda büyük harfli metinle transkripsiyon arasında farklılıklar gözlenmektedir. Transkripsiyonda bu harflerin taş üzerinde "o şekilde" olduğunu gösteren (*sic*) ifadesi kullanılmadığından veya harflerin altında nokta da olmadığından, taş ustasının mı yoksa kopyalayan kişinin mi hata yaptığı veya bu harflerin taş üzerinde silik olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Ne yazık ki Prott'un edisyonunda eserin fotoğrafının olmayışı durumu daha da güçleştirmektedir. Ancak yazıtın modern araştırmacılar tarafından hatalı şekilde kopyalanmasından ziyade, özellikle 5. satırdaki *tau* ve *eta* harflerinin unutulması gibi taş ustası tarafından yapıldığı anlaşılan belirgin bir hatayı göz önüne aldığımızda 8. satırın sonundaki *epsilon* ile 10. satırın ilk harfi *sigma* ve 6. harfi *zeta*'nın taş ustası tarafından hatalı şekilde işlendiğini düşünmek daha doğru görünmektedir. Bu noktada ayrıca büyük harfli metne baktığımızda, İlica yazıtının ilk satırında "Ελουια isminin yazımında da muhtemelen taş ustası *omikron*'u unutup sonradan çok küçük bir şekilde ilave etmiş ya da bunu bir kısaltma işareti gibi düşünmüş görünmektedir. Şayet bu *omikron* taş üzerinde normal boyutta olsaydı kopyalayan kişinin bu şekilde kaydetmesi beklenemezdi.

Neticede Avram, Prott'un edisyonunu yeniden değerlendirerek bu kısımları restore etmiş ve 8.-10. satırları yorumlayarak yeniden yayımlamıştır. Böylece Prott'un 8. satırda hatalı olarak tamamladığı ifadeyi $\delta \sigma\upsilon \mu\epsilon\iota\sigma\epsilon\iota\varsigma$ şeklinde ve 9.-10. satırları da $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron \alpha\lambda\lambda\omega \mu\eta \epsilon\nu\delta\epsilon\iota\zeta\eta[\varsigma]$ olarak doğru şekilde düzenlemiştir. Ancak Avram burada $\epsilon\nu\delta\epsilon\iota\zeta\eta\varsigma$ sözcüğü yerine aslında $\pi\omicron\iota\eta\sigma\eta\varsigma$ olması gerektiğini, çünkü $\epsilon\nu\delta\epsilon\iota\zeta\alpha\varsigma$ 'ın genellikle mezar kurallarını ihlal edenleri adalete teslim eden *delator* (=ihbar eden, haber veren, ifşa eden) olduğunu

ifade etmektedir. Avram ayrıca yine bu son 3 satırla ilgili olarak, pagan ve Hristiyan yazıtlarda göze çarpan “altın kural”ın burada da geçerli olduğunu düşünerek çoğu metinde mezar ihlaline karşı bilinen bir yasaklama ifadesinin bir başka versiyonuna sahip olduğumuzu şu sözlerle öne sürer: “que tu ne touches pas a cette tombe, puisque toi-meme, tu n’aimerais pas que ta propre tombe soit violée” (=Bu mezara dokunma, çünkü kendi mezarına musallat olunmasını istemezsin!). Diğer yandan Avram, ὁ σὺ μείσεις, τούτο ἄλλω μὴ ποιήσης (=nefret ettiğin şeyi başkasına yapma!) kalıbındaki mezar yasaklarında yaygın olan ποιήσης terimi yerine ἐνδείξει[ς] sözcüğünün taş ustası tarafından yanlışlıkla kazanıp kazanmadığını merak etmektedir. Ancak Avram’ın yapmış olduğu bu revizyonlar, elimizdeki yeni Alpagut yazıtı sayesinde tümüyle doğrulanmaktadır. Çünkü bu yazıtın 10.-12. satırlarında söz konusu mezar koruma formülasyonu açıkça okunabilmektedir. Avram’ın değerlendirdiği bu kısım elimizdeki Alpagut yazıtı arasındaki tek küçük farklılık ise yazıtımızın son satırında ἐνδείξει ifadesinden sonra *sigma*’nın gelmeyişi. Olasılıkla bu *sigma*’sız şekli Alpagut yazıtının 9. satırında bulunan ve Ilica yazıtında yer almayan χαῖρε παροδείτα ifadesiyle bağlantılıdır. Dolayısıyla yazıtımız mezar koruma formülasyonlarında yaygın olarak karşılaşılan ποιήσης ifadesi yerine ἐνδείξει’in de kullanılabilirdiğini gösteren Phrygia bölgesine ait yeni bir kanıt niteliğindedir.

Ancak Prott ve Avram’ın değerlendirdiği Ilica yazıtı ile tarafımızca kaydedilen Alpagut yazıtı arasında çok daha önemli bir farklılık bulunmakta ve bu Ilica yazıtına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu da her iki yazıtın 4. satırında Gaius *praenomen*’iyle anılan Cercenius’un adının Alpagut yazıtının 5. satırında Domitius Aelianus olarak açıkça tamamlanmasıdır. Dolayısıyla Alpagut yazıtı sayesinde, Prott ve Avram’ın edisyonlarında sadece Gaius Cercenius ismiyle yer alan bu Roma vatandaşının tam ismi ilk defa Gaius Cercenius Domitius Aelianus olarak okunabilmiştir. Dolayısıyla yazıtımızda Domitius Aelianus ve χαῖρε παροδείτα ifadelerinin yer aldığı 5. ve 9. satırların Ilica yazıtında yer almaması çok önemli farklılıklardır. Bunun dışında aslında her iki yazıt diğer tüm satırları ve en sondaki yaprak motiflerine varıncaya kadar birebir örtüşmektedir. Bu durum, Prott’un yayınladığı Ilica yazıtını hazırlayan taş ustasının 5. satırda bulunan ἐαυ<τῆ>ς sözcüğündeki *tau* ve *eta* harflerini unutması veya yukarıda değindiğimiz 8. ve 10. satırdaki bazı harfleri muhtemelen yanlış şekilde kazımada olduğu gibi, Alpagut yazıtında yer alan 5. ve 9. satırları da atlamış olabileceğini akla getirmektedir. Diğer yandan Alpagut yazıtındaki harf karakterleri ilk bakışta Ilica yazıtıyla aynı gibi görünse de üpsilon harflerinin ortasına süsleme amaçlı kısa çizgi konulmuştur ve *omega* da Ilica yazıtından daha farklıdır. Bu da Prott’un edisyonuyla karşılaştırıldığında Alpagut yazıtının farklı bir taş ustasının elinden çıktığını düşündürmektedir. Kanımızca Helvia Paula, muhtemelen Ilica yazıtındaki önemli hatalar nedeniyle eşinin anısını yaşatmak istediği bu eseri ikinci defa ve düzgün bir şekilde yaptırmak istemiş olabilir. Ancak bu noktada Helvia Paula’nın hatalı yapılmış ilk yazıtı neden ortadan kaldırtmadığı sorusu akla gelmektedir.

Bu noktada aynı kişiye ait iki mezar yazıtının iki farklı yerde bulunması ayrıca ilginçtir. Üstelik Alpagut ve Ilica yazıtlarının buluntu yerleri arasında antik dönem koşullarına göre

oldukça uzak sayılabilecek bir mesafe bulunmaktadır. Prott'un yayınında, mezar taşının Eskişehir'in güneybatısında ve yak. 7 saatlik yürüyüş mesafesindeki "İlıca Köyü'nde" Michael Koimzoglou tarafından bulunduğu ifade edilmektedir (Prott 1902: 271). Bu köy muhtemelen günümüzde Eskişehir'in güneybatısında, yak. 34 km mesafedeki Aşağılıca veya 35 km uzaklıktaki Yukarılıca Köyü civarında olmalıydı. Elimizdeki Alpagut yazıtı ise tam tersine Eskişehir'in yak. 36 km kuzeyindedir ve buraya yakın mesafedeki Dere Mevkii'nden getirildiği köylüler tarafından ifade edilmiştir. Dolayısıyla her iki yazıtın buluntu yerleri arasında yak. 70 km kadar bir uzaklık söz konusudur. Bu mekânsal uzaklık, İlıca yazıtındaki taş ustası hataları nedeniyle ikinci bir yazıt yaptırma ihtiyacının dışında, varlıklı kişiler olduklarını tahmin ettiğimiz Helvia Paula ve eşi Gaius Cercenius Domitius Aelianus'un Dorylaion'un kuzeyinde ve güneyinde olmak üzere iki farklı yerde mülklere sahip olduklarını ve her iki lokasyonda tanınan birisi olması nedeniyle onun anısını yaşatmak ve

ölümünü duyurmak için Helvia Paula tarafından iki ayrı lokasyonda birbirinin neredeyse aynısı olan bu mezar taşlarının yaptırıldığını da düşündürmektedir. Her iki yazıt arasındaki lokasyon farklılığıyla ilgili diğer bir ihtimal de, elimizdeki Alpagut yazıtının aslında yine Ilıca'da yaptırıldığı, ancak modern zamanlarda kuzeydeki Alpagut'a taşındığı şeklinde olabilir. Bu durumda Helvia Paula ve eşinin sadece Dorylaion'un güneyinde mülk sahibi olduklarını düşünmek gerekecektir. Son ve bizce en zayıf olasılık ise Prott'un yayınladığı Ilıca yazıtını kopyalayan kişinin "iki önemli satırı atlayıp", "ilk satırda Helvia ismindeki büyük *omikron*'u normal boyutundan çok daha küçük yazıp", "aslında son derece okunaklı olan son üç satırı da okuyamayacak" kadar büyük hatalar yaptığı ve bu yazıtın modern zamanlarda Ilıca'dan 70 km kadar kuzeydeki Alpagut'a taşınmış olduğu, dolayısıyla elimizdeki Alpagut yazıtının aslında Ilıca yazıtı olabileceği şeklindedir. Ancak bu bizce çok düşük bir olasılık olduğundan iki ayrı yazıtın varlığını kabul etmek en doğrusudur.

Dorylaion ve civarında yerleşmiş Romalılara dair eldeki bulguların sayısı, onların bu topraklarda sahip oldukları mülkler, üstlendikleri çeşitli görevler veya memuriyetlerle ilgili detaylı bilgi sahibi olmamıza şimdilik izin vermemektedir (Avram 2016: 107). Bu bağlamda, Ilıca yazıtında Gaius Cercenius ve Alpagut yazıtında Gaius Cercenius Domitius Aelianus olarak bahsedilen kişi ile karısı Helvia Paula'nın Dorylaion'a ne zaman gelip yerleştikleri, nasıl bir hayat sürdükleri, Cercenius'un ne işle meşgul olduğu ve statüsü hakkındaki sorular yanıt beklemektedir. Bilindiği üzere, Roma'nın Asia Eyaleti'nin MÖ 129'da kurulmasından sonra, bölgede Pergamon krallığının önceden düzenlemiş olduğu yol ağı sayesinde ticari hayatın canlanmasına paralel olarak gelişen ekonomik koşulların sağladığı refah düzeyi Phrygia Bölgesi'ni Romalı tacirler için bir cazibe merkezi konumuna yükseltmiştir. Nitekim Phrygia, MÖ 122 ile 116 yılları arasında Asia Eyaleti'ne dahil edilmiş ve İtalyan kökenli iş adamları ile (çoğunlukla da köle tüccarları) onların azatlı köleleri kısa sürede bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Phrygia'da ortaya çıkan en eski Hellen ve Latince yazıtlardan çoğunun doğrudan ya da dolaylı olarak bu erken dönem İtalyan *negotiator*'ların (tüccarlar) faaliyetlerini yansıtmaları dikkat çekicidir (Thonemann 2013: 29, MÖ 1.-MS 1. yy.lara tarihlenen örnekler için bkz. dn. 112-115; MS 1.-2. yy.'da bölgeye yerleşmiş önde gelen Romalı tefeci ve tüccarlar için bkz. dn. 116). Söz gelimi Phrygia'nın kuzeyindeki Dorylaion'da bilinen en eski kamusal yazıt, Asia'nın yüksek rahibesi Claudia için *boule*, *demos* ve Romalı iş adamları (*pragmateuomenoi*) tarafından dikilen onursal bir heykel kaidesidir (Thonemann 2013: 31, dn. 119). Keza Asia Eyaleti'nin kurulmasıyla birlikte Küçük Asya'ya gelip yerli halkla kaynaşmış 100.000'den fazla Roma yurttaşı arasında *negotiator/mercator*'lar, *veteranus*'lar (emekli askerler), *publicanus*'lar (vergi toplayıcıları/mültezimler) ve *colonus*'lar (çiftçiler) bulunuyordu (Eraydın 2021, 100-101).

Ancak Roma yönetiminin İtalyan kökenli yurttaşlarını ekonomik ve siyasi anlamda kayırması ve usulsüz vergi toplanmasının halkta yarattığı bezginliği fırsata dönüştürerek, Küçük Asya'nın Romalılardan arındırılması amacıyla VI. Mithridates (Eupator) MÖ 88 ilkbaharında korkunç bir İtalyan katliamı gerçekleştirmiştir (Arslan 2007: 159-166). Mithridates Savaşları süresince, başlangıçta Batı Ege kıyılarında ticari faaliyetlerini sürdüren

Romalı kolonistler zamanla Küçük Asya'nın iç kısımlarına doğru yayılmıştır. Diğer yandan Roma'daki nüfus fazlalığını önlemek için birtakım önlemler alan Caesar da Romalı vatandaşları ve veteranları eyaletlere yerleştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla, Gallia ve Hispania'da olduğu gibi, Africa ve diğer eyaletlerde de koloniler ile *municipium*'lar kurulmuştur (Sherwin-White 1974: 40 vd.). Söz gelimi Küçük Asya'da Colonia Iulia Concordia Apatemea, Caesar tarafından kurulan önemli kolonilerdendir ve burada yaşayan Romalılar MS 1.-2. yy. boyunca kentin karar alma süreçlerine de dahil olmuşlardır (Bosch 1950: 241 vd; Thonemann 2013: 31, dn. 121). Böylece, eyaletlere gönderilen kolonistler, o bölgelerin Latinleşmesine fiilen hizmet etmişler, Roma'daki nüfusun azalmasını sağlamışlar ve gittikleri yerlerdeki elit sınıfı Roma vatandaşlığına kazandırmaya çalışmışlardır (Dönmez-Öztürk 2011: 38). Romalıların Phrygia Bölgesi'nin iç kesimlerine doğru yaptığı göç hareketi ise Tiberius zamanından (MS 14-37) MS 1. yy.'ın ikinci yarısına kadar devam etmiştir.³ O halde Cercenius'un da yukarıda saydığımız faaliyetler kapsamında Küçük Asya'da yaşamını sürdüren Latin kökenlilerden biri olması beklenebilir. Ancak ne yazık ki yazıtta bunlara dair aydınlatıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca onun Latin kökenli biri olarak bölgede herhangi bir memuriyet veya dinsel görev üstlenip üstlenmediği ve çocukları olup olmadığı da anlaşılamamaktadır.

Anlaşıldığı üzere kocası için mezar taşını yaptıran Helvia Paula da Latin kökenli bir kadındır. Helvius *gens* adının dişil formu olan Helvia ismine Küçük Asya'da oldukça az rastlanmaktadır.⁴ Phrygia bölgesinde iki ismin beraber kullanımı ise yukarıda değindiğimiz Prott'un İlica yazıtında karşımıza çıkmaktadır (Prott 1902, 271, no. 2 Dorylaion/İlica/Phrygia). Buna karşılık Paula ismi Phrygia bölgesinde çok sayıda örnekle temsil edilmektedir (LGPN 5C s.v. Ayrıca Paula ismiyle ilgili açıklama ve yorum için bkz. IByzantion, no. 281). Aynı şekilde Latin kökenli biri olan kocası ise Phrygia'da da yaygın şekilde kullanılan Gaius *praenomen*'inden sonra⁵ Cercenia *gens* adıyla bağlantılı olan (Kajanto 1965: 144 Cercenianus XI, 3766 “mother's gent. Cercenia”; ayrıca bkz. Schulze (1904) 1991: 172, 354; 605⁶) Cercenius ve ayrıca Domitius olmak üzere iki *gens* adına sahiptir. Cercenius *gens* adına İtalya dışında az sayıda rastlanmaktadır ve bu örnekler de Küçük Asya'da yer almaktadır. Nitekim Kilikia'daki Anazarbos'tan üç yazıtta (IAnazarbos: no. 314 MS 1.-2. yy./dişil, no. 598 MS 1.-2. yy./dişil, no. 604 MS 1.-2. yy./eril krş. SEG 51:

³ Eraydın 2021: 100-101. Phrygia'daki Romanizasyon süreci ve bölgedeki yerleşik Latin kökenlilerle ilgili yorumlar için bkz. Thonemann 2013: 29-40; Romanizasyonun Phrygia'daki dernekler üzerindeki etkileri hakkında genel değerlendirme için bkz. Eckhardt 2016: 166 vd.

⁴ Küçük Asya'dan örnekler için bkz. TAM 5.1: 705 Iulia Gordos/Gördes/Lydia/MS 57-58; Heberdey-Wilhelm 1896: 55, 125 Elaioussa Sebaste/Ayaş-Kanytella/Kanlıdivane/Kilikia. Küçük Asya dışından örnekler için bkz. SEG 47: 878: Makedonia/Edonis/MS 1-2. yy; SEG 30: 1174 İtalya/MÖ 3.-2. Yy.

⁵ İlica yakınlarından Gaius *praenomen*'ine dair bir örnek için bkz. Haspels 1971: 135; Dorylaion'dan iki örnek için bkz. MAMA 5: no. 18, Nakoleia'dan bazı örnekler için bkz. no. 185, 205, 212, 235, 261.

⁶ “Für den wechsel der Vocale in Cercenius Circeius gewahrt der Stadtnamen Cercei Circei eine gute, vielleicht durch etymologische Verwandtschaft zu deutende parallele”

no. 1847) ve Hierapolis Kastabala'dan bir yazıtta (IGR 3: 901; Heberdey-Wilhelm 1896: 28, 64 Hierapolis Kastabala/eril krş. SEG 51: no. 1855) Cercenius *gens* adı karşımıza çıkmaktadır. Anazarbos'taki örneklerde, Cercenia Polla, Cercenia Regina ve bir başka Cercenius'a rastlamaktayız. Hierapolis Kastabala'daki örnekte ise Marcus Cercenius Teres'in adı yer almaktadır. Bunların dışında söz konusu *gens* adı Dorylaion civarından sadece bir örnekle temsil edilmekte olup, bu da yukarıda değindiğimiz Ilıca yazıtından bilinmekteydi (Avram 2016: 92, dn. 38). Dolayısıyla elimizdeki Alpagut yazıtı Cercenius *gens* adı için Dorylaion *territorium*'undan bulunan ikinci örnek olmaktadır.

Küçük Asya'daki bu yazıtlar İtalya dışından yegâne örnekler olmaları bakımından oldukça önemlidir. Salomies'e göre bunlar birbirleriyle bağlantılı olmalıdır ve muhtemelen geç Cumhuriyet döneminde İtalya'dan ayrılarak Küçük Asya'nın doğu kesimlerine yerleşmiş İtalik kökenli bir aileyle ilişkilidir (Salomies 2001: 154 krş. Avram 2016, 92, dn. 39). Bu bağlamda yazıtımızda bahsedilen kişinin bu aileyle bir bağlantısı olduğu düşünülebilir. Buna karşılık sahip olduğu Domitius *gens* adına ise Küçük Asya'da bolca rastlanmakta olup, Phrygia bölgesinde de örnekler mevcuttur (MAMA 4: no. 10 MS 210/Prymnessos/Sülün, no. 331 Eumencia/Işıklı; Waelkens 1986: 613 MS 2.-3. yy./Vetissos/Sinanlı). Yazıtta adı geçen kişi ayrıca Aelius *gens* adından türetilmiş olan ve Küçük Asya'da bolca rastlanan Aelianus *cognomen*'ini isim dizisinin sonunda taşımakta olup, Phrygia bölgesinde bu *cognomen*'e dair örnekler bilinmektedir.⁷ Dorylaion yakınlarında Aelius *gens* adının geçtiği örnekler de bilinmektedir (Kajanto 1965: 32 vd.; Avram 2016: 88-89; Altınbıçak 2020: 225, no. 394). Bu noktada söz konusu kişinin aslında Gaius Cercenius Domitius adlı varlıklı bir Romalı tarafından evlat edinilmiş biri olduğunu ve onu evlat edinen kişinin ismine ilaveten öz babasının *gens* adı olan Aelius'un *cognomen*'inde *-anus* son ekiyle yer aldığını düşünmek mümkündür.⁸ Ancak bu konuda yine de ihtiyatlı olunmalıdır, zira bu tür *-anus* bitimli *cognomen*'lerin bir *gens* adından oluşmakla beraber kimi zaman serbestçe seçilebildiği de bilinmektedir (Kajanto 1965: 34)⁹. Netice olarak yazıtımız Dorylaion yakınlarında Domitius ve Aelius *gens* adlarını belgeleyen yeni bir başka örnek olmaktadır.

MS 212 öncesinde, Dorylaion'dan imparatorlarla bağlantılı Iulius, Claudius, Flavius ve Aelius'un yanı sıra özellikle Cornelius ve Voconius gibi¹⁰ başka *gens* adları veren yazıtlar da

⁷ Bilinen örnekler için bkz. LGPN 5C, s.v. Ayrıca bkz. Lewis-Short 1891, 54; Kajanto 1965: 32-35, 139, 379.

⁸ Evlat edinme ve Roma isim sistemine yansımalarıyla ilgili olarak bkz. West 2003: 6 ve Corsten 2010: 456 krş. Corsten 2014: 1-2; *-anus* ile biten *cognomen*'ler için bkz. Kajanto 1965: 32-35.

⁹ "The above should not be assumed to imply that all cognomina derived from gentilicium with the suffix *-anus/na* were due to adoption or inheritance. In the majority of cases, a cognomen of that type does not belong together with the gentilicium current in the family. It is no doubt true that in most cases a cognomen in *-anus*, though originally formed from a gentilicium, was freely chosen and given to children with little thought of its implications"

¹⁰ Dorylaion'da sıkça belgelenen bu iki *gens* adı için bkz. Avram 2016: 89-92.

bilinmekte ve bunlar *İtalya*'dan gelen yerleşimcilerin varlığı hakkında bilgi vermektedir.¹¹ Ancak Avram'a göre Dorylaion civarında MS 212 öncesinde Roma vatandaşlığına dair elde edilen veriler oldukça kısıtlıdır ve Roma kolonilerinin bölgeye uzaklığı ile Roma'nın askeri varlığının burada fazla etkin olmayışı bunun sebepleri arasındadır. Bu bağlamda Avram, orduda faal olan bazı yerel *şahıslar* bir kenara bırakılırsa, Dorylaion ve civarında yerleşik durumda yalnızca üç eski askerin tespit edilebildiğini belirtmekte (Avram 2016: 92, dn. 47-48), ayrıca Latin kökenli şahıs adlarının yanı sıra *İtalya*'dan gelen yerleşimcilerin bölgedeki varlığına dair bir başka ipucu olarak da Süpren'den ele geçen bir adak yazıtında Men'le beraber yer alan *italikos sıfatını göstererek* Hellence konuşulan bir bölge için bu örneği önemli bulmaktadır (MAMA 5: no. 150). Bölgede bulunan Latince ve Latince-Hellence yazıtlar Latin kökenli yerleşimciler hakkında *şüphesiz* değerli bilgiler sunmaktadır. Ancak Hellence yazıtlarla kıyaslandığında Latince yazıtlar diğer bölgelerde olduğu gibi Phrygia'da da sayıca çok azdır.¹²

Son olarak, uzun bir hayat yaşayan Cercenius'un mezar taşında Latince yerine sadece Hellence'nin kullanılması ayrıca ilgi çekicidir. Bilindiği kadarıyla Dorylaion, şimdiye kadar ele geçen Latince ve Latince-Hellence yazıtların sayısı bakımından Phrygia bölgesinde Apameia ve Synnada'nın ardından gelmekle beraber yine de Küçük Asya'nın genelinde olduğu gibi Hellence yazıtlara göre bunlar *çok düşük orandadır*. Nitekim Dorylaion'daki mezar yazıtlarından yalnızca dört tanesi Latince olup, bunlardan birisi de Latince-Hellence'dir. Bölge geneline bakıldığında *çok az sayıdaki* Latince mezar yazıtının en büyük özelliği bunların sahiplerinin Roma vatandaşı, imparator azatlısı veya kölesi, askeri statüdeki kişiler ya da devlet görevlileri olmalarıdır (Tüzün 2021: 8-9 ve 98-99; Dorylaion'da bulunan Latince ve Latince-Hellence çift dilli yazıtlar kataloğu için bkz. 28-35, genel değerlendirme için bkz. 97-99). Böylece elimizdeki Alpagut ve Protz'un yayımladığı Ilica yazıtları bölgedeki Latince mezar yazıtlarının aksine Latin kökenli birinin mezarında Latince veya Latince-Hellence yerine tümüyle Hellence'nin kullanıldığı örnekler olarak kayıtlara geçmektedir. Bilindiği gibi Hellence, Küçük Asya'da Latince'ye göre çok daha köklü bir dildi. Thonemann'ın da belirttiği üzere, Büyük İskender'in fethinden sonraki iki yüzyıl boyunca Phrygia bölgesi, Hellen-Makedon yerleşimciler tarafından giderek daha büyük ölçüde kolonileştirilmişti ve görünüşe göre Hellence konuşan bu topluluklar Phrygia'nın pek çok bölgesinde (özellikle orta ve kuzey bölgelerde) baskın bir sınıf oluşturarak mevcut Phryg nüfusunu etkilemişlerdi (Thonemann 2013: 38). Hellence aynı zamanda bu dili kültürel prestij bakımından önemli bulan Romalılar tarafından da büyük saygı görüyordu

¹¹ Dorylaion ve civarındaki Latin kökenlilerle ilgili epigrafik kanıtlar ve yorumlar için bkz. Avram 2016: 87-110. Dorylaion'da sık rastlanan bir isim olan Voconius ile ilgili yeni bir buluntu ve genel bir değerlendirme için bkz. Erten 2023: 6-9 krş. Avram 2016: 88, dn. 17, 90, dn. 31, 91 vd., bölgelere göre dağılım için 105-106.

¹² Phrygia Bölgesi'nde Latince'nin yazıtlara yansımalarıyla ilgili toplu bir değerlendirme ve katalog için bkz. Tüzün 2021: 1 vdd., genel değerlendirme için 97 vd.; ayrıca bkz. Avram 2016: 93.

ve özellikle üst sınıflardan Romalılar arasında kültürel-egitimsel açıdan bir prestij diliydi. Ayrıca Hellence yerel sivil idarede kullanılan dildi ve genellikle Romalılarla yerel topluluklar arasındaki iletişim için kullanılıyordu (Gatzke 2013: 9-11).

Belki de Helvia Paula Roma vatandaşlığını sonradan kazanan ve bir Latin ismi olarak Romalı gibi görünmek isteyen bazı Hellenler gibi Latince bildiğini gösterme ihtiyacı duymuyordu (Tüzün 2021: 2). Ancak daha büyük olasılıkla Cercenius ve Helvia Paula erken dönemlerde bölgeye göç eden Hellenize olmuş Latin kökenli bir aileden geliyorlardı ve Cercenius'un mezar yazıtı bu sebeple çocuk yaşlarda öğrendikleri ve artık ana dilleri haline gelmiş olan Hellence ile yazdırılmıştı. Zira Hellenceyi sonradan öğrenmiş olsalardı yazıtta Latincenin de kullanılması beklenirdi. Diğer yandan Küçük Asya'daki bu tür mezar yazıtlarının daha fazla sayıda insana hitap etmek için kimi zaman Latince-Hellence yani çift dilli yazıldıkları göz önüne alınırsa (Gatzke 2013: 261), gerek Ilıca gerekse yeni Alpagut yazıtında Cercenius'un Roma'ya olan aidiyetinin ve Roma'nın bölgedeki egemenliğinin Latinceyle vurgulanması yerine mezar taşını daha çok kişinin okuyabilmesi için Hellence yazdırılmış olması da diğer bir olasılıktır.¹³ Dolayısıyla elimizdeki Alpagut yazıtı Latince'nin Phrygia bölgesinde Hellence konuşan halk arasında günlük yaşamda yer edinmediğini ve bu bağlamda Roma devletinin eyaletlerde Latinceyi dayatmadığını gösteren örneklerden biridir.¹⁴ Sonuç olarak Cercenius'un eşi, Romanizasyon bir yana Hellenleştiklerini, bölge halkıyla ve Hellen kültürüyle uyum içinde olduklarını göstermekte ve kocasının hatırasını her iki yazıtta da Hellence'yle ölümsüzleştirmektedir (Krş. Gatzke 2013: 4-5).

Katkı Belirtme ve Teşekkür

Eskişehir ili, Mihalgazi, Sarıcakaya, Tepebaşı, Odunpazarı, İnönü, ve Günyüzü ilçelerinde yürütmekte olduğumuz "Eskişehir İli Epigrafik Yüzey Araştırması" başlıklı projemize verdiği izinle destek olan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkürü bir borç bilirim (Proje No.: YA012604).

¹³ Roma egemenliği altında Hellenenin günlük yaşamdaki önemine dair bkz. Pilhofer 2005: 14 vd., 99-101; Avram 2016: 107.

¹⁴ krş. Eck 2000: 641; Kilikia bölgesi için bkz. Pilhofer 2005: 97-103.

Kaynakça

Altınbıçak, H.N. 2020

Nakoleia Kenti Eski Yunanca ve Latince Yazıt Kataloğu. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya.

ANRW, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.

Arslan, M. 2007

Mithridates VI Eupator. Roma'nın Büyük Düşmanı. Odin Yayıncılık, İstanbul.

Avram, A. 2010

La règle dor" de la morale sur une Épitaphe de Phrygie. Gaudeamus Igitur: Studies to Honor the 60th Birthday of A. V. Podossinov, T. N. Jackson, I. G. Konovalova et G. R. Tsetskhladze (ed.), Moscou: 29-32.

- 2016

Propriétaires et citoyens à Dorylaion: enquête sur les citoyens romains et les villages sur le territoire. Propriétaires et citoyens dans l'Orient romain, Scripta Antiqua 84, F. Lerouxel-A.V. Pont (ed.), Bordeaux.

Bosch, E. 1950:

Colonia Iulia Concordia Apamea Sikkeleri. Tarih Dergisi 1 (2): 237-262.

Corsten, Th. 2010

Names in -IANOΣ in Asia Minor. A preliminary study. Onomatologos. Studies in Greek Personal Names presented to Elaine Matthews, R. W. V. Catling-F. Marchand (ed.), Oxbow Books, Oxford: 456-463.

- 2014

Küçük Asya'da -ianos ile Türetilmiş İsimlerle İlgili Bir Ön Çalışma. (Çev. G. Peker), Eskiçağ Yazıları 7, Akron, Eskiçağ Araştırmaları Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Dizisi 9, N.E. Akyürek Şahin-M.E. Yıldız-H. Uzunoğlu (ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul:1-17.

Dönmez-Öztürk, F. 2011

Lykia Bölgesi'nde Roma Vatandaşlık Hakkı Verme Politikası (Principatus'un Başlangıcından M.S. 212'ye Kadar). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Eck, W. 2000

Latein als Sprache politischer Kommunikation in Städten der östlichen Provinzen. Chiron 30: 641-660.

Eckhardt, B. 2016

Romanization and Isomorphic Change in Phrygia: the Case of Private Associations. JRS 106: 147-171.

Eraydın, N. 2021

Epigrafik, Nüvizmatik ve Edebi Belgeler Işığında Synnada Tarihi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Antalya.

Erten, E. 2023

Zwei neue Inschriften aus Dorylaion/Dorylaion'dan İki Yeni Yazıt. Libri 9: 1-12.

Gatzke, A.F. 2013

Language and Identity in Roman Anatolia: A Study in The Use and Role of Latin in Asia Minor. The Pennsylvania State University The Graduate School College of the Liberal Arts (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pennsylvania.

Haspels, C.H.E. 1971

The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments. 2 vols. Princeton University Press, Princeton.

Heberdey, R., Wilhelm, A. 1896

Reisen in Kilikien. Kaiserliche [Österreichische] Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, [DAW], 44,6, Vienna.

Holtheide, B. 1983

Römische Bürgerrechtspolitik und römische Neubürger in der Provinz Asia. Hochschul Verlag, Freiburg.

IANazarbos, Die Inschriften von Anazarbos und Umgebung I: Inschriften aus dem Stadtgebiet und der nächsten Umgebung der Stadt. 2 vols. M.H. Sayar (ed.), IGSK 56, Bonn, 2000.

IByzantion, Die Inschriften von Byzantion. A. Lajtar (ed.), IGSK 58, Teil 1. Bonn, 2000.

IGR 3, Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes. René Cagnat et al. (eds.) 3 vols. Paris

1901-1927, Vol. 3, fasc. 1-6, with Jules F. Toutain, Pierre Jouguet and Georges Lafaye. Paris 1902-1906, Reprint: Chicago, Ares, 1975.

IGSK, Die Inschriften griechischen Städte aus Kleinasien.

Kajanto, I. 1965

The Latin Cognomina. Keskuskirjapaino, Helsinki.

Lewis, C.T., Short, C. 1891

A New Latin Dictionary. Oxford at the Clarendon Press, New York.

LGPN 5C, A Lexicon of Greek Personal Names 5C: Inland Asia Minor. J.S. Balzat-R.W.V. Catling-É. Chiricat-T. Corsten (ed.). Clarendon Press, Oxford, 2018.

MAMA, Monumenta Asiae Minoris Antiqua.

MAMA 4, Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia. W.H. Buckler-W. M. Calder-W. K. Ch. Guthrie (ed.), Manchester, 1933.

MAMA 5, Monuments from Dorylaeum et Nacolea. C. W. M. Cox - A. Cameron (ed.), Manchester, 1937.

McLean, B.H. 2002

An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B.C.-A.D. 337). University of Michigan Press, Ann Arbor.

MDAI(A), Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Athenische Abteilung.

Pilhofer, S. 2005

Romanisierung in Kilikien? Das Zeugnis der Inschriften. Herbert Utz verlag, München.

Protz, H. 1902

Funde. MDAI(A) 27(3): 266-271.

Salomies, O. 2001

Roman Nomina in The Greek East. Observations on some Recently Published Inscriptions. *Arctos* 35: 139-174.

Schulze, W. (1904) 1991

Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, Darmstadt.

SEG, Supplementum Epigraphicum Graecum.

Sherwin-White, A.N. 1974

The Roman Citizenship. A Survey of its Development into a World Franchise. *ANRW* 1(2): 23-58.

TAM, Tituli Asiae Minoris.

TAM 5.1, Tituli Lydiae linguis Graeca et Latina conscripti. 2 vols. P. Herrmann (ed.), Vienna.

Thonemann, P. 2013

Phrygia: An Anarchist History, 950 BC-AD 100. Roman Phrygia. Culture and Society, P. Thonemann (ed.). Cambridge University Press, Cambridge: 1-40.

Tüzün, B. 2021

Phrygia'nın Latince ve Latince-Yunanca Çift Dilli Yazıt Kataloğu. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya.

Waelkens, M. 1986

Die kleinasiatischen Türsteine: typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

West, M.G. 2003

Roman Name Tables, L. L. West (ed.), <https://tinyurl.com/3ctn2mjb> (erişim: 08.05.2023)

“Grade and Composition of the First Money in Anatolia” ve “Anadolu’da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı” Başlıklı Makelelerin Eleştirel Bir Değerlendirmesi*

A Critical View of Two Papers: “Grade and Composition of the First Money in Anatolia” and “Anadolu’da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı”

Hüseyin KÖKER**

DOI: 10.58488/collan.1240263

Anahtar Sözcükler: Para, Sikke, Elektron, Lydia, Sardes, XRF Analizi

Bu alışma, S. Yükcü ve S. Gönen tarafından kaleme alınan “Grade and Composition of the First Money in Anatolia” ve “Anadolu’da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı” başlıklarını taşıyan iki makalenin eleştirel değerlendirmesini içermektedir. Bu bağlamda, incelenen çalışmada görülen Eskiçağ Tarihi ve Numismatik yöntem açısından eksik, hatalı ve yanlış noktalar üzerinde durularak bunları düzeltmek amaçlanmıştır. Söz konusu makalelerde ilk sikkenin icadı, Lydia Krallığı, altın ayar belirleme metotları ile Manisa Müzesi koleksiyonunda yer alan yirmidört adet Kroisos Dönemi’ne ait gümüş ve bir adet altın kaplama sikke ile birer adet Pers Dönemi gümüş (siglos), II. Philippos Dönemi altın ve Bizans İmparatoru Heraclius Dönemi altın sikkesinin XRF analiz sonuçları konu edilmektedir. Ancak alışma, Eskiçağ Tarihi ve numismatik değerlendirme yöntemlerinin kullanılmaması sebebiyle hata ve yanlışlar barındırmaktadır.

Keywords: Money, Coin, Electrum, Lydia, Sardes, XRF Analysis

This study includes a critical evaluation of two articles by S. Yükcü and S. Gönen, titled “Grade and Composition of the First Money in Anatolia” and “Anadolu’da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı”. In this context, it is aimed to correct the deficient, erroneous, and incorrect points in terms of Ancient History and the Numismatics method seen in the examined study. In the mentioned articles, the invention of the first coin, the Lydian Kingdom, gold-carat determination methods and the XRF results of twenty-four silver and one gold-plated coin of Lydian King Kroisos, and one Persian silver coin (siglos), the gold coin of Philippos II and gold coin of Byzantine Emperor Heraclius in the Manisa Museum collection are discussed. However, the study contains errors and mistakes due to the fact that Ancient History and numismatic evaluation methods are not used.

* Hakeme Gönderilme Tarihi: 21 Ocak 2023, Kabul Tarihi: 26 Temmuz 2023
Yükcü, Gönen, S. 2013 Grade and Composition of the First Money in Anatolia. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 1 (1): 135-145; S. Yükcü, Gönen, S. 2014 Anadolu’da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7: 28-48

** Hüseyin KÖKER, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Doğu Yerleşkesi, Isparta. Türkiye, huseyinkoker@gmail.com; ORCID ID:0000-0003-0784-505x

Arkeoloji ve Eskiçağ Tarihi araştırmalarında farklı bilim dallarından yararlanarak, diğer bir deyişle, disiplinler arası çalışmalar yaparak farklı bakış açılarıyla konuya eğilerek yeni sorular sormak ve bu sorulara cevap aramak çok uzun yıllardan bu yana uygulanmaktadır. Baş döndürücü bir hızla gelişen teknoloji sayesinde bu tür araştırmalar/çalışmalar günümüzde artık hemen her arkeolojik araştırmacının/çalışmanın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Genel olarak Arkeometri başlığı altında sınıflandırılan bu çalışmalar özellikle Fen Bilimleri'nin çeşitli alanlarından yararlanılarak yapılmaktadır. Burada üzerinde duracağım konu bağlamında, Arkeoloji ve Eskiçağ Tarihi araştırmalarında önemli bir bilgi kaynağı olan numismatik belgeler yani antik sikkeler üzerinde yapılan arkeometri çalışmalarının geçmişi 1800'lü yıllara kadar geriye gitmektedir. Bu çalışmalar incelenen sikkelerin metal alaşımlarının anlaşılmasına yöneliktir. O günlerden günümüze gelişen teknolojiye paralel olarak araştırma ve analiz tekniklerinin de gelişmesiyle daha kapsamlı pek çok çalışma yapılmakta ve her geçen gün bunlara yeni teknikler ve araştırmalar eklenmektedir. Yeni sorular sorarak geçmişi aydınlatmak ve bu sorulara cevap ararken yeni teknikler ve yöntemler uygulamak bilimin bir gereğidir. Ve elbette, her bilim dalında olduğu gibi bu tür çalışmalar da konusunda uzmanlık gerektirmektedir. Bunun aksiye bu yazının konusu olan makale(ler)deki gibi bilimsellikten uzak ve tamamen yanlış sonuçlara yol açabilmektedir.

Burada mercek altına alacağım, yukarıda başlıkta adları verilen iki makalenin¹ konusunu Anadolu'daki ilk paranın(?) ayar ve alaşımı oluşturmaktadır. Söz konusu makalelerin Türkçe versiyonuna göre çalışma 1. *Giriş*, 2. *Sikkenin Doğuşu*, 3. *Lydia Krallığı*, 4. *Sardis Şehri*, 5. *Altın Ayarı Ölçüm Yöntemleri Ve Altın Ayarı Test Eden Kuruluşlar* ve alt başlıkları *Mihenk (Deney) Taşı ve Çeşni İle Ayar Ölçümü, Kimyasal Yöntem İle Ayar Ölçümü, Ayar Evleri, Darphane, Mubayaacılar ve İfrazcılar*, 6. *Araştırmacının Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları ile Araştırmacının Bulguları ve Sonuç* bölümlerinden oluşmaktadır². Sıralanan başlıkların altınıcasından itibaren de makalede incelemeye alınan ve bugün Manisa Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı 25 adet sikke üzerinde yapılan metal analizleri değerlendirilmektedir. Söz konusu bu metal analizleri, ThermoScientificXrfTester ve GemoroAuracle Agt 1 test cihazları kullanılarak yapılmıştır. Aşağıda ayrıntılarıyla görüleceği gibi bu çalışma, bilimsel bir çalışmanın gerektirdiği kural ve yöntemlerin neredeyse tamamının görmezden gelindiği ve bu nedenle de vahim hata ve yanlışların yapıldığı bir çalışmadır. Özetlenecek olursa; Eskiçağ Tarihi ve numismatik bilgi ve yöntemi, çalışılan eser grubunun tanınması, kaynak seçimi ve kullanımı ile Arkeometrik yöntemdeki eksiklikler bu sözde 'bilimsel' çalışmanın eksiklikleridir. Bu eksiklikler nedeniyle yapılan hatalı ve yanlış değerlendirmeler

¹ Makalelerden İngilizce olanı için bkz. URL 1 ve Türkçe olanı için bkz. URL 2.

² Değerlendirmemin metin kısmında (katalog hariç) inceleme konusu makaleden yapılan alıntılar ile makale başlık ve alt başlıkları sağa yatık (italik) olarak belirtilmiş ve bunlardaki yazım yanlışları, düzeltilmeden olduğu gibi bırakılmıştır.

de bu çalışmayı bilimsellikten uzak, değersiz bir çalışma (makale) haline getirmiştir.

Öncelikle, iki başlıkta belirtilen söz konusu bu makaleler aynı araştırmayı kapsamakta ve ilki İngilizce ve ikincisi de bunun Türkçe çevirisini teşkil etmektedir. Her şeyden önce şu soruyu sormak istiyorum: Bir çalışmanın iki farklı dilde yazılmış/çevrilmiş versiyonlarını farklı dergilerde yayınlarken bu çalışmaların ilkinde atıfta bulunulmaması veya birinin diğerinin çevirisi olduğunun belirtilmemesi bilimsel etik açısından ne kadar doğrudur? Kaldı ki, ilki 2013 ve ikincisi de 2014 yılında yayınlanan bu makalelerin ikincisinde bu ilk makaleden ne bahsedilmiş ne de bir atıfta bulunulmuştur; ayrıca kaynakçada da belirtilmediği görülmektedir.

Burada konunun daha iyi anlaşılması için İngilizce makale yerine makalenin Türkçe versiyonu üzerinden bir değerlendirme yapacağım, ki literatür ve terminoloji konusunda gerekli görülen yerlerde İngilizce versiyonuna da atıfta bulunacağım. Öte yandan, eleştiri konusu olan makalelerin yayın tarihleri öncesinde yapılan çalışmaların yanı sıra bu tarihlerden sonra yapılan çalışmalara da yer vereceğim ki bunun, üzerinde durulan konu bağlamında yapılan araştırmaların ulaştığı noktanın ve sonuçların daha iyi anlaşılması ve kavranmasını sağlayacağını ve ayrıca hem burada mercek altına alınan makalenin yazarları hem de genel okuyucu için literatürün tanınması bakımından da faydalı olacağını umuyorum. Şimdi makaledeki bu hatalı ve yanlış noktaları görelim.

Makale başlığında ve metinde bazı yerlerde geçen para ve sikke terimlerinin anlamlarına, elbette makalenin araştırma konusunu oluşturan sikkeler bağlamında numismatik bakış açısıyla, değinmek yerinde olacaktır. Metinde bir bütünlük olmadığı için ilk bakışta bu iki kavram birbirine karışmaktadır. Para, genel anlamıyla alış-verişte kullanılan her türlü mal/eşya vb. kapsayan genel bir kavramdır.³ Sikke ise değeri ve ağırlığı onu basan otorite tarafından garanti altına alınan, belirli bir şekil (genel olarak yuvarlak) ve ağırlığa

³ Her kültürde kendine has özellikleri olabilen ve değer taşıyan her türlü nesne/mal (örneğin deniz kabukları, tuz vb.) genel anlamda para olarak tanımlanmaktadır (Seaford 2004: 1-3; von Reden 2010: 3 vd.). Modern para kavramını bir kenara bırakırsak, Eskiçağ’da paranın kullanımı Mezopotamya’da MÖ 3. binyıl ortalarına kadar geriye gitmektedir, ki ele geçen kil tabletlerde altın ve gümüşten bir ödeme aracı olarak bahsedilmektedir (Seaford 2004: 318-337; Schaps 2007: 42-56; Eagleton, Williams 2011: 1-7; Weatherford 2019: 41; Carradice, Price 2001: 14-17). Altın ve gümüşün Mısır’da ödeme aracı olarak kullanımıysa MÖ 2. binyıla kadar geri gitmektedir (Eagleton, Williams 2008: 7-11). Hellen kültüründe (bu kültürün yayılım alanını Akdeniz ve çevresi olarak çerçeve içine alabiliriz) paranın ilk kullanımı da yine yaklaşık MÖ 2. binyıl sonlarına denk gelmektedir ki bunun da Mezopotamya ve Mısır ile olan ilişkiler nedeniyle Hellen kültürüne girdiği bilinmektedir. Hellen kültüründe sikke öncesi para kullanımına ilişkin bkz. Schaps 2007: 57-92; Schaps 2008: 38-48. Hem Mezopotamya hem de Hellen coğrafyasında sikke öncesi kullanılan gümüş madeninden paralar Hacksilber (kesilmiş gümüş parçalar) olarak tanımlanır ve bunlar külçeler, çubuklar, kesilmiş parçalar vb. şekillere sahiptir. Ayrıntılı bilgi ve buluntular için bkz. Balmuth 2001. Ayrıca, Hellen düşüncesinde para kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için bkz. Seaford 2004; sikke öncesi para ve sikkenin icadı ile ilgili tartışmalara toplu bakış için bkz. van Alfen 2018: 485-511; van Alfen, Wartenberg 2020: 1-16 ve değerli metallerden sikke kullanılan ekonomiye geçiş ile ilgili olarak bkz. Gitler, Tal 2020.

sahip ve üzerinde onu basan otoriteye ait simge/arma/tiplerin bulunduğu metal paradır.⁴ Bu bağlamda, yazarların vurguladığı *Anadolu'da İlk Para, paranın icadı, Lydia Parası* (s. 28, 35, 39, 40) gibi tanımlamalar hatalıdır. Halbuki yazarlar, araştırma konusu sikkelerden bahsederken bazı noktalarda doğru bir biçimde *Sikkenin doğuşu, Lydia sikkeleri, Hellenistik Dönem, Pers Dönemi, Erken Bizans Dönemi sikkeleri, Lydia Krallığı sikkeleri* tanımlamalarını da kullanmaktadırlar (s. 30, 45-47). Yine sikkenin tanımını verirken, kullanılan terminoloji hatalı da olsa, *Sikke, üzerindeki onu darp eden devlet tarafından konulan birtakım resimlerin, yazıların basılı olduğu metal paradır* tanımlamasıyla bu kez para ve sikke terimlerini doğru kullanmışlardır (s. 30). Buna ek olarak, sikke öncesi para olarak kullanılan nesnelere söz eden bölümde (*Sikkenin Doğuşu*, s. 31) bu iki kavram yine doğru olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, aslında incelenen eserler bağlamında 'para' tanımlaması yanlış değil ve fakat *ilk para ve paranın icadı* gibi değerlendirmeler bağlamındaysa yanlıştır.⁵

Eskiçağ Tarihi, numismatik ve arkeometri alanında yapılan bir çalışma olması nedeniyle bu alanlarda kullanılan terminolojide de hatalar olduğu görülmektedir. Bu durum, bir dereceye kadar anlaşılabilir. Ancak uzmanı olunmayan bir alanda araştırma yapılıp bunun sonuçlarının bilimsel bir yazıda bilim dünyasına sunulması beraberinde bazı sorumlulukları da getirmektedir ki bu da söz konusu alanlarla ilgili terminolojinin doğru kullanılmasıdır. Eskiçağ coğrafi ve şahıs adlarının yazımı belirli kurallara tabidir. Bunlar ele alınan konu bağlamında incelenen dönem göz önüne alınarak Grekçe ya da Latince olarak yazılmakta ve Eski Yunan (Hellen), Roma ve Bizans Dönemlerini kapsayan bir çalışmada bütünlüğü sağlayabilmek adına köken olarak Grekçe yazımlarının kullanılması, genel olarak kabul edilen bir kuraldır. Fakat, değinilen dönem bağlanıma göre hem Grekçe hem de Latince ilgili bölümlerde birlikte kullanılabilir.⁶ Bu bağlamda incelenen makalede hem coğrafi hem de şahıs adlarının yazımında hatalar görüldüğü gibi bunların yazımında tüm metinde bir birlik de yoktur; yani, bir adın birkaç farklı biçimde yazıldığı görülmektedir. Bu hatalı yazımları şu şekilde özetleyebiliriz: Lydia ve Phrygia adları hem bu şekilde hem de Türkçe'de yaygın kullanılan biçimleriyle Lidya ve Frigya şeklinde yazılmışlardır (s. 28, 32, 46, 47)⁷; *Kayra* değil *Karia* (s. 32); *Iyonya* değil *İonia* (s. 33) veya *İyonya* (s. 32, 33.); *Demirci (Temos)* değil *Demirci (Temnos)* (s. 32); *Murat (Diyonmos)*

⁴ Sikkelerin ağırlıkları onları darp eden otorite tarafından kullanılan ağırlık sistemine göre ayarlanmaktadır. Antik dönemde kullanılan ağırlık sistemleri için bkz. Tekin 1997: 35-37.

⁵ Bu kullanım hataları İngilizce makalede de görülmektedir ki burada kullanılan tanım money iken (s. 133), ilgili yerlerde bu kez de coin tanımı kullanılmaktadır: Birth of coin, Lydian coins, Hellenistic, Persian and Byzantine coins gibi (s. 136, 139, 144, 145).

⁶ Eskiçağ coğrafi ve şahıs adlarının yazılışlarıyla ilgili bkz. Millas 1992-1994: 189-197; İplikçioğlu 1997: 803-812; Özyıldırım 1998: 147-152; Ergin 2004: 16-17; Tekin 2008: 52-55.

⁷ Lydia adı İngilizce makalede bu şekilde kullanılırken, Türkçe özet kısmında hem Lydia hem de Lidya biçiminde bir kullanım söz konusudur.

değil Murat (Dindymos) (s. 32); *Lycia* değil Lykia ya da Likya (s. 32)⁸; *Paktalos* değil *Paktolos* (s. 34. Burada bu doğru yazım da kullanılmıştır); *Sardeis* değil Sardeis veya Sardes (s. 34, 36), ki bu iki biçim de kullanılmıştır (s. 34, 35, 36); *Marmara Denizi (Propertis)* değil Propontis (s. 32); *Karun (Croesos)* veya *Krezüs* (s. 32, 33) değil Kroisos (s. 34); *Herodot*, *Herodotus* veya *Heredotus* (s. 32, 47) değil Herodotos⁹, *FilipBoz* (s. 46) değil II. Philippos. Ayrıca, metinde genel olarak Lydia Krallığı tanımlaması kullanılırken bir yerde *Lidya Devleti* tanımlaması da kullanılmaktadır (s. 28). Söz konusu bu hatalı yazımlara İngilizce metinde rastlanmaması da bu ad ve tanımların sadece İngilizce versiyonlarının kullanılmış olmasından kaynaklandığını da belirtmek gerekmektedir.

Bilimsel bir çalışmanın gerektirdiği en önemli koşullardan birisi olan incelenen konuyla ilgili kaynak seçimi ve kullanımının doğru bir şekilde yapılmasıdır. Bu, ele alınan konunun bilimsel ve doğru olarak değerlendirilebilmesi için elzemdir. İncelenen makalede kaynakların çok yetersiz olduğu, hatta konuyla ilişkili birincil hiçbir kaynağın kullanılmadığı ve fakat yazarların daha önce yaptıkları yine birincil kaynaklara atıf yapılmayan çalışmalarının kullanıldığı görülmektedir. Yeri geldiğinde aşağıda bunlara değinilecektir fakat burada şunu da belirtmek gerekmektedir ki makalede, özellikle Lydia Krallığı ve Lydia sikkeleriyle ilgili bilgiler için kullanılan referans kaynaklar ağırlıklı olarak, yazarlardan birisinin daha önce yaptığı yayınlardan oluşmaktadır. Burada garip olan bir durum da bu yayınların genel olarak aynı konuyu içermesi ve başlıklarının farklı olmasına rağmen birbirini tekrar eden çalışmalardan oluşmasıdır (Yükçü *et al.* 2008; Yükçü, Yükçü 2010¹⁰).

Numismatik terminolojinin kullanımında da hatalar görülmektedir. *Sikke, üzerindeki onu darp eden devlet tarafından konulan birtakım resimlerin, yazıların basılı olduğu metal paradır; ...devletin ve hükümdarın işareti; Sikkenin resminden amaç...; ...bu resmin durmadan tekrarlanan bir resim, yani arma olması gerekir* (s. 30-31) ifadelerinde kullanılan *resim* terimi aslında genel olarak ‘tip, sikke tipi’ ve ayrıca özel olarak da aktarılan son cümlede kullanılan *arma* gibi sikkeyi basan otoritenin (devlet, kral, imparator vb.) ‘simgesi’ (epsemon) olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan *devletin ve hükümdarın işareti* tanımlaması da açıkçası aynı anlama gelmektedir. Fakat numismatik terminolojide böyle bir tanımlama kullanılmamaktadır.

Makalenin bölümlerine göz atarsak, *Giriş* (s. 29-30) başlığı altında *değer kavramı*

⁸ Lykia bölgesi için metinde hatalı olarak “Antalya (Lycia)” tanımlaması kullanılmaktadır. Lykia bölgesi kabaca Antalya’nın batısında yer alan ve günümüzde Teke Yarımadası ya da Teke Yöresi olarak adlandırılan bölgeye denk gelmektedir. Ayrıca, Antalya il sınırları sadece Lykia değil fakat Pamphylia bölgesinin tamamı ile Pisidia ve Kilikia bölgelerinin de bir kısmı olmak üzere başka bölgeleri de kapsamaktadır.

⁹ Ayrıca, Herodotos’un eseri *Historiai* kaynakçada Herodotus. (1996) ‘Histories’, Wordsworth. biçiminde verilmiştir ki bu haliyle Herodotos sanki eserini 1996 yılında yayımlamış gibi algılanmaktadır. Öte yandan, çevirinin kimin tarafından yapıldığı da eklenmeliydi.

¹⁰ Bu referans kaynak Kaynakça’da yıl belirtmeksizin verilmiştir.

bağlamında mal/çşya değeri, tercih özellikleri, fayda değeri, matematik ve muhasebe hesaplamaları gibi araştırma konusu sikkeler ve metal analizleriyle ilişkili olmayan konulardan bahsedilmekte ve yazarlardan birisinin yayınları dışında bir de yabancı kaynak referans gösterilmektedir.

Sikkenin Doğuşu (s. 30-32) başlığı altında da yine sadece el kitabı niteliğindeki üç kaynağa yer verilmiştir (Atlan 1993; Tekin 2006; Tekin 2011)¹¹ ki bu kaynaklar sikke tipleri ve işlevleri konusunda kullanılmış, fakat bunun dışında sikkenin ortaya çıkışı gibi burada aktarılan bilgiler için hiçbir kaynak kullanılmamıştır.¹² Ayrıca burada sikkenin eksik bir tanımlaması ve işlevi ile tipleri hakkında genel ve düzensiz bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin ardından da Zincirli'de (Sam'al) bulunan ve üzerinde Aramice Kral Barrekkub (MÖ geç 8. yüzyıl) adının yazılı olduğu, *Tam anlamıyla sikke olmasa da sikke benzeri objelerden* bahsedilmekle birlikte, bunun sikke düşüncesinin ilk uygulaması olduğu belirtilmekte ve fakat bu görüş için herhangi bir referans verilmemektedir. Söz konusu objeler üç adet büyük boyutlu gümüş ingottur ve üzerlerinde Aramice "Panamuwa'nın oğlu Barrekkub'a aittir" yazısı okunmaktadır ki kralın isminin bu ingotlar üzerinde görülmesi, dolaşımdaki paranın yani gümüşün değerinin kralın kontrol altında olduğunu kanıtıdır.¹³ Ardından sikke darbtı nedenleri ile ilgili görüşlere ve sikkenin ortaya çıkışına değinilerek sadece Tekin 2011 kaynağı referans verilmiştir.

Lydia Krallığı (s. 32-34) başlığı altında Lydia Krallığı tarihi, arkeolojisi, kültürü ve sikkenin icadı, ilk sikkeler ile Persler ve Ionia kentlerinin sikkenin yayılımına etkileri hakkında genel ve aslında makale konusu bağlamında çok da gerekli olmayan ve düzensiz bilgilere yer verilmiştir, ki yine konuyla ilgili birincil kaynaklar ve araştırmalar kullanılmamıştır (Herodotos ve Tekin 2011 hariç). Burada yazarların da belirttiği, Lydialılar'ın Paktolos nehrinden elde ettikleri doğal elektron madenine müdahale ederek, yani içeriğindeki altın ve gümüş oranlarını oynayarak sikkeleri darp ettikleri hususuna değinmek yerinde olacaktır. Yapılan araştırmalar, doğal olarak elde edilen elektron içeriğinde ortalama %73 oranında altın ve %27 oranında gümüş olduğunu, buna karşılık Lydia elektron sikkelerindeki

¹¹ Bu kaynakların kaynakçada gösterilme biçimlerinde de hatalar söz konusudur. İlk kaynak *Grek*

Coinleri olarak verilmiştir ki söz konusu kitabın adı *Grek Sikkeleri*'dir. İkinci kaynak *Coinler, Devletler, Hükümdarlar: Eski çağda Anadolu'da Paranın Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Rolü* olarak verilmiştir ki söz konusu kitabın adı da *Sikkeler, Devletler, Hükümdarlar: Eski çağda Anadolu'da Paranın Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Rolü*'dür. Ayrıca, bu başlık altındaki metin O. Tekin'in Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metnidir ki bu durum da kaynakçada belirtilmemiştir. Üçüncü kaynak ise *Konuşan Paralar (Talking Coins)* olarak verilmiştir ki kitabın adı *Konuşan Paralar – Tarih Boyunca Anadolu Kentleri ve Sikkeleri / Talking Coins – Anatolian Cities and Their Coins Through History*'dir.

¹² Sikkenin ortaya çıkışı ve ilk sikkeler için bkz. Price 1983; Carradice, Price 2001: 14-24. Ayrıca bkz. Seaford 2004: 125-146. Son dönem ilk sikkenin ortaya çıkışı ve elektron sikkelerle ilgili çalışmalar ve genel bir değerlendirme için bkz. van Alfen, Wartenberg 2020, 2.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Heymans 2021: 76 (ayrıca dn. 96 ve 102), 155-156 (Figure 4.6). Burada verilen örnek British Museum koleksiyonuna aittir (BM 134918) ve 8,6 cm çapındadır. Ayrıca, kralın paranın değerinin kontrolü ve bunun ne anlama geldiği ile ilgili tartışma için bkz. Heymans 2021: 156 vd.

oranın yapılan müdahale ile ortalama %54 oranında altın, %44 oranında gümüş ve %1-2 oranında da bakır olduğunu ortaya koymuştur¹⁴ (bu konu ayrıntılarıyla aşağıda ele alınacaktır). Bu durumda da Lydialılar’ın sikke darbından %15-20 gibi büyük bir oranda kar elde edebildikleri sonucuna ulaşılmıştır (Le Rider 2001: 94-100; Cahill, Kroll 2005: 612-613; Kroll 2010: 148, 150).

Sardis Şehri (34-36) başlığı altında Sardes kenti coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi, Lydia Krallığı sikke tipleri, Lydialılar’ın *iyi kuyumcu olmaları*, gibi genel bilgilere yer verilmektedir, ki yine birincil kaynaklar kullanılmamıştır. Ayrıca, burada yazarlar, kendilerine ait bir çalışmada elde ettikleri, *ilk paranın* Sardes’te bulunmasına ilişkin gerekçelere yer vermişlerdir.¹⁵ Bunları şöyle sıralayabiliriz: *verimli topraklar, toprağın işlenebilirliğinin kolaylığı, toprağın sulanabilirliğinin kolaylığı, ürün çeşitliliğinin artması, üretim miktarının artması, altın madeninin kolay elde ediliyor ve bol bulunuyor olması, zenginliğin artması, insanların refah düzeyinin artması, insanların tasarruf (biriktirme) ihtiyaçlarının doğması, Sardes şehrindeki termal su kaynağının varlığı, insan ömrünün uzaması, Lidya bilgi ve bilim ve teknolojinin iyi kullanılması, efsane bir kutluk yaşanmış olması, güçlü ve zengin bir siyasi otorite*. Söz konusu bu gerekçeler ne arkeolojik ne tarihi ve ne de numismatik bir değerlendirmeye dayanmamakta ve fakat yazarların tamamen bilimsel olmayan öznel değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Halbuki bu konu Platon, Aristoteles ve Demosthenes gibi Hellen filozof ve devlet adamları tarafından daha o yıllarda tartışılmıştır ki bu tartışmayı modern araştırmalar da devam ettirmiştir.¹⁶ Yazarlar öne sürdükleri gerekçelerin devamında söz konusu önceki araştırmalarına gönderme yaparak *ilk paranın* üretilmesindeki teknik aşamaları da *Cevherin doğadan toplanması, Semantasyon, Ergime ve Küpelyasyon, Elektronik Üretimi, Paranın darp edilmesi ve Paranın gramajının ayarlanması* başlıkları altında açıkladığını belirtmektedirler (s. 36). Görüldüğü gibi yazarlar, söz konusu aşamaları bilimsel kaynaklara değil fakat kişisel kanaatlere dayandırmaktadır ki *elektron üretimi* teriminden kastettiklerini anlamak mümkün değildir. Zira elektron, kendilerinin de defalarca belirttiği gibi, Paktolos nehrinde doğal halde bulunan bir metal alaşımdır.¹⁷ Ayrıca yine sikke darp teknikleri konusunda da yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir ki sikkelerin ağırlıkları, belirttikleri sıralamaya göre darp sonrası değil fakat öncesinde, sikke pullarının hazırlanması, metali eritilerek potalara dökülmesi aşamasında yapılmaktadır. Yoksa, sikkelerin darbından sonra ağırlığının ayarlanması kesinlikle söz konusu değildir.

¹⁴ Söz konusu oranlar ve bu konudaki araştırmalar için bkz. Cowell *et al.* 1998; Ramage 2000: 18; Cowell, Hyne 2000: 169-174; Meeks 2000: 98-156; Le Rider 2001: 94-100; Cahill, Kroll 2005: 612-13; Kroll 2010: 148, 150; URL 3.

¹⁵ Yükçü, Yükçü 2010 (sayfa numarası belirtilmemiştir). Söz konusu kaynak, “Kaynakça”da da yayın yılı olmaksızın belirtilmiştir. Dolayısıyla da burada kastedilen muhtemel referans kaynak yazarların “Birth of the First Money” başlığını taşıyan bildirisi olmalıdır. Fakat bu kaynağa maalesef ulaşamamıştır.

¹⁶ Bu tartışmalar ve geniş kaynakça için bkz. Seaford 2004: 131-136.

¹⁷ Sardes kentinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan altın işleme atölyeleri ve antik dönem uygulamaları ile ilgili olarak bkz. Ramage, Craddock 2000.

5. *Altın Ayarı Ölçüm Yöntemleri ve Altın Ayarı Tespit Eden Kuruluşlar* (s. 36-39), başlığı ve ayrıca, *Mihenik (Neney) Taşı ve Çeşni İle Ayar Ölçümü, Kimyasal Yöntem İle Ayar Ölçümü, Ayar Evleri, Darphane, Mubayaacılar ve İfrazcılar* alt başlıkları altında ayar ölçüm ve tespit yöntemlerinden bahsedilmektedir. Fakat burada antik dönemdeki uygulamalara ilişkin herhangi bir bilgi verilmediği açıkça görülmektedir ki mihenk taşı haricindeki bu yöntemler modern yöntemleri kapsamakta ve yazarların araştırma yöntemlerinde bahsettikleri görüşme, gözlem vb. ile bu bölümde kullandıkları referans kaynaktan anlaşılmalıdır (www.jewelryturk.com/ayar-evleri-nedir/; MEGEP Projesi 2011: 18-21, 23-25¹⁸). Ayrıca burada bahsi edilen yöntemler sadece altın, değerli maden veya mücevherlerin ayar tespit uygulamaları üzerinden anlatılmaktadır.¹⁹ Halbuki antik sikkelerin metal kalitesinin test edilme yöntemleri yazarların bahsettiklerinden çok farklıdır. Antik dönem sikkelerin ayar tespiti veya bir başka deyişle sahte olup olmadıklarının tespiti için kullanılan başlıca yöntem mihenk taşı kullanımınıdır.²⁰ Görüldüğü gibi söz konusu başlık altında verilen yöntemlerin hiçbiri antik sikkelerin metalinin özgünlüğünü kontrol etmek için kullanılmamaktadır. Dolayısıyla da burada verilen bilgiler tamamen konudan alakasız olmakla birlikte okuyucuyu da yanlış bilgilendirmektedir.

6. *Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları* (s. 39-40) başlığı altında Manisa Müzesi'nde yapılan çalışma, literatür taraması ve metal analizi (XRF ve Elektronik

¹⁸ Burada belirtilen web sitesine yazarlar 22.12.2012 tarihinde erişim sağlamışlardır. Söz konusu web sitesine erişim sağlamayı defalarca denediğim halde maalesef erişim sağlamak mümkün olmamıştır. Öte yandan, yine referansta belirtilen MEGEP Projesi 2011, 'Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi' kapsamında 'Kuyumculuk Teknolojisi' başlığı altında verilen mesleki dersleri kapsamaktadır. Yazarların makalelerinde kullandıkları bilgiler bu derslerden 'Metal Alışım Oranları' başlıklı ders materyaline dayanmaktadır. Burada şunu da belirtmek gerekmektedir ki yazarlar söz konusu ders materyalinden aldıkları bilgileri, kaynak belirtmekle birlikte, kimi zaman doğrudan, orada yazıldığı şekliyle aktardıkları halde bunu bilimsel yöntem gereği alıntı şeklinde belirtmemişlerdir. Söz konusu bu materyal için bkz. URL 4.

¹⁹ Yazarların, *Kimyasal Yöntem İle Ayar Ölçümü* başlığı altındaki şu değerlendirmesini de yorumuz olarak okuyucuya aktarmak istiyorum (s. 38): *Dikkat edilirse bu yöntemle ayarı belirlenen değerli para veya takımın tümüyle eritilmiş olması nedeniyle tarihi paraların ayarlarını saptamak o tarihi parayı tümüyle kaybetmek anlamına gelebilir.*

²⁰ Mihenk taşı kullanımıyla ilgili antik edebi eserlerde de referanslara rastlanmaktadır. Theophrastus, altının içeriğindeki gümüş ve bakır oranlarından, altın ve gümüşün saflığının nasıl test edildiğinden ve de Lydia'da yer alan fakat yanlışlıkla Tmolos olarak tanımladığı ancak Paktolos olması gereken ırmağa altının test edildiği mihenk taşının (λυδῆ) bulunduğu ve ayrıca ateşin de altının saflığını kontrol etmek için kullanıldığından bahsetmektedir (Peri Lithon, 45-47). Plinius da mihenk taşından yine Theophrastus'u referans vererek bahsetmektedir (NH. 33.43). Ayrıca Eski Çağ'da mihenk taşı (Lydia taşı, basanos, βάσανος) kullanımı ile ilgili olarak bkz. Ridgeway 1895: 104-109; Kleber 2020: 30. Ayrıca, sikkeleri kullanan şahıslar tarafından uygulanabilen diğer bazı pratik kontrol yöntemleri de söz konusudur. Sikke metalinin iç kısmını görebilmek ve dolayısıyla sikkelerin kaplama, diğer bir deyişle sahte olup olmadıklarını kontrol etmek amacıyla uygulanan bu metotları sikkelerin yüzeyine ince uçlu bir alet ile yapılan ve fazla derin olmayan çizikler, sikkelerin ağırlığından eksiltmeden yapılan kesikler (kontrol kesikleri) ile kontrmark (esas itibarıyla otorite tarafından vurulmaktadır) ve punchmarklar şeklinde sıralayabiliriz.

Gold&Platinum Test Cihazı AGT-1 Modeli) ile ilgili bilgiler verilmektedir. Ayrıca, çalışmanın araştırma yönteminin seçiminde izlenen yol şu şekilde ifade edilmiştir: *Araştırma yöntemi seçilirken, akademik çalışmalarda yapılan benzer uygulamalar örnek alınarak, ilk etapta literatür taraması yapılmış ve buradan hareketle başlıca nitel araştırma yöntemlerinden “Görüşme”, “Gözlem” ve “Doküman İncelemesi” benimsenmiştir.* Burada, literatür taraması yapıldığından söz ediliyor, ancak yukarıda da görüldüğü gibi, makalede ne Eskiçağ ne numismatik ne arkeolojik ne de arkeometrik (XRF ne de AGT-1²¹) yöntemlere ilişkin kaynaklara rastlanmamaktadır.²² Peki sormak gerekir: Madem bir literatür taraması yapıldı, buna göre ulaşılan kaynaklar çalışmaya neden dâhil edilmedi? Bu dâhil edilmeme hususu acaba söz konusu kaynaklara ulaşılmadığı anlamına mı gelmektedir?

Araştırma Bulguları (s. 40-46) başlığı altında Manisa Müzesi’nde araştırma konusu olan toplam 28 adet sikkenin metal analiz sonuçları bir tablo halinde verilmiştir.²³ Bu sikkeleri şöyle sıralayabiliriz: Lydia Krallığı’na ait “Karşılıklı aslan ve boğa protomu/Incus” tipini taşıyan ve farklı birimlerde toplam 25 adet sikke (bkz. Aşağıda, Katalog ve Levha 1) ile karşılaştırma örneği olarak seçilen, birer adetle temsil edilen ve toplamda 3 adet olan Makedonia Kralı II. Philippos (env. no. 870) ve Bizans İmparatoru Heraclius’a ait altın (env. no. 3996) ile Pers gümüş (*siglos*) sikkedir (env. no. 7267). Oluşturulan tabloya göre, analizi yapılan 25 Lydia sikkesinin içeriğindeki altın (Au), gümüş (Ag), bakır (Cu), Demir (Fe), çinko (Zn), kurşun (Pb) ve İridyum (Ir) gibi metallerin oranları verilmektedir ki sikkelerin hepsinde sayılan tüm metallerin hepsi bulunmamaktadır. Özetlersek, analizi yapılan 24 adet Lydia Krallığı sikkeleri içeriğinde %81,00 ile %98,72 oranlarında

²¹ Bu AGT-1 test cihazı yazarların iddia ettiği gibi sahte altın, altın kaplama ve haddelenmiş altını belirlemek için en iyi performansı sağlıyorsa, metal analiz yöntemini yüz yılı aşkın bir süredir kullanan bilim insanlarının bu cihazı kullanmaları gerekmez miydi? Fakat, şimdiye kadar yapılan sikke metal analizine yönelik çalışmalarda söz konusu AGT-1 test cihazının hiç kullanılmadığı görülmektedir. Çünkü yazarların da analiz sonuçlarını verdikleri tabloda AGT-1 testinin metalin ayarının tespiti için kullanılmakta olduğu görülmekte ve bu aygıt ile yapılan ölçümler metal içeriğinin tespitine yönelik bir ölçüm yapmamaktadır.

²² Numismatik araştırmalarda metalürjik ve arkeometrik çalışmalara yer verilen ve İngiltere Royal Numismatic Society tarafından yayımlanan bir seri olan “Metallurgy in Numismatics”, söz konusu alanlardaki pek çok çalışmayı kapsamakta ve bu alandaki en önemli başvuru kaynaklarının başında gelmektedir.

²³ İncelenen sikkeler üzerinde ne yazık ki yeniden analiz yapma fırsatı bulunamadı. Bu nedenle de yazarlar tarafından yapılmış analiz sonuçlarına güvenmek durumundayız. Burada bazı noktalara da dikkat çekmekte yarar vardır. Yazarlar, XRF analizlerinin sikkeler üzerinde kaç farklı noktadan ölçüm alınarak yapıldığını belirtmemişlerdir. Ancak öyle anlaşılıyor ki bu ölçümler, ön ve arka yüzlerden en azından birer kez ölçüm alınarak yapılmıştır. Öte yandan, XRF ölçümlerinde analiz sonuçlarının görece daha güvenilir olabilmesi için en azından dört farklı noktadan alınması gerekliliği bilinen bir gerçektir. Ayrıca, makalede verilen tabloda bazı sikkelerin, envanter numaraları verilerek, analizinin yapılmasına izin verilmediği “araştırılmasına izin verilmemiştir” ifadesiyle belirtilmiştir. Söz konusu bu sikkelerden 10575 envanter numaralı sikke Akhisar Müzesi’ne araştırma tarihi öncesinde gönderilmiştir. 8710, 19267, 19273, 19500, 22296, 24300 envanter numaralı sikkeler Sardeis Kazısı buluntusudur, ki bunların ilk ikisi altın, sonraki ikisi gümüş ve son ikisi de elektrondur. 24098 envanter numaralı son sikkese Roma İmparatorluk Dönemi sikkedir.

gümüş içermektedir. 1 adet sikkedeysse (env. no. 19212) %56,92 altın ve %42,48 gümüş oranı tespit edilmiştir. Karşılaştırma yapılan sikkelere gelince; II. Philippos altın sikkesinde %96,98 altın ve %0,451 gümüş, Pers *siglos*unda %88,49 gümüş ve %8,69 bakır, son olarak da Heraclius sikkesindeyse %98,33 altın ve %1,42 gümüş oranları tespit edilmiştir.

Görüldüğü gibi analizi yapılan Lydia Krallığı sikkelerinden biri hariç (env. no. 19212) tümü, analiz sonuçlarının da gösterdiği gibi ne elektron ne de altındır ve fakat gümüştür. Sözü edilen tek örnek ise altın kaplamadır (env. no. 19212, kat. no. 1). Bu sikkenin ön yüzünde karşılıklı aslan ve boğa protomu ve arka yüzünde de yan yana iki incus bulunmaktadır. İlk dönem Lydia sikkelerine bakıldığında şimdikiye kadar ele geçen kaplama örneklerin ön yüzünde aslan başı ve arka yüzünde incus tipini taşıyan ve farklı birimlerdeki sikkeler oldukları görülmektedir.²⁴ Bu durumda, yazarlar tarafından analizi yapılan ve tarafımdan da bizzat müzede incelenen sikke şimdilik tek örnektir. Görüldüğü üzere burada trajikomik olan durum ise yazarların inceledikleri sikkeleri elektron sikke olarak addedip analiz yapmaları²⁵ ve elde ettikleri verileri numismatik ve arkeometrik yöntemlerin haricinde kendilerince yorumlayarak, aşağıda görüleceği üzere, tamamen bilimsel gerçeklerden uzak sonuçlara ulaşmalarıdır.

Sonuç (s. 46-47) başlığı altında metal analiz ve araştırma sonuçları değerlendirilmektedir. Ele alınan çalışmadaki değerlendirmeleri yazarların kaleminden çıktığı şekilde aktarmanın, konunun daha iyi anlaşılması açısından daha uygun olduğunu düşünüyorum. Buna göre:

Analiz sonuçları incelendiğinde Manisa Müzesinde bulunan Lidya Krallığı sikkelerinin uzun yıllardır Dünya Literatüründe yer aldığı biçimde elektron adı verilen altın ve gümüş karışımı alaşımdan yapılmadığı, çoğunluğunun gümüşten imal edildiği aynı zamanda az oranlarda bakır ve demir içerdiği görülmektedir. Sikkelerin alaşımında kurşun, silisyum, bakır, demir vb.gibi metaller olduğu saptanmıştır. Bazı sikkelerde hiç altın olmaması çok dikkat çekicidir.

19212 no'lu envanter ile müzede kayıtlı bulunan sikkenin müze kayıtlarında elektrondan imal edildiği belirtilmektedir. Bu sikke analiz edilirken çok ilginç bulgulara ulaşılmıştır. Bu sikke ağırlıklı olarak altın ve gümüşten imal edilmiştir. Ancak, paranın imalatında iki metal türü ayrı ayrı kullanılmıştır. Sikkenin aslan ve boğa resmi olan üst kısmı tamamen altından, alt kısmı ise tamamen gümüşten üretilmiştir. Başka bir deyişle sikkenin üstü altın altı ise gümüştür. Üstte hiç gümüş altta ise hiç altın bulunmamaktadır. Bu araştırma verisi, bu sikkenin metallerinin ayrı ayrı eritilip, dökülüp sonunda darp edildiğini göstermektedir. Bu

²⁴ Söz konusu bu örnekler için bkz. Pászthory 1980; Cowell *et al.* 1998; Blet-Lemarquand, Duyrat 2020: 364-366; URL 5 ve URL 6. Dr. Peter van Alfen'e söz konusu sikkeye ilgili görüşlerini paylaştığı ve Bled-Lemarquand, Duyrat 2020 referansına dikkatimi çektiği için teşekkür ederim.

²⁵ Tecrübelerime dayanarak, bir uzman gözünün elektron, altın, gümüş, bronz, pirinç vb. madenlerden darp edilen sikkeleri sadece görünüşleri, yani renkleri dolayısıyla çok kolay bir şekilde ayırt edebileceğini söylemeliyim.

bulgu da Lidya sikkelerine ilişkin devrim niteliğinde bir saptamadır. Helenistik Dönem, Pers Dönemi ve Bizans Dönemi sikkelerinin alaşımları incelendiğinde ise bu sikkelerde önemli miktarda altın olduğu görülmektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda yüzyıllardır yapılan Lidya sikkelerinin altın ve gümüş karışımından imal edildiğine ilişkin saptamanın bu araştırma ile en azından tümüyle doğru olmadığı belirlenmiştir. Lidya sikkeleri çoğunlukla gümüş ve daha birçok metal karışımından üretilmiştir. Bazısında altın ya hiç yoktur veya çok azdır.

Yukarıda da aktarılan yazarların *Lidya Krallığı sikkelerinin uzun yıllardır Dünya Literatüründe yer aldığı biçimde elektron adı verilen altın ve gümüş karışımı alaşımdan yapılmadığı...*, iddiası, üzerinde çalışılan malzemenin, literatürün ve dolayısıyla numismatik alanına ne kadar yabancı ve bununla birlikte bilimsel bir çalışmanın gereği olan araştırma yapmak, araştırma sonucu ulaşılan bilgilerin bilim süzgecinden geçirilerek özümsemesi ve yorumlanması noktasında ne kadar yetersiz olduğunu, bir başka deyişle aslında yeterince ve hatta hiç araştırma yapılmadığını ortaya koyduğu gibi bunun ötesinde başlı başına bir bilgisizlik örneğidir.²⁶ Şimdi, yazarların ulaştıkları sonuçların ne kadar hatalı ve yanlış olduğunu ortaya koymak için, Lydia Krallığı elektron ve gümüş sikkeleri üzerine yapılan metal analiz çalışmalarına ve ulaşılan sonuçlara genel hatlarıyla değineceğim.

Araştırmalar, Lydia’lıların doğal elektron madeninin içeriğindeki altın ve gümüş madenlerini ayırıştırma/rafine etme teknolojisini daha Gyges Dönemi öncesinde bildiklerini ortaya koymuştur (Ramage 2000: 14; Kleber 2020: 17-34). Fakat teknolojinin bilinmesine rağmen ilk sikkelerini elektrondan darp etmişler ve ancak Kroisos Dönemi’nde (MÖ 561-547/6) elektron sikke darbını bırakarak altın ve gümüş olarak iki farklı metalden sikke darbına başlamışlardır (Cowell, Hyne 2000: 169-174; Le Rider 2001: 3. Bölüm).²⁷ Lydia elektron sikkeleri üzerinde yapılan metal analizleri, bu sikkelerin içeriğinin ortalama %50-60 altın, %38-48 gümüş ve %2-4 bakır oranlarına sahip olduklarını ortaya koymaktadır (Kraay 1958: 21-23; Wallace 1987)²⁸ ki bu oranlar son yapılan çalışmalarla da bir kez daha desteklenmektedir (Cahill *et al.* 2020; Blet-Lemarquand, Duyrat 2020; Gitler

²⁶ Halbuki çok basit bir kütüphane taramasıyla söz konusu Lydia elektron sikkeleri, Sardes kazılarında ortaya çıkarılan maden işleme atölyeleri ve bu teknolojiyle birlikte Kroisos Dönemi’nde iki ayrı metalden yani altın ve gümüşten sikke basımı ile söz konusu bu üç metalin hem ham hem de sikke olarak metal analizlerini kapsamlı bir şekilde ele alan bir çalışma olan “King Croesus’ Gold” adlı esere ulaşmak mümkündür (Ramage, Craddock 2000), ki bu eser yazarların burada mercek altına alınan makalelerinin yayınından on yıldan fazla bir süre önce yayınlanmıştır.

²⁷ Kroisos Dönemi’nde altın ve gümüş olarak iki ayrı metalden sikke darbına başlanması, elektron sikke darbı yapan diğer kent devletleri tarafından da takip edilmiştir. Mytilene, Kyzikos ve Phokaia elektron sikke darbını III. Aleksandros’un Anadolu’ya ayak basarak Pers egemenliğine son vermesiyle Akdeniz dünyasında köklü değişimin başladığı tarihe kadar devam etmişlerdir (c. 330). Ayrıca, Karia ve Kuzezy Ege’de de elektron sikke darbının devam ettiği son çalışmalarla ortaya koyulmuştur (Wartenberg 2020: 569-640).

²⁸ Ayrıca bkz. Cowell *et al.* 1998; Cowell, Hyne 2000: 169-174; Keyser, Klark 2001: Craddock *et al.* 2005: 68-70.

et al. 2020: 385).²⁹ Örneğin; Sardes kazılarında ortaya çıkan bir elektron sikke üzerinde yapılan analizler, ki ölçümler sikkenin farklı noktalarından referans alınarak yapılmıştır, neticesinde bu sikkelerin içeriğindeki altın oranının %46-53, gümüş oranının %44-47 ve bakır oranının %0,81-2,77 arasında değişiklik gösterdiğini ortaya koymuştur (Cahill *et al.* 2020: 298). Öte yandan, bazı sikkelerde altın oranının daha fazla olduğu da görülmektedir (Cahill *et al.* 2020). Yapılan tüm bu araştırmalar, Lydia Krallığı'nın ilk sikkelerinin elektron madeninden darp edildiğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır. Öte yandan Lydia Krallığı gümüş sikkelerinin metal analiz sonuçlarına göre, bu sikkelerin %98 veya daha yüksek bir oranda gümüş içerdikleri, bir başka deyişle saf gümüş olduklarını ortaya koymaktadır (Cowell, Hyne 2000: 173).

Burada hemen yazarların yukarıda aktarılan *Sonuç* kısmının ikinci paragrafına dikkat çekmek istiyorum (s. 47). Paragrafta, Manisa Müzesi 19212 envanter numarasıyla kayıtlı olan sikkenin, müze kayıtlarında elektron olduğunun belirtildiği ve sikkenin analizi sonucu *çok ilginç bulgulara* ulaşıldığı ifade edilmektedir. Analiz sonuçlarına göre söz konusu sikke metali %56,92 altın, %42,86 gümüş ve %0,221 bakır oranlarına sahiptir (s. 43. Burada ayrıca sikkenin 14 ayar olduğu da belirtilmektedir). Dolayısıyla, bu sikke yukarıda da örnekleri verilen elektron sikkelerdeki benzer oranlara sahip olduğu görülmektedir. Ancak, daha önce belirtildiği gibi sikke elektron değil fakat altın kaplamadır. Bu nedenle, yukarıda da belirtildiği gibi, 19212 envanter numaralı altın kaplama sikkenin analizi yapılırken hangi noktalardan ölçüm alındığı konusu burada önem kazanmaktadır. Çünkü, sikke fotoğrafından da anlaşıldığı üzere, sikkenin ön yüzündeki altın kaplamada aşınma çok az bir orandayken, arka yüzünde, özellikle de incus kısmında değil fakat kenar üst kısmında aşınmanın çok daha fazla meydana geldiği görülmektedir. Dolayısıyla arka yüzde yapılan ölçümün sadece gümüş kısmından alınmış olduğu anlaşılmaktadır ki bu da yazarların aktarılan yorumuna sebep olmuştur. Halbuki sikkenin arka yüzünde incus kısmından da ölçüm alınmış olsaydı buradaki analiz sonuçları da olasılıkla ön yüz ile benzer olacaktı. Öte yandan yine aynı paragrafta yazarlar tarafından belirtilen *ilginç* durum kendi ifadeleriyle *Sikkenin aslan ve boğa resmi olan üst kısmı tamamen altından, alt kısmı ise tamamen gümüşten üretilmiştir. Başka bir deyişle sikkenin üstü altın altı ise gümüştür. Üstte hiç gümüş altta ise hiç altın bulunmamaktadır. Bu araştırma verisi, bu sikkenin metallerinin ayrı ayrı eritilip, dökülüp sonunda darp edildiğini göstermektedir. Bu bulgu da Lidya sikkelerine ilişkin devrim niteliğinde bir saptamadır* şeklinde belirtilmiştir. Yazarlar, şimdiye kadar antik numismatikte hiç karşılaşılmayan ve kendi tabirleriyle *devrim niteliğinde* olan bir duruma, yani bir sikkenin iki farklı metalden, bunların ayrı ayrı eritilerek, sikkenin ön yüzü altın ve arka yüzü de gümüş olacak biçimde döküm tekniği kullanılarak imal edildiklerini söylemektedirler, ki bu yorum yine numismatik ve metalürjik yöntem eksikliğinin bir

²⁹ Söz konusu bu çalışmalarda XRF analizlerinin dışında farklı analiz yöntemlerin de kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, Paktolos Çayı'nda doğal olarak bulunan elektron madeni içerisindeki gümüş oranının en fazla %40 oranında olduğu bilinmektedir (Ramage 2000: 17).

sonucudur. Buna göre, bilim dünyası tarafından bilinen bir gerçektir ki söz konusu dönem sikkelerinin tümü darp tekniği ile üretilmişlerdir ve de şimdiye kadar ön ve arka yüzleri farklı metalden üretilmiş bir sikke de bilinmemektedir. Ayrıca yeri gelmişken yazarların yukarıdaki yorumu uyarınca sikke basım tekniğine ilişkin de kısa bir açıklama yapmak gerekmektedir. Özgül ağırlıkları ve erime dereceleri birbirinden farklı olan iki metalin aynı kalıp kullanılarak tek bir sikke oluşturacak biçimde döküm tekniğiyle üretilmeleri, görece oldukça fazla miktarlarda üretilen sikkeler için teknik açısından zahmetli ve dolayısıyla da zaman açısından da pratik olmaması bakımından pek mümkün olmayan bir yöntemdir.

Tüm bunlara ek olarak yine aynı paragrafta, araştırma kapsamında incelenen ve analizi yapılan sikkeler ile karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla seçilen Hellenistik (II. Philippos altın sikkesi), Pers Dönemi (siglos) ve Bizans Dönemi (Heraclius altın sikkesi) sikkelerinin de metal analizi yapılarak bu sikkelerde de önemli miktarda altın olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ancak burada karşılaştırma için seçilen sikkelerin ait oldukları farklı dönemler bağlamında bir karşılaştırma yapmak zaten numismatik yöntem açısından doğru bir yaklaşım değildir. Kaldı ki, karşılaştırması yapılan bir örnek, Pers altın dareikos değil fakat gümüş siglostur. Bu durum analiz sonucunda da açıkça görüldüğü halde (s. 46), yazarlar bu sikkenin altın olduğunu düşünerek, sikkenin içeriğinde önemli miktarda altın olduğunu belirtmektedirler (s. 47).³⁰

Son olarak bahsedilmesi gereken bir başka husus ise numismatik çalışmalarında çok önemli olan sikkelerin fotoğrafları ve bunların sunulmasıdır. Standart yayınlarda sikke fotoğrafları sikkelerin orijinal çap ölçülerinde verilirken, gelende 1 mm’den küçük çapa sahip sikkeler için hem orijinal boyutta hem de iki katı (x2) boyutta fotoğrafları kullanılmaktadır. Burada en önemli noktaysa fotoğrafların, sikkeler üzerindeki tüm ayrıntıları gösterecek derecede çok net olması gerekliliğidir. Mercek altına alınan makalelerde sikke fotoğrafları kullanılmış olmakla birlikte fotoğraf kalitelerinin oldukça düşük olduğu ve bazılarının da net olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak üzerinde araştırma yapılan malzemenin ve ilgili alanın (numismatik) tanınmaması, yapılması gereken literatür çalışmasının doğru bir şekilde yapılmaması ki burada anlaşıldığı üzere hiç yapılmaması, öte yandan da popülist ve sansasyonel bir yaklaşımla yapılmaya çalışılan sözde bilimsel çalışmanın okuyucusuna yanlış bilgiler aktaran ve aslında bırakın bilimsel olmayı hiçbir değeri olmayan ucube bir ‘şey’e dönüşmesi kaçınılmazdır. Ayrıca söz konusu ‘makale(ler)’in başlık ve içerik uyumu, kaynak kullanımı, konu bütünlüğü, anlatım ve ifade gücü ile araştırma sonuçlarının sunumu noktalarında bilimsel bir yayında olması gereken özelliklerin yanına bile yaklaşmadığı görülmektedir. Ayrıca ne yazık ki ülkemizde yayın yapan ve kendisine bilimsel dergi sıfatını yakıştıran burada mercek altına alınan makalelerin (aynı yazarların yukarıda atıfta bulunulan benzer

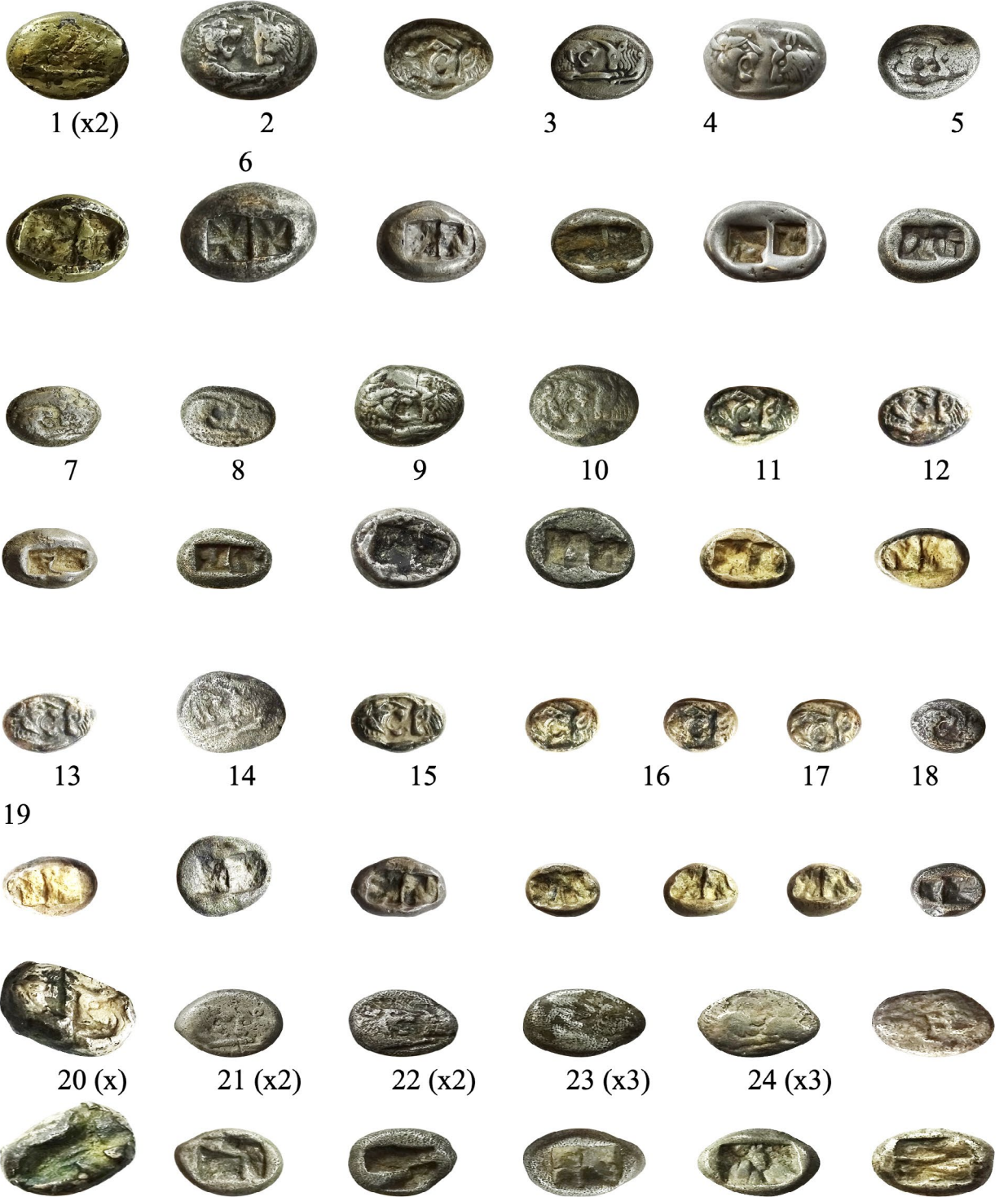
³⁰ Söz konusu Pers siglosunun içeriğinde %0,358 oranında altın bulunurken, %88,49 oranında gümüş ve %8,69 oranında bakır, %1,77 oranında demir, %0,698 oranında da kurşun bulunmaktadır.

konulardaki diğer makalelerini de bunlara eklemek gerekmektedir) yayınlandığı dergilerin editörlük ve hakemlik süreçlerini, bilimin gereği etik değerler çerçevesinde ya doğru bir şekilde yürütmedikleri ya da hiç yerine getirmedikleri de anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca da kaçınılmaz olarak korkunç derecede hata ve yanlışlar barındıran bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda ayrıntılarıyla ele alındığı üzere, 19. yüzyıl başlarından itibaren bilimsel bir disiplin olmaya başlayan numismatik, kendine özgü belirli kurallar ve metodoloji bağlamında uygulanmaya gelmektedir. Öyle ki hangi dönemi ele alınırsa alınsın bu metodoloji dünyadaki tüm numismatlar tarafından benimsenmekte ve uygulanmaktadır. Eğer bu metodolojinin dışına çıkılırsa sonuçların ne kadar vahim olabileceği ortadadır. Yıllarını bu disipline vermiş biz numismatlar çalışma alanımıza sahip çıkarak, bu alandaki çalışmalara destek olmak ve elbette bizlerin arkasından gelecek yeni nesil akademisyen yetiştirmek ve bunu yaparken de bilimsel etikten ve numismatik metodolojiden kesinlikle ayrılmadan, bilimsel çalışmalarımızı çağdaş gelişmeleri de takip ederek yapmak zorundayız. Bu, en azından ülkemiz bilimi adına ve de gelecek nesiller için biz bilim insanlarının en büyük borcudur. Umarım, bu çalışmada üzerinde durulan hususlar bilim adına yapılan yanlışların düzeltildiği ve bilimin gerekliliği olan eleştirel bakış açısı çerçevesinde değerlendirilerek, bu tür yanlışların yapılmaması yolunda ufak bir katkı olarak anlaşılır.

Katkı Belirtme ve Teşekkürler

Bu yazıda mercek altına alınan makalelerin konusu olan ve Manisa Müzesi koleksiyonunda korunan 25 adet Lydia Krallık sikkesini çalışmama dâhil etmeme olanak sağlayan Manisa Müzesi vekil Müdürü sayın Eren Sülek ve sikke seksiyonundan sorumlu sayın M. Kadir Demirkır, manuskripti okuyarak önerilerde bulunan değerli hocam Prof. Dr. A. Tolga Tek ve meslektaşım Doç. Dr. Aliye Erol ile levhaların hazırlanmasında emeği geçen yüksek lisans öğrencim Burçak Aydın'a teşekkürlerimi sunarım.

Katalog

Lydia Krallığı

Kroisos (MÖ 560-546)

Öy. Karşılıklı aslan ve boğa protomu.

Ay. *Quadratum incusum*.

AV/AR (Kaplama) 1/12 Stater

Ref. Cf. SNG München, 9.

1. 6/9 mm, 0.71 g, ky. 12. Env. No. 19212

Öy. Karşılıklı aslan ve boğa protomu.

Ay. Yan yana iki *incus*.

AR Stater

Ref. Carradice 1987, 2; SNG Turkey 1, 1018.

2. 14/20 mm, 10.42 g, ky. 12. Env. No. 23728

AR 1/2 Stater

Ref. Carradice 1987, 3.

3. 12/16 mm, 5.60 g, ky. 12. Env. No. 10576

4. 11/15 mm, 5.37 g, ky. 12. Env. No. 23346

5. 12/18 mm, 5.30 g, ky. 12. Env. No. 2569

6. 11/15 mm, 5.12 g, ky. 12. Env. No. 22697

7. 9/13 mm, 4.87 g, ky. 12. Env. No. 19553

8. 9/14 mm, 4.44 g, ky. 12. Env. No. 22764

9. 12/16 mm, 4.24 g, ky. 12. Env. No. 23535

10. 12/16 mm, 4.12 g, ky. 12. Env. No. 23460

AR 1/3 Stater

Ref. Carradice 1987, 3.

11. 9/14 mm, 3.40 g, ky. 12. Env. No. 10568

12. 9/14 mm, 3.35 g, ky. 12. Env. No. 10569

13. 9/14 mm, 3.33 g, ky. 12. Env. No. 10570

14. 12/16 mm, 3.21 g, ky. 12. Env. No. 23997

15. 9/14 mm, 3.20 g, ky. 12. Env. No. 10574

AR 1/6 Stater

Ref. SNG Turkey 1, 1019.

16. 8/11 mm, 2.07 g, ky. 12. Env. No. 10571

17. 8/11 mm, 1.98 g, ky. 12. Env. No. 10573

18. 8/11 mm, 1.78 g, ky. 12. Env. No. 10572

19. 8/11 mm, 1.66 g, ky. 12. Env. No. 22523

20. 7/10 mm, 1.29 g, ky. 12. Env. No. 19998

Öy. Karşılıklı aslan ve boğa protomu.

Ay. *Quadratum incusum*.

AR 1/12 Stater

Ref. SNG Turkey 1, 1020-21.

21. 5/8 mm, 0.83 g, ky. 12. Env. No. 18364

22. 5/8 mm, 0.78 g, ky. 12. Env. No. 22524

AR 1/24 Stater

Ref. Carradice 1987, 5; SNG Tübingen, 3653; SNG Turkey 1, 1022.

23. 3/6 mm, 0.43 g, ky. 12. Env. No. 16869

24. 3/6 mm, 0.40 g, ky. 12. Env. No. 18365

25. 3/6 mm, 0.38 g, ky. 12. Env. No. 10195

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Herodotos

Herodotos Tarihi, Müntekim Ökmen (çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.

Plinius

Naturalis Historiae IX. Libri XXXIII-XXXV. H. R. Rackham (çev.), Loeb, London, 1952.

Theophrastus

Peri Lithon, On Stones, Introduction, Greek Text, English Translation and Commentary. E. R. Caley (çev.), Ohaio, 1956.

Modern Kaynaklar

Balmuth, M. S. 2001

Hacksilber to Coinage: New Insights into the Monetary History. Near East and Greece. M. S. Balmuth (ed.). American Numismatic Society, New York.

Blet-Lemarquand, M., Duyrat, F. 2020

Elemental Analysis of the Lydo-Milesian Electrum Coins of the Bibliothèque Nationale de France Using LA-ICP-MS. *White Gold. Studies in Early Electrum Coinage*, P. van Alfen, U. Wartenberg (ed.), American Numismatic Society, New York: 337-378.

Carradice, I. 1987

The ‘Regal’ Coinage of the Persian Empire. *The Ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History. Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires*, I. Carradice (ed.). BAR International Series 343. BAR Publishing, Oxford: 73-108 (Pl. X-XV).

Carradice, I., Price, M. J. 2001

Hellen Dünyasında Sikke. O. Tekin (çev.). Homer Yayınları, İstanbul.

Cahill, N. D., Kroll, J. H. 2005

New Archaic Coin Finds at Sardis. *AJA* 109: 589-617.

Cowell, M. R., Hyne, K., Meeks, N. D., Craddock P. T. 1998

Analyses of the Lydian Electrum, Gold, and Silver Coinages. *Metallurgy in Numismatics 4*, W. A. Oddy, M. R. Cowell (ed.), Royal Numismatic Society, London: 526-38.

Cowell, M. R., Hyne, K. 2000

Scientific Examination of the Lydian Precious Metal Coinage. *King Croesus’ Gold: Excavations at Sardis and the History of Gold Refining. Archaeological Exploration of Sardis 11*, A. Ramage, P. T. Craddock (ed.), Cambridge University Press, Cambridge-Massachusetts: 169-174.

Craddock, P. T., Cowell, M. R., Guerra, M. F. 2005

Controlling the Composition of Gold and the Invention of Gold Refining in Lydian Anatolia.: *Anatolian Metal III. Der Anschnitt Zeitschrift für Kunst un Kultur In Bergbau, Beiheft 18*, Ü. Yalçın (ed.). Bochum: 67-77.

Eagleton, C., Williams, J. 2011

Paranın Tarihi. F. Kâhya (çev.). İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Ergin, G. 2004

Grekçe ve Latince Kelimelerin Transkripsiyonu Hakkında Bazı Notlar. *TEBE Haberler* 18: 16-17.

- Gitler, H., Goren, Y., Konuk, K., Tal, O., van Alfen, P., Weisburd, D. 2020**
XRF Analysis of Several Groups of Electrum Coins. *White Gold. Studies in Early Electrum Coinage*, P. van Alfen, U. Wartenberg (ed.). American Numismatic Society, New York: 379-422.
- Gitler, H., Tal, O. 2020**
A View from the Near East: The Transition from Metal to Coin Economy in the Southern Levant, *White Gold. Studies in Early Electrum Coinage*, P. van Alfen, U. Wartenberg (ed.). American Numismatic Society, New York: 35-48.
- Heymans, E. D. 2021**
The Origins of Money in the Iron Age Mediterranean World. Cambridge University Press, Cambridge.
- İplikçioğlu, B. 1997**
Hellence-Latince Kökenli Ad ve Sözcüklerin Türkçe'de Doğru Yazımına ve Okunuşuna İlişkin Açıklamalar. *Eski Batı Tarihi I. Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Keyser, P. T., Clark, D. D. 2001**
Analyzing and Interpreting the Metallurgy of Early Electrum Coins. *Hacksilber to Coinage. New Insights into the Monetary History of the Near East and Greece*, M. S. Balmuth (ed.). American Numismatic Society, New York, 105-117.
- Kleber, K. 2020**
As Skilfull as Croesus: Evidence for the Parting of Gold and Silver by Cementation from Second and First Millennium Mesopotamia. *White Gold. Studies in Early Electrum Coinage*, P. van Alfen, U. Wartenberg (ed.). American Numismatic Society, New York: 17-34.
- Kraay, C. 1958**
The Compositions of Electrum Coinage. *Archeometry* 1: 21-23.
- Kroll, J. H. 2010**
Sardeis Sikkeleri/The Coins of Sardis. *Lidyalılar ve Dünyaları / The Lydians and Their World*. N. D. Cahill (ed.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 143-156.
- Le Rider, G. 2001**
La naissance de la monnaie: Pratiques monétaires de l'orient ancien. Presses Universitaires de France, Paris.
- Meeks, N. D. 2000**
Scanning Electron Microscopy of the Refractory Remains and the Gold. *King Croesus' Gold: Excavations at Sardis and the History of Gold Refining. Archaeological Exploration of Sardis*, 11, A. Ramage, P. T. Craddock (ed.), Cambridge University Press, Cambridge-Massachusetts: 98-156.
- Metallurgy in Numismatics**
Metallurgy in Numismatics I-VI. Royal Numismatic Society, London, 1980-2021.
- Millas, H. 1992-1994**
Yunancanın Türkçe Harflerle Yazılışı. *TAD* 16 (27): 189-197.
- Özyıldırım, M. 1998**
Arkeoloji'de Klasik Yunanca ve Latince Sözcüklerin Kullanım Yanlışları. *OLBA* 1: 147-152.
- Pászthory, E. 1980**
Investigations of the Early Electrum Coins of the Alyattes Type. *Metallurgy in Numismatics* 1, Royal Numismatic Society, London: 151-56.

Price, M. J. 1983

Thoughts on the Beginning of the Coinage. *Studies in Numismatic Method Presented to Philip Grierson*. C. N. L. Brooke, B. H. I. Stewart, J. G. Pollard, T. R. Volk (ed.). Cambridge University Press, Cambridge: 1-10.

Ramage, A. 2000

Golden Sardis. *King Croesus’ Gold: Excavations at Sardis and the History of Gold Refining. Archaeological Exploration of Sardis*, 11. A. Ramage, P. T. Craddock (ed.), Cambridge University Press, Cambridge-Massachusetts: 14-26.

Ramage, A., Craddock, P. T. 2000

King Croesus’ Gold: Excavations at Sardis and the History of Gold Refining. Archaeological Exploration of Sardis, 11, A. Ramage, P. T. Craddock (ed.), Cambridge University Press, Cambridge-Massachusetts.

Ridgeway, W. 1895

How Far Could the Greeks Determine the Fineness of Gold and Silver Coins? *Numismatic Chronicle* 15: 104-109.

Schaps, D. M. 2007

The Invention of Coinage and the Monetization of Ancient Greece. University of Michigan Press, Michigan.

Schaps, D. M. 2008

What Was Money in Ancient Greece. *The Monetary Systems of the Greeks and Romans*, W. V. Harris (ed.). Oxford: 38-48.

Seaford, R. 2004

Money and the Early Greek Mind. Homer, Philosophy, Tragedy. Cambridge University Press, Cambridge.

SNG München

Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Staatliche Münzsammlung München 23. Heft. Lydien. Nr. 1-815. Hirmer Verlag, München, 1997.

SNG Turkey 1

Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey 1. The Muharrem Kayhan Collection, İstanbul-Bordeaux, Ege Yayınları, 2002.

SNG Tübingen

Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Münzsammlung der Universität Tübingen 5. Heft. Karien und Lydien. Nr. 3307-3886. Hirmer Verlag, München, 1994.

Tekin, O. 1997

Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

– 2008

Eskiçağ Bilimlerinde Eski Yunanca ve Latince Kökenli Coğrafi Adlar ile Şahıs Adlarının Yazımı Üzerine. *Toplumsal Tarih* 173: 52-55.

van Alfen, P. 2018

Muddle Wrestling: Grappling for Conceptual Clarity in Archaic Greek Money. *Ancient Greek History and Contemporary Social Science*. M. Canavero, A. Erskine, B. Grey, J. Ober (ed.), Edinburgh: 485-511.

van Alfen, P., Wartenberg, U. 2020

White Gold and the Beginning of the Coinage: An Introduction to the Current State of Research. *White Gold. Studies in Early Electrum Coinage*, P. van Alfen, U. Wartenberg (ed.), American Numismatic Society, New York: 1-16.

von Reden, S. 2010

Money in Classical Antiquity. Cambridge University Press, Cambridge.

Wallace, R. W. 1987

The Origin of Electrum Coinage. *American Journal of Archaeology* 91: 385-97.

Wartenberg, U. 2020

Was There an Ionian Revolt Coinage? Monetary Patterns in the Late Archaic Period. *White Gold. Studies in Early Electrum Coinage*, P. van Alfen, U. Wartenberg (ed.), American Numismatic Society, New York: 569-640.

Weatherford, J. 2019

Para. Deniz Kabuğundan Sanal Paraya. İ. Korkmaz (çev.), Maya Kitap, İstanbul.

Yükçü, S., Yükçü, O. 2010

Birth of the First Money. *2nd Balkans and Middle East Countries Conference on Auditing and Accounting History, İstanbul, Conference Proceedings*, Vol. 3: 1861-1872.

Elektronik Kaynaklar

URL 1

<https://dergipark.org.tr/en/pub/uaifd/issue/21596/231908> (Erişim: 19.08.2022)

URL 2

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad/issue/30122/324997> (Erişim: 19.08.2022)

URL 3

<https://sardisexpedition.org/en/essays/latw-kroll-coins-of-sardis> (Erişim: 19.08.2022)

URL 4

http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Alaşım%20Metal%20Oranları.pdf (Erişim: 19.08.2022)

URL 5

<https://rg.ancients.info/lion/article.html> (Erişim: 19.08.2022)

URL 6

https://www.acsearch.info/search.html?term=Lydian+fourree&category=1-2&lot=&date_from=&date_to=&thesaurus=1&images=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1¤cy=usd&order=0 (Erişim: 19.08.2022)

Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri

1. Colloquium Anatolicum, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından, yılda bir kez yayınlanan ve Enstitümüzce Eskiçağ Bilimleri konusunda düzenlenen konferanslarda sunulan bildiriler, bilimsel yenilik getiren özgün makale ve değerlendirmeler ile eleştiri yazılarının yayımlandığı bir dergidir.
2. Yayınlamak üzere dergiye verilen yazılar, yazarın tercihinine göre Türkçe, Almanca, Fransızca ve İngilizce olabilir. Daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olmalıdır;
-Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; fotoğraf ve çizimlerle beraber 20 A4 sayfasını aşmamalıdır.
- Bibliyografik referanslar metin içerisinde verilirken (bkz. madde 8) açıklayıcı dipnotlar sayfa altında ve 10 punto olarak verilmelidir.
- Yazarların künye ve adres bilgileri ile ORCID numarası ilk sayfada dipnot olarak verilmelidir.
3. Makalelere İngilizce ve Türkçe 150 kelimelik özet, Türkçe/ İngilizce başlık ve 5 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce olarak) eklenmelidir.
4. Makale içerisinde yer alacak fotoğraf, çizim ve haritaların 20'yi aşmamasına özen gösterilmelidir.
5. Fotoğraf ve çizimlerin açıklamaları, ayrıca alıntı olanların da kaynakları belirtilerek ayrı bir sayfada gönderilmelidir.
6. Dijital formatta gönderilecek görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır. Ayrıca görsel malzeme başka bir program belgesine (Microsoft Word vb.) gömülü olarak değil, Adobe Photoshop TIFF/JPEG formatında gönderilmelidir. Çizim programlarında yapılan çizimlerin başka bir formata çevrilmeden gönderilmesi daha sağlıklı sonuç vermektedir.
7. Makale, Microsoft Word 2010 ve üzeri versiyonlarda hazırlanmış olmalı; PDF formatlı bir örneği ile birlikte derginin dergipark sayfası üzerinden iletilmelidir.
8. Bibliyografik referanslar metinde, parantez içinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa ya da figür numarası olarak verilmelidir. Bibliyografik dipnot kullanılmamalıdır. Sadece metnin akışını bozacağı düşünülen uzun açıklamalar dipnotlarda verilmelidir.
(Walsh 1998:12)
(Lopez, Rice 2006:13-14).
(Demir vd. 2006:48).
9. Makale içerisindeki bibliyografik göndermeler makale sonunda ve aşağıda verilen örneklerdeki sitemde hazırlanmalıdır:

Kitap:

Soyadı, A. Yıl

Kitabın Adı (İtalik). Yayınevi, Şehir.

Benedict, R. 1959

Patterns of Culture, Houghton Mifflin Company, Boston.

Soyadı, A., Soyadı, A., Soyadı, A. Yıl

Kitabın Adı (İtalik). Yayınevi, Şehir.

Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M., 2010

Cultures and Organizations. McGraw-Hill Publishing, New York.

Kitap bölümü:

Soyadı, A. Yıl

Bölümün başlığı. *Kitabın Adı*, A. Soyadı, A. Soyadı (ed.), Yayınevi, Şehir: sayfa aralığı.

Watson, J. 1998

Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission. *The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment*, I. Nish (ed.), Japan Library, Surrey: 108-112.

Dinçol, A., Dinçol, B. 1992

Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars). *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem, A. Süel (ed.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 109-117.

Dergi makalesi:

Soyadı, A. Yıl

Makalenin başlığı. *Derginin adı* Cilt (Sayı): sayfa aralığı.

Robinson, M. 1995

Frank Calvert and the Discovery of Troia. *Studia Troica* 5: 323-341.

Gerritsen, F., Özbal, R., Thissen, L. 2013

The Earliest Neolithic Levels at Barcın Höyük, Northwestern Turkey. *Anatolica* 39: 53-92.

İnternet Alıntısı:

Soyadı, A. Yıl

Başlık (İtalik). ... tarihinde ... sitesi: ...

Narangoa, L. 2000

Japan's Modernization: The Iwakura Mission to Scandinavia in 187. 18 Şubat 2017 tarihinde http://kontur.au.dk/fileadmin/www.kontur.au.dk/OLD_ISSUES/pdf/kontur_02/li_narangoa.pdf

Yayınlanmamış Tezler

Soyadı, A. Yıl

Tezin Başlığı. Üniversite Adı, Enstitü Adı, Bölüm Adı, (Yayınlanmamış Doktora/Yüksek Lisans Tezi), Şehir.

Konyar, E. 2004

Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

10. Yıllık olarak çıkan süreli yayınıma verilecek makaleler, Dergipark sistemine yüklenerek teslim edilmelidir.

11. Dergimize gönderilen makaleleri yayınlamama hakkımız saklı tutulmaktadır.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com

Colloquium Anatolicum

Directions for Authors

1. Colloquium Anatolicum is published annually by the Turkish Institute of Archaeology (Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis) and contains texts of conferences delivered on different subjects related to the antiquity, original research articles and book reviews.
2. Manuscripts must be written in clear and concise Turkish, German, French or English. Any manuscript submitted to the journal should not contain content that has been formally published in a peer reviewed journal or another formally citable manner, whether in print or electronic.
 - The Editorial Office only will accept text files in MS word format, with single line spacing
 - 12 pt font size (Times New Roman). The total size, including the photographs and illustrations, - should not exceed 15 A4 pages.
 - Bibliographic references should be cited within the text (see Art. 8) and explanatory footnotes must be indicated below the page with a font size of 10 pt.
3. The articles should contain 150 words summary, English/Turkish title, and five keywords both provided in Turkish and in English.
4. The number of diagrams, maps, drawings and photographs should not exceed 20 in total.
5. Descriptions for the photographs and artwork must include their sources (if applicable) and be submitted on a separate paper.
6. All types of visual material in digital format must be 15 cm long with a resolution of 300 pixel/inch minimum; in case the image is intended to be a full-page one, then the long side must be 22 cm. In addition, digital images should be submitted in TIFF/JPEG format, executable in Adobe Photoshop. Images embedded in another program (e.g. Microsoft Word) will not be accepted. Drawings prepared in drawing programs be delivered in their original format without any conversion.
7. Please submit the full text (including Figures) as a single MS Word (Microsoft Word 2010 or newer versions) file and as PDF via the page of the journal in Dergipark.
8. Bibliographical references should be given in the text in parentheses containing the name of the author, the year of the publication and the number of pages. No bibliographical footnotes will be accepted except for the explanations that are thought to disturb the course of the text.

(Walsh 1998:12)

(Lopez, Rice 2006:13-14).

(Demir et al. 2006:48).
9. The reference list is provided at the end of the manuscript. Citations should be listed in alphabetical order as follows:

Book:

Surname, N. Year

Book Title (Italic). Publisher, City.

Patterns of Culture, Houghton Mifflin Company, Boston.

Surname, N., Surname, N., Surname, N., Year

Book Title (Italic). Publisher, City.

Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M., 2010
Cultures and Organizations. McGraw-Hill Publishing, New York.

Chapter:

Surname, N. Year

Chapter. *Book Title*, N. Surname, N. Surname (ed.), Publisher, City: page numbers.

Watson, J. 1998

Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission. *The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment*, I. Nish (ed.), Japan Library, Surrey: 108-112.

Dinçol, A., Dinçol, B. 1992

Die Urartaische Inschrift aus Hanak (Kars). *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem, A. Süel (ed.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 109-117.

Journal:

Surname, N. Year

Title. *Journal Name* Vol. (No): page numbers.

Robinson, M. 1995

Frank Calvert and the Discovery of Troia. *Studia Troica* 5: 323-341.

Gerritsen, F., Özbal, R., Thissen, L. 2013

The Earliest Neolithic Levels at Barcin Höyük, Northwestern Turkey. *Anatolica* 39: 53-92.

Internet Citation:

Surname, N. Year

Title (Italic). ... date ... web page: ...

Narangoa, L. 2000

Japan's Modernization: The Iwakura Mission to Scandinavia in 187. February 18, 2017 http://kontur.au.dk/fileadmin/www.kontur.au.dk/OLD_ISSUES/pdf/kontur_02/li_narangoa.pdf

Unpublished thesis

Surname, N. Year

Title. Name of the University, Institution, (Unpublished Dissertation), City.

Konyar, E. 2004

Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

10. The articles to be submitted to our annual periodical should be uploaded to the Dergipark

11. The Journal reserves the right not to publish the articles.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com